

Η γυναίκα συμμετέχει
Η πολιτική αλλάζει!

ΕΘΝΙΚΕΣ ΚΑΙ ΕΥΡΩΠΑΪΚΕΣ ΠΟΛΙΤΙΚΕΣ

4^η ΘΕΜΑΤΙΚΗ ΕΝΟΤΗΤΑ ΕΚΠΑΙΔΕΥΤΙΚΟΥ ΥΛΙΚΟΥ

ΣΥΓΓΡΑΦΗ: Ιωάννα Αθανασάτου

ΚΕΝΤΡΟ ΕΡΕΥΝΩΝ ΓΙΑ ΘΕΜΑΤΑ ΙΣΟΤΗΤΑΣ

4^η

ΘΕΜΑΤΙΚΗ ΕΝΟΤΗΤΑ
ΕΚΠΑΙΔΕΥΤΙΚΟΥ ΥΛΙΚΟΥ

Εθνικές και
Ευρωπαϊκές Πολιτικές

ΚΕΝΤΡΟ ΕΡΕΥΝΩΝ ΓΙΑ ΘΕΜΑΤΑ ΙΣΟΤΗΤΑΣ

4^η

ΘΕΜΑΤΙΚΗ ΕΝΟΤΗΤΑ
ΕΚΠΑΙΔΕΥΤΙΚΟΥ ΥΛΙΚΟΥ

Εθνικές και Ευρωπαϊκές Πολιτικές

ΣΥΓΓΡΑΦΗ

Ιωάννα Αθανασάτου

ΑΘΗΝΑ 2014

ΘΕΜΑΤΙΚΗ ΕΝΟΤΗΤΑ ΕΚΠΑΙΔΕΥΤΙΚΟΥ ΥΛΙΚΟΥ:

IV. Ευρωπαϊκές και Εθνικές Πολιτικές

ΣΥΓΓΡΑΦΗ

Ιωάννα Αθανασάτου

ΕΠΙΜΕΛΕΙΑ

ΚΕΝΤΡΟ ΕΡΕΥΝΩΝ ΓΙΑ ΘΕΜΑΤΑ ΙΣΟΤΗΤΑΣ (ΚΕΘΙ)

ΣΧΕΔΙΑΣΜΟΣ-ΠΑΡΑΓΩΓΗ

ACCESS ΓΡΑΦΙΚΕΣ ΤΕΧΝΕΣ Α.Ε.

ΣΧΗΜΑ

17.5 x 25

ΣΕΛΙΔΕΣ

80

ISBN

978-960-6737-33-6

A Θ Η Ν Α 2 0 1 4

ΚΕΝΤΡΟ ΕΡΕΥΝΩΝ ΓΙΑ ΘΕΜΑΤΑ ΙΣΟΤΗΤΑΣ (ΚΕΘΙ)

Χαρ. Τρικούπη 51 & Βαλτετσίου, 106 81 Αθήνα

Τηλ.: 210 3898000, Fax: 210 3898058

E-mail: kethi@kethi.gr, kethi@gynaikes-politiki.gr

www.kethi.gr

www.gynaikes-politiki.gr

Το Έργο: «Ενθάρρυνση και υποστήριξη της συμμετοχής των γυναικών σε θέσεις πολιτικής ευθύνης και εκπροσώπησης σε εθνικό και ευρωπαϊκό επίπεδο πολιτικής» υλοποιείται από το Κέντρο Ερευνών για Θέματα Ισότητας και εντάσσεται στο Επιχειρησιακό Πρόγραμμα: «Διοικητική Μεταρρύθμιση 2007-2013» του Εθνικού Στρατηγικού Πλαισίου Αναφοράς (ΕΣΠΑ).

Απαγορεύεται η αναπαραγωγή οποιουδήποτε τμήματος αυτού του βιβλίου, που καλύπτεται από δικαιώματα (copyright), ή η χρήση του σε οποιαδήποτε μορφή, χωρίς τη γραπτή άδεια του Κέντρου Ερευνών για Θέματα Ισότητας (ΚΕΘΙ).

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

	σελ.
Πρόλογος της Γενικής Γραμματέως Ισότητας των Φύλων	9
Πρόλογος της Προέδρου του ΔΣ του Κέντρου Ερευνών για Θέματα Ισότητας	11
Λίγα Λόγια για το Έργο	13
Εισαγωγή: Έννοιες και Στόχοι του Εγχειριδίου	15
Κεφάλαιο I	
Επισκόπηση Θεσμών και Κυριότερων Σταθμών	17
1. Η Ευρωπαϊκή Διάσταση των Πολιτικών Έμφυλης Ισότητας	20
α. Πρώτη περίοδος (1957-1982): 1ση Μεταχείριση Ανδρών Γυναικών στην Αγορά Εργασίας	20
β. Δεύτερη περίοδος (1982-1990): Καθιέρωση Θετικών Δράσεων υπέρ των Γυναικών	22
γ. Τρίτη περίοδος (1991-2000): Προώθηση των Γυναικών στα Κέντρα Λήψης Αποφάσεων και η Ένταξη της Ισότητας σε όλες τις Πολιτικές	23
δ. Τέταρτη περίοδος: Η Συνθήκη του Άμστερνταμ (1997) και η Ένταξη της Ισότητας των Φύλων σε όλες τις Πολιτικές (Gender Mainstreaming)	26
ε. Πέμπτη περίοδος: Από την Ισότητα των Φύλων στην Ισότητα για Όλους	27
2. Η Σημασία των Πολιτικών Ισότητας των Φύλων στην Ευρωπαϊκή Ένωση	27
α. Τα Θεσμικά Όργανα της Ευρωπαϊκής Ένωσης	28
β. Οι στόχοι της Πολιτικής για την Ισότητα των Φύλων	28
γ. Μέσα Άσκησης Πολιτικής	29
δ. Ειδικά Θεσμικά Όργανα και Φορείς	30
Κεφάλαιο II	
Φύλο και Αμειβόμενη Απασχόληση	31
α. Το Πρωτογενές Κοινωνικό Δίκαιο	35
β. Το Παράγωγο Κοινωνικό Δίκαιο	38
Κεφάλαιο III	
Μορφές Βίας κατά των Γυναικών και Πολιτικές για την Αντιμετώπισή τους	47
α. Η Ανάδειξη του Ζητήματος από το Φεμινιστικό Κίνημα	49
β. Διεθνείς Ορισμοί, Πλατφόρμα Πεκίνου	50
γ. Νομοθετικές Προβλέψεις για τις διάφορες Μορφές Βίας κατά των Γυναικών στην ελληνική Έννομη Τάξη	52

Κεφάλαιο IV

Trafficking Γυναικών	57
α. Η μελέτη της Οδυνηρής Κοινωνικής Πραγματικότητας	59
β. Πολιτικές και Νομικές Ρυθμίσεις για την Αντιμετώπιση του Φαινομένου	63
Επίλογος - Αποτίμηση και Σύγχρονες Προκλήσεις	67
α. Διεύρυνση των Πεδίων των Πολιτικών της Έμφυλης Ισότητας	67
β. Νέες Προκλήσεις	70
γ. Η Σημασία των Νοηματικών Πλαισίων (Conceptual Frame Analysis)	72
Πηγές για Περαιτέρω Εμβάθυνση	73
Βιβλιογραφικές Αναφορές	75

ΠΡΟΛΟΓΟΣ ΤΗΣ ΓΕΝΙΚΗΣ ΓΡΑΜΜΑΤΕΩΣ ΙΣΟΤΗΤΑΣ ΤΩΝ ΦΥΛΩΝ

Συμπληρώνονται φέτος 60 χρόνια από τη στιγμή που για πρώτη φορά η Ελλάδα κρατά εκλογικό βιβλιάριο στα χέρια της με το οποίο μπορεί να συμμετέχει στην εκλογική διαδικασία. Ήταν οι εκλογές του 1953 που ανέδειξαν την Ελένη Σκούρα πρώτη Ελληνίδα Βουλευτή. Μόλις τον προηγούμενο χρόνο είχε κατοχυρωθεί διά νόμου το δικαίωμα του «εκλέγειν» και «εκλέγεσθαι» για τις Ελληνίδες.

Ο πολυετής αγώνας για τη σημαντική αυτή κατάκτηση βρήκε σθεναρή αντίσταση από το ανδρικό φύλο. Αρκετοί ήταν εκείνοι που επωνύμως και δημοσίως δε δίστασαν να χλευάσουν τη διεκδίκηση ενός δικαιώματος που σήμερα φαίνεται αυτονόητο. Η ελληνική κοινωνία δεν αποδέχθηκε τη γυναίκα ως κοινωνικά και πολιτικά ενήλικο άτομο, παρά μετά τα μέσα του 20^{ου} αιώνα.

Σήμερα, η γυναικεία υποψηφιότητα και συμμετοχή σε ανώτατα αξιώματα της δημόσιας ζωής ή θέσεις ευθύνης σε εθνικούς και ευρωπαϊκούς θεσμούς δεν προκαλεί βεβαίως μειδιάματα. Συχνά δε αποτελεί θεσμική απαίτηση με τη μορφή των ποσοστώσεων και παρακολουθείται, ρητά ή άρητα, ως δείκτης προόδου του πολιτικού μας πολιτισμού και της ποιότητας της δημοκρατίας.

Τις τελευταίες δεκαετίες αρκετές Ελληνίδες έχουν επιδιώξει, με μικρότερη ή μεγαλύτερη επιτυχία, να αναμετρηθούν με άρρενες συν-υποψηφίους τους για μια θέση στη δημόσια ζωή. Κάποιες επιτυγχάνουν τον στόχο τους, κάποιες όχι, λυγίζοντας από το βάρος πολλαπλών ευθυνών, χωρίς ουσιαστική υποστήριξη και συνθήκες συμφιλίωσης επαγγελματικής και προσωπικής ζωής. Κάποιες για να επιβιώσουν υιοθετούν «ανδρικά» πρότυπα που δεν αναμένουν επί της ουσίας τον πολιτικό λόγο, αλλά και δεν προωθούν το γυναικείο αίτημα. Όλες όμως αργά ή γρήγορα θα συναντήσουν «γυάλινες οροφές» που καθιστούν σχεδόν ανέφικτη την ισότιμη πρόσβαση σε όλες τις βαθμίδες της ιεραρχίας, στη διοίκηση, στην οικονομία, στους θεσμούς, στην κοινωνία των πολιτών.

Διερωτάται κανείς, υπάρχει τρόπος να διαρραγεί αυτό το αόρατο εμπόδιο; Υπάρχει τρόπος να «μάθει» μια γυναίκα να διεκδικεί αποτελεσματικά στο σύγχρονο πολιτικό τοπίο; Η απάντηση είναι «ναι», και αυτό επιτυγχάνεται με γνώση, με δικτύωση και με τις κατάλληλες προσωπικές δεξιότητες επικοινωνίας και άσκησης ηγεσίας.

Οι γυναίκες που θα διεκδικήσουν θέσεις πολιτικής ευθύνης και εκπροσώπησης σε εθνικό και ευρωπαϊκό επίπεδο πολιτικής, θα χρειαστούν αποθέματα αυτοπεποίθησης, δύναμης και δημιουργικότητας.

Θα πρέπει στην καθημερινότητα να αγωνιστούν για να αναδείξουν και να πείσουν ότι λέξεις όπως «πολίτνης» και «πολιτικός» αναφέρονται και στα δύο φύλα.

Στην προσπάθεια αυτή αφιερώνεται μια σειρά τεσσάρων εκπαιδευτικών εγχειριδίων που απευθύνεται σε γυναίκες που επιθυμούν να συμμετέχουν ενεργά στη δημόσια ζωή, σε εθνικούς ή ευρωπαϊκούς θεσμούς. Τα εγχειρίδια είναι αφιερωμένα στις θεματικές ενότητες «Φύλο - Κοινωνία - Πολιτική», «Δομές Πολιτικής Εξουσίας», «Πολιτική Επικοινωνία» και «Εθνικές και Ευρωπαϊκές Πολιτικές» και θα αξιοποιηθούν σε ειδικά σχεδιασμένα σεμινάρια που θα «ταξιδέψουν» σε όλη την Ελλάδα. Η σειρά εκδίδεται από το ΚΕΘΙ, στο πλαίσιο του Έργου που υλοποιεί με τίτλο: «Ενθάρρυνση και υποστήριξη της συμμετοχής των γυναικών σε θέσεις πολιτικής ευθύνης και εκπροσώπησης σε εθνικό και ευρωπαϊκό επίπεδο πολιτικής».

Η Ελλάδα χρειάζεται τις γυναίκες της, το ήμισυ του δυναμικού της, στα πολιτικά κέντρα αποφάσεων. Ο σχεδιασμός και η υλοποίηση πολιτικών χρειάζονται τη γυναικεία οπτική για να εκφράσουν την κοινωνική ποικιλία και πολυμορφία.

Εύχομαι θερμά τόσο τα εγχειρίδια όσο και το ευρύτερο επιμορφωτικό έργο που έχει αναλάβει να υλοποιήσει το ΚΕΘΙ για λογαριασμό της Γενικής Γραμματείας Ισότητας των Φύλων να εκπληρώσουν τους στόχους τους, όχι μόνον ως προς το γνωστικό, αλλά και ως προς το βιωματικό μέρος.

Οι δυσκολίες είναι αρκετές, αλλά το όφελος πολύ μεγαλύτερο.

Βάσω Κόλλια
Γενική Γραμματέας Ισότητας των Φύλων
Υπουργείο Εσωτερικών

ΠΡΟΛΟΓΟΣ ΤΗΣ ΠΡΟΕΔΡΟΥ ΤΟΥ ΔΣ ΤΟΥ ΚΕΝΤΡΟΥ ΕΡΕΥΝΩΝ ΓΙΑ ΘΕΜΑΤΑ ΙΣΟΤΗΤΑΣ

Το Κέντρο Ερευνών για Θέματα Ισότητας (ΚΕΘΙ) αποτελεί τον συντονιστή φορέα του Δικτύου φορέων, οργανώσεων και προσωπικοτήτων για την ίση συμμετοχή των γυναικών στις πολιτικές διαδικασίες και στα κέντρα λήψης αποφάσεων με το όνομα «Ελένη Σκούρα».

Επιλέξαμε την παρούσα ιστορική συγκυρία, κατά την οποία επιρρίπτεται στην πολιτική, στους πολιτικούς και τις επιλογές τους η βασική ευθύνη για τη σύγχρονη οικονομική, κοινωνική αλλά και ηθική κρίση, να μιλήσουμε ξανά για ενασχόληση με την πολιτική. Με πεποίθηση ότι η πολιτική δεν είναι συνώνυμο της αμαρτίας και ότι όσοι ασχολούνται με την πολιτική δεν είναι συνέταιροι της διαφθοράς, ανοίξαμε το διάλογο για τη διεκδίκηση της ίσης και ισότιμης συμμετοχής των γυναικών σε θέσεις πολιτικής ευθύνης στο ελληνικό και ευρωπαϊκό Κοινοβούλιο.

Σε μια τέτοια περίοδο, εκμεταλλευόμενοι τις δυνατότητες που μας παρέχονται από τη χρήση συγχρηματοδοτούμενων ευρωπαϊκών εργαλείων, αποφασίσαμε ότι πρέπει να ενώσουμε τις δυνάμεις μας.

Επιλέξαμε να δικτυώσουμε όσους φορείς, οργανώσεις και προσωπικότητες συμφωνούν με την αρχή ότι η αύξηση της συμμετοχής των γυναικών στην πολιτική ζωή και η μεγαλύτερη αντιπροσώπευσή τους στα κέντρα λήψης πολιτικών αποφάσεων επιβάλλεται για λόγους αξιοπιστίας του πολιτικού συστήματος. Αξιοποιείται, έτσι, το σύνολο της κοινωνικής εμπειρίας που συνιστά το σημαντικότερο ίσως μέσο ενίσχυσης της δημοκρατικής διακυβέρνησης.

Επιλέξαμε να οργανώσουμε τον ιστό πάνω στον οποίο θα κατατεθεί η σκέψη, η εμπειρία και η δύναμη των φορέων, οργανώσεων και προσωπικοτήτων που πιστεύουν ότι η ίση και ισότιμη συμμετοχή των γυναικών στα κέντρα λήψης πολιτικών αποφάσεων δεν αποτελεί πλέον ευκαιριακή ή απλώς επικοινωνιακή προτεραιότητα, αλλά συνιστά κοινωνική επιταγή, που θα πρέπει να διέπεται από το κριτήριο της κοινωνικής προσφοράς και της αξιοκρατίας, ιδιαίτερα σε μια τόσο δύσκολη οικονομικοκοινωνική συγκυρία, όπως η σύγχρονη.

Επιλέξαμε να ονομάσουμε το Δίκτυο με το όνομα της πρώτης ελληνίδας που εκλέχτηκε στο εθνικό κοινοβούλιο, της Ελένης Σκούρα.

Η ισόρροπη συμμετοχή των γυναικών και των ανδρών στην πολιτική συνδέεται άμεσα με την εμπάθυση της δημοκρατίας, τη δικαιότερη εκπροσώπηση μιας κοινωνίας και την ενσωμάτωση γνώσεων, αξιών και εμπειριών που η γυναικεία φύση αλλά και ο ρόλος της εμπεριέχει.

Είναι ένα ζήτημα που υπερβαίνει κάθε έννοια κομματικής ή άλλης αγκύλωσης. Είναι, επίσης, μια διαρκής προσπάθεια που δε σημαίνει ότι φιλοδοξούμε να την τελειώσουμε. Έχουμε

πλήρη συναίσθηση ότι μπορούμε να συνεχίσουμε μόνο την προσπάθεια αυτών που την ξεκίνησαν, ώστε να βρουν το δικό μας κόπο εκείνοι που θα 'ρθουν.

Γνωρίζουμε ότι το θέμα της ισότητας είναι ζήτημα κοινωνικό, οικονομικό, αναπτυξιακό, αλλά κυρίως πολιτικό. Γιατί η πολιτική είναι η σύνθεση της κοινωνικής, οικονομικής και αναπτυξιακής πραγματικότητας, την οποία πραγματικότητα η πολιτική επιχειρεί να επηρεάσει.

Επισημαίνουμε την ευθύνη που έχουν τα πολιτικά κόμματα για την προώθηση της ισότητας των φύλων σε θέσεις πολιτικής ευθύνης και εκπροσώπησης. Δεν αρκεί να την εμπεριέχουν στα προγράμματα και να την προτάσσουν στη δράση τους. Οφείλουν να προωθούν τις γυναίκες στα κέντρα λήψης των αποφάσεων στο εσωτερικό τους. Όχι για να καλύψουν έναν αριθμό που επιβάλλεται από επικοινωνιακούς ή λόγους δήθεν ηθικούς. Τα κόμματα πρέπει να δώσουν τον αέρα στη γυναικεία συμμετοχή, ώστε αυτή να ξεθαρρέψει.

Γιατί το ζήτημα δεν είναι αν είναι άνδρας ή γυναίκα πολιτικός σε μια θέση. Το θέμα είναι αν υπάρχει η κρίσιμη μάζα των γυναικών να αλλάξει τα δεδομένα. Χρειαζόμαστε αυτήν την κρίσιμη μάζα που δίνει τη δυνατότητα στις γυναίκες να παίξουν διαπραγματευτικό ρόλο με βάση τα διαφορετικά τους βιώματα και τις διαφορετικές τους ανάγκες.

Αυτήν την κρίσιμη μάζα των γυναικών προσπαθούμε να διαμορφώσουμε και να τη μεταφέρουμε σε ανώτερα επίπεδα εθνικής κι ευρωπαϊκής πολιτικής.

Η μαζική είσοδος των γυναικών στην πολιτική και η ισόρροπη συμμετοχή των φύλων είναι κατά την άποψή μου, η μοναδική ελπίδα για εξανθρωπισμό της πολιτικής. Γι αυτό κάναμε σύνθημα του Δικτύου το: «ΟΙ ΓΥΝΑΙΚΕΣ ΣΥΜΜΕΤΕΧΟΥΝ - Η ΠΟΛΙΤΙΚΗ ΑΛΛΑΖΕΙ!».

Οι γυναίκες πρέπει να είναι ισότιμα μέλη της κοινωνίας των πολιτών. Αλλά δεν μπορεί να γίνει αυτό αν δε γίνουν ισότιμα μέλη της πολιτικής κοινωνίας. Και για να γίνει αυτό πρέπει να συμμετέχουν ισότιμα. Ακόμη κι αν αυτό επιβάλλεται λόγω ποσοστώσεων.

Η ισότητα δεν πραγματώνεται μόνο με νόμους και διατάγματα, τα οποία συχνά υπάρχουν για να υπάρχουν. Η ισότητα πραγματώνεται με αλλαγή της νοοτροπίας, με μια άλλη φιλοσοφία και μια ευαισθησία που θέλει την ισότητα «είναι και παρούσα» και όχι «δέον γενέσθαι και μέλλουσα».

Ιφιγένεια Καρτσιώτου
Πρόεδρος ΔΣ του Κέντρου Ερευνών για Θέματα Ισότητας
Ιούνιος, 2013

ΛΙΓΑ ΛΟΓΙΑ ΓΙΑ ΤΟ ΕΡΓΟ

Το Έργο «**Ενθάρρυνση και υποστήριξη της συμμετοχής των γυναικών σε θέσεις πολιτικής ευθύνης και εκπροσώπησης σε εθνικό και ευρωπαϊκό επίπεδο πολιτικής**», που υλοποιεί το Κέντρο Ερευνών για Θέματα Ισότητας (ΚΕΘΙ) και χρηματοδοτείται από το Επιχειρησιακό Πρόγραμμα «**ΔΙΟΙΚΗΤΙΚΗ ΜΕΤΑΡΡΥΘΜΙΣΗ 2007-2013**» του Εθνικού Στρατηγικού Πλαισίου Αναφοράς (ΕΣΠΑ), μέσω της Ειδικής Υπηρεσίας Συντονισμού Διαχείρισης και Εφαρμογής Συγχρηματοδοτούμενων Δράσεων του Υπουργείου Εσωτερικών (ΕΥΣΥΔΕ-ΥΠΕΣ), σχεδιάστηκε λαμβάνοντας υπόψη τη μειωμένη συμμετοχή των γυναικών στα κέντρα λήψης αποφάσεων, καθώς επίσης και επιστημονικά και ερευνητικά δεδομένα που αποκαλύπτουν τους βασικούς λόγους αυτού του φαινομένου. Οι κεντρικοί στόχοι του Έργου συνοψίζονται στα ακόλουθα:

- Ανάπτυξη συνεργασιών και διαμόρφωση στοχευμένων προτάσεων για την ενίσχυση της συμμετοχής των γυναικών στα κέντρα λήψης αποφάσεων, μέσα από τη δικτύωση φορέων.
- Υποστήριξη και εμπύχωση των γυναικών μέσα από δράσεις επιμόρφωσης και συμβουλευτικής, προκειμένου να αναπτύξουν πολιτική δράση και να ξεπεράσουν τα εμπόδια που τις αποτρέπουν να συμμετάσχουν στις εκλογικές διαδικασίες.
- Ευαισθητοποίηση και ενημέρωση του ευρύτερου κοινού σχετικά με την αναγκαιότητα της ισότιμης συμμετοχής των γυναικών στα κέντρα λήψης αποφάσεων.
- Παραγωγή σημαντικού έργου που θα συμβάλλει στην επιστημονική προσέγγιση του ζητήματος της συμμετοχής των γυναικών στα κέντρα λήψης αποφάσεων.

Το Έργο απευθύνεται σε γυναίκες που είναι ήδη αιρετές ή που επιθυμούν να συμμετέχουν σε εκλογικές διαδικασίες (σε εθνικό ή ευρωπαϊκό επίπεδο), με στόχο την ενίσχυση και εμπύχωση των ίδιων των γυναικών, προκειμένου να διεκδικήσουν και να επιτύχουν όχι μόνο τη συμμετοχή τους στις εκλογικές διαδικασίες, αλλά και την εκλογή τους σε εθνικό και ευρωπαϊκό επίπεδο. Για την επίτευξη των παραπάνω στόχων το Έργο περιλαμβάνει τις ακόλουθες δράσεις:

- **Δράσεις δικτύωσης:** Δημιουργείται το Δίκτυο «Ελένη Σκούρα» για την ίση συμμετοχή των γυναικών στις πολιτικές διαδικασίες και στα κέντρα λήψης αποφάσεων. Το Δίκτυο λειτουργεί ως μόνιμος μηχανισμός ανταλλαγής απόψεων, εμπειρογνωμοσύνης και δικτύωσης μεταξύ ενδιαφερόμενων φορέων, για ζητήματα που αφορούν την ίση συμμετοχή των γυναικών στις πολιτικές διαδικασίες και την ισότιμη πολιτική αντιπροσώπευση των γυναικών σε όργανα, θέσεις και διαδικασίες εξουσίας.
- **Επιμόρφωση και Ενδυνάμωση:** Σχεδιάζεται η διοργάνωση διήμερων εκπαιδευτικών σεμιναρίων (Α΄ και Β΄ Κύκλος) σε όλες τις περιφέρειες της χώρας με τη συμμετοχή αιρετών γυναικών ή γυναικών που επιθυμούν να λάβουν μέρος στις εκλογικές διαδικασίες. Τα εκπαιδευτικά σεμινάρια, το περιεχόμενο των οποίων βασίζεται σε εκπαιδευτικό πακέτο που εκπονείται ειδικά για τον σκοπό αυτόν, περιλαμβάνουν θεωρητικό και βιωματικό μέρος, παρέχοντας στις γυναίκες όλα τα απαραίτητα εφόδια για την εμπύχωσή τους.

- **Συμβουλευτική Στήριξη και Mentoring:** Προβλέπεται η λειτουργία Γραφείου συμβουλευτικής στήριξης, το οποίο θα υποστηρίζει αιρετές ή γυναίκες που επιθυμούν να ασχοληθούν με τα κοινά σε εθνικό ή ευρωπαϊκό επίπεδο. Παράλληλα, στο πλαίσιο του Έργου αναπτύσσονται δράσεις mentoring για την υποστήριξη των γυναικών και τη συμβουλευτική τους καθοδήγηση από έμπειρες γυναίκες που επιθυμούν να μεταφέρουν την τεχνογνωσία τους και τις συμβουλές τους.
- **Εκπόνηση Μελετών-Ερευνών:** Σχεδιάζεται η εκπόνηση μελετών-ερευνών οι οποίες αναμένεται να συμβάλουν σημαντικά τόσο στην επιστημονική προσέγγιση του φαινομένου της μειωμένης συμμετοχής των γυναικών στα κέντρα λήψης αποφάσεων, όσο και στη συγκέντρωση χρήσιμων πηγών, αρχείων και ιστορικού υλικού για την ανάδειξη του κοινοβουλευτικού έργου και της κοινοβουλευτικής πορείας των γυναικών.
- **Δημόσιες Εκδηλώσεις και Ευαισθητοποίηση του κοινού:** Προγραμματίζεται η πραγματοποίηση Ημερίδων σε όλες τις περιφέρειες της χώρας, καθώς επίσης και η διοργάνωση Συνεδρίων, με στόχο την ενημέρωση του κοινού για τη σημασία της ενίσχυσης της συμμετοχής των γυναικών στα κέντρα λήψης αποφάσεων.

ΕΙΣΑΓΩΓΗ

ΕΝΝΟΙΕΣ ΚΑΙ ΣΤΟΧΟΙ ΤΟΥ ΕΓΧΕΙΡΙΔΙΟΥ

Στο εγχειρίδιο αυτό εξετάζονται οι βασικές πολιτικές που υιοθετούνται σε ευρωπαϊκό και εθνικό επίπεδο για την άρση των έμφυλων ανισοτήτων στη σύγχρονη περίοδο. Η έμφαση δίνεται τόσο στην περιγραφή, όσο και στην κριτική αξιολόγηση της λογικής που διέπει τις πολιτικές ισότητας στην Ευρωπαϊκή Ένωση, ώστε να αποτελέσουν εργαλεία της επίτευξης του στόχου της *ουσιαστικής ισότητας*. Βασική προϋπόθεση για την παρακολούθηση των ενοτήτων του εγχειριδίου αποτελεί η προγενέστερη εξοικείωση των ενδιαφερομένων γυναικών με μία σύγχρονη προβληματική για τη βαρύτητα του φύλου ως παράγοντα κοινωνικής ανισότητας και τη σχέση του με την πολιτική διαδικασία (βλ. Εγχειρίδια Α΄ και Β΄ του παρόντος επιμορφωτικού προγράμματος).

Οι πολιτικές ισότητας των φύλων στην ΕΕ τροφοδοτούνται τόσο από την επιστημονική σκέψη, όσο και από τα προβαλλόμενα αιτήματα των γυναικείων κινημάτων. Ιδιαίτερη μνεία θα πρέπει να γίνει στις διεργασίες του ελληνικού μεταπολιτευτικού γυναικείου κινήματος, το οποίο τροφοδότησε με αιτήματα και αξιακές προτάσεις τόσο τις πολιτικές νομοθετικής μεταρρύθμισης, όσο και την ελληνική πολιτική κουλτούρα, συμβάλλοντας στον εκσυγχρονισμό και τη βελτίωση των αντίστοιχων πεδίων.

Στην ανά χείρας επισκόπηση θα εξεταστούν ιδίως στοιχεία του νομοθετικού και θεσμικού πλαισίου, τα οποία αφορούν τόσο το οριζόντιο εργαλείο της ενσωμάτωσης της διάστασης της ισότητας σε όλες τις κεντρικές πολιτικές (gender mainstreaming), όσο και τις πολιτικές θετικών δράσεων υπέρ των γυναικών. Ως ενδεικτικά πεδία άσκησης πολιτικών ισότητας στις χώρες της ΕΕ, σε ευρωπαϊκό και εθνικό επίπεδο, αναφέρονται η απασχόληση και η επαγγελματική κατάρτιση, η εκπαίδευση, η συμμετοχή των γυναικών στα κέντρα λήψης πολιτικών αποφάσεων, οι δομές κοινωνικής πρόνοιας, η άσκηση βίας κατά των γυναικών, η αντιμετώπιση της διεθνικής σωματεμπορίας (trafficking), τα ζητήματα που αφορούν την έμφυλη ιδιότητα του πολίτη -εν όψει και των σύγχρονων ροών μετανάστευσης και των θεμάτων που άπτονται της πολυπολιτισμικότητας-, οι αντισεξιστικές πολιτικές για την προβολή έμφυλων στερεοτύπων.

Η εξειδικευμένη μελέτη των παραπάνω τομέων άσκησης πολιτικής θα γίνει με βάση τόσο τη διαρκώς εμπλουτιζόμενη διεθνή και ελληνική βιβλιογραφία, όσο και με βασικά υποστηρικτικά κείμενα, τα οποία προσδιορίζουν το πλαίσιο, ευρωπαϊκό και εθνικό, καθώς επίσης και τις αντίστοιχες ισχύουσες διατάξεις, προτάσεις εφαρμογής και καλές πρακτικές. Στα κείμενα αυτά αποτυπώνεται η συμπυκνωμένη θεσμική εμπειρία εφαρμογής πολιτικών ισότητας.

Ενδιαφέρουσες θεματικές που αφορούν τη σημασία των πολιτικών ισότητας για την άρση των έμφυλων ανισοτήτων αποτελούν, μεταξύ άλλων, η ενσωμάτωση της διάστασης της ισότητας σε όλες τις κεντρικές πολιτικές (gender mainstreaming), οι πολιτικές θετικών δράσεων

υπέρ των γυναικών, η σχέση της έμφυλης ανισότητας με το Κράτος Πρόνοιας και τους Θεσμούς Πολιτικής Συμμετοχής, καθώς και οι τομείς Κοινωνικής Πολιτικής και Φύλου, ως πεδία άσκησης εθνικών και ευρωπαϊκών πολιτικών.

Ιδιαίτερο πεδίο αφορά η θεματική *Έμφυλοι ρόλοι και Οικογένεια*. Στο πλαίσιο αυτής μελετώνται: η αλλαγή των διατάξεων του οικογενειακού δικαίου στη δεκαετία του 1980, ζητήματα που αφορούν τις δημόσιες υποδομές φροντίδας και προστασίας παιδιών και ηλικιωμένων, καθώς και το σύγχρονο ζήτημα που αφορά τις πολιτικές για τη συμφιλίωση επαγγελματικής και οικογενειακής ζωής.

Θα μας απασχολήσει επίσης η θεματική *Φύλο και Αμειβόμενη Απασχόληση*, όπου παραθέτουμε αναλυτικά παραδείγματα από την ευρωπαϊκή και εθνική νομοθεσία και νομολογία. Σε συνδυασμό με τα παραπάνω θα αναφερθούμε, μεταξύ άλλων, στους δείκτες ανεργίας κατά φύλο, στους παράγοντες ανισότητας, στις πολιτικές για την ίση μεταχείριση ανδρών και γυναικών κατά το κοινοτικό και ελληνικό εργατικό δίκαιο, στις τρέχουσες κατευθύνσεις θεσμικού πλαισίου, καθώς και στις πολιτικές για την ενίσχυση της απασχόλησης και της επιχειρηματικότητας των γυναικών.

Κεντρικό θέμα της επεξεργασίας του γυναικείου κινήματος και πεδίο άσκησης νομοθετικών παρεμβάσεων αποτελεί το ζήτημα που αφορά τις μορφές βίας κατά των γυναικών και τις πολιτικές για την αντιμετώπισή τους. Στο εγχειρίδιο μελετώνται επίσης τα εξής θέματα: η ανάδειξη του ζητήματος της ισότητας από το φεμινιστικό κίνημα, η ενδοοικογενειακή βία και κακοποίηση, βιασμοί, η σεξουαλική κακοποίηση, η σεξουαλική παρενόχληση στους χώρους εργασίας, διεθνείς ορισμοί, η Πλατφόρμα Πεκίνου, Οδηγίες Ευρωπαϊκής Ένωσης, πολιτικές για την αντιμετώπιση της βίας κατά των γυναικών στην Ελλάδα και στο θεσμικό πλαίσιο της ΕΕ, νομοθετικές προβλέψεις και στοιχεία εφαρμογής, καθώς η σημασία της αλλαγής νοοτροπιών και στερεοτύπων.

Στο πλαίσιο των σύγχρονων προκλήσεων που αφορούν τη σχέση φύλου και μεταναστευτικών ροών δίνεται ιδιαίτερη έμφαση στο φαινόμενο της διεθνικής σωματεμπορίας (trafficking) γυναικών. Παρατίθενται αναλυτικά στοιχεία για τη χώρα μας με βάση σχετικές έρευνες και παρουσιάζονται οι παράγοντες έξαρσης του φαινομένου και πολιτικές για την καταπολέμησή του. Στο σημείο αυτό θα πρέπει να επισημάνουμε τη σημασία των αντισεξιστικών πολιτικών και στερεοτύπων του φύλου στη δημόσια σφαίρα και στην παγκοσμιοποιημένη πολιτιστική βιομηχανία, θέμα το οποίο αναπτύχθηκε, τόσο από την άποψη των θεωρητικών προσεγγίσεων όσο και από εκείνη των θεσμικών αναγκαιοτήτων, στο Εγχειρίδιο Γ' του ίδιου επιμορφωτικού προγράμματος με τίτλο: «Πολιτική Επικοινωνία – Ζητήματα Επικοινωνίας και Φύλου».

Τέλος, παραθέτουμε μία ενότητα που αναφέρεται στις σύγχρονες προκλήσεις, οι οποίες αφορούν τις πολιτικές για την αντιμετώπιση της έμφυλης ανισότητας στην πολιτική συμμετοχή. Ειδικότερα, εξετάζονται θεωρητικές προσεγγίσεις, νομοθετικές διατάξεις και στοιχεία εφαρμογής τους.

Με τη χρήση αναφορών και παραδειγμάτων από τη σύγχρονη διεθνή και ελληνική βιβλιογραφία, επιδιώκεται η εξοικείωση των ενδιαφερόμενων γυναικών με τα βασικά στοιχεία που συγκροτούν το πλαίσιο των ευρωπαϊκών και εθνικών πολιτικών για την ισότητα των φύλων, η οποία θα συντελέσει:

- στην ενθάρρυνση και εκπαιδευτική στήριξη όσων επιθυμούν την ενεργή συμμετοχή τους στην πολιτική διαδικασία, και
- στην ανάπτυξη ευαισθησίας και ειδικών γνώσεων των εμπλεκόμενων στην πολιτική γυναικών, προκειμένου να αναδείξουν και να προωθήσουν τα σχετικά ζητήματα κατά την άσκηση του έργου τους.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 1

**Επισκόπηση Θεσμών
και Κυριότερων Σταθμών**

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 1

Η ισότητα των φύλων αποτελεί αντικείμενο διακριτών δημόσιων πολιτικών σε διεθνές και ευρωπαϊκό επίπεδο από τη δεκαετία του 1970. Για την καταπολέμηση των έμφυλων διακρίσεων δραστηριοποιούνται σημαντικοί διεθνείς και ευρωπαϊκοί οργανισμοί, όπως:

- Ο **Οργανισμός Ηνωμένων Εθνών (ΟΗΕ)**, ο οποίος έχει ανακηρύξει τη διασφάλιση των δικαιωμάτων των γυναικών σε προτεραιότητα (ανακήρυξη της δεκαετίας 1975-1985 ως δεκαετία των δικαιωμάτων των γυναικών) και επικεντρώνει τις σχετικές δράσεις του στην εφαρμογή της «Διεθνούς Σύμβασης για την εξάλειψη όλων των μορφών διακρίσεων κατά των γυναικών» (CEDAW) σε όλες τις χώρες.
- Η **Ευρωπαϊκή Ένωση (ΕΕ)**, η οποία παρακολουθεί και δεσμεύει τα Κράτη Μέλη στο στόχο της προώθησης της έμφυλης ισότητας με μία σειρά νομοθετικών και συμβουλευτικών κειμένων (Οδηγίες, Ψηφίσματα, Αποφάσεις). Άλλωστε οι βασικές Συνθήκες της ΕΕ περιλαμβάνουν την ισότητα των φύλων ως πρωταρχικό στόχο της Ένωσης, κατατάσσοντάς την στις κοινωνικές διατάξεις (άρθρο 119 της Συνθήκης της Ρώμης και άρθρο 141 της Συνθήκης του Άμστερνταμ). Η επίδραση των ευρωπαϊκών κατευθύνσεων στις εθνικές πολιτικές ήταν πιο έντονη μετά τη Συνθήκη του Άμστερνταμ το 1997, με την οποία αναβαθμίστηκε ο στόχος της ισότητας των φύλων σε καθήκον της ΕΕ και επισημάνθηκε η ανάγκη προώθησής της μέσω όλων των κοινοτικών πολιτικών (άρθρα 2 και 3) (Στρατηγάκη, 2006: 280).
- Το **Συμβούλιο της Ευρώπης**, το οποίο έχει επιλέξει ως προτεραιότητα την καταπολέμηση της βίας κατά των γυναικών, επηρεάζοντας θετικά τις εθνικές πολιτικές καταπολέμησης της έμφυλης βίας, όπως θα έχουμε την ευκαιρία να δούμε στη συνέχεια.

Η ένταξη της διάστασης του φύλου στις δημόσιες πολιτικές αποτελεί τμήμα του κοινοτικού κεκτημένου. Στην **Ελλάδα** η άσκηση δημόσιων πολιτικών ισότητας καταγράφεται από το **1981**. Το πεδίο στο οποίο επισημαίνεται η πρώτη σημαντική επίδραση της ΕΕ στην ισότητα των φύλων στην Ελλάδα, είναι εκείνο της απασχόλησης. Η ψήφιση των Νόμων 1414/84 «Εφαρμογής της αρχής της ισότητας των φύλων στις εργασιακές σχέσεις» και 1483/84 «Προστασία και διευκόλυνση των εργαζόμενων με οικογενειακές υποχρεώσεις» εισήγαγαν στο εγχώριο δίκαιο την αρχή της ίσης αμοιβής και μεταχείρισης στην απασχόληση, στην επαγγελματική εκπαίδευση, στον επαγγελματικό προσανατολισμό και στην κοινωνική ασφάλιση.

Ακολούθησαν παρεμβάσεις σε όλα τα επίπεδα, όπου εμπλέκονται οι σχέσεις ανισότητας ανάμεσα στα φύλα: εκπαίδευση, κέντρα λήψης αποφάσεων, οικογένεια, κοινωνική ασφάλιση, έμφυλη βία, παράνομη διακίνηση γυναικών με σκοπό της σεξουαλικής και εργασιακής εκμετάλλευσης. Σημαντικό ορόσημο σε αυτήν τη διαδικασία, της οποίας τους κυριότερους σταθμούς θα δούμε παρακάτω, αποτέλεσε η θέσπιση της Συνταγματικής Αρχής της Ισότητας των Φύλων.

Το Ελληνικό Σύνταγμα, σύμφωνα με την αναθεώρηση του 2001, αναγνωρίζει την αναγκαιότητα να ληφθούν μέτρα από πλευράς Πολιτείας για την προώθηση της ουσιαστικής ισότητας μεταξύ ανδρών και γυναικών: «Δεν αποτελεί διάκριση λόγω φύλου η λήψη θετικών μέτρων για την προώθηση της ισότητας μεταξύ ανδρών και γυναικών. Το Κράτος μεριμνά για την άρση των ανισοτήτων που υφίστανται στην πράξη, ιδίως σε βάρος των γυναικών» (άρθρο 116 παρ. 2 του Συντάγματος).

1. Η Ευρωπαϊκή Διάσταση των Πολιτικών Έμφυλης Ισότητας

Σύμφωνα με την αποτίμηση της Μαρίας Στρατηγάκη, στη διάρκεια των 50 χρόνων (1957-2007) καταγράφεται μια διαδρομή των ευρωπαϊκών πολιτικών για την ισότητα των φύλων, από τον αρχικό στόχο της *ίσης αμοιβής για ίση εργασία* στη *Συνθήκη της Ρώμης* (1957) μέχρι την πρόσφατη στροφή (2006) προς την πολιτική ισότητας *για όλους*, στην οποία το φύλο αντιμετωπίζεται ως πηγή διάκρισης από κοινού με τη φυλετική καταγωγή, την αναπηρία και τις σεξουαλικές προτιμήσεις. Στη διάρκεια αυτής της πεντηκονταετίας, η ευρωπαϊκή πολιτική κατεύθυνση για την ισότητα των φύλων εξελίχθηκε σημαντικά ως προς τους στόχους, τις διαδικασίες και τα εργαλεία σε συνάρτηση με τις εκάστοτε πολιτικές προτεραιότητες και ανάλογα με το είδος των επιτρεπόμενων παρεμβάσεων της ΕΕ στις εθνικές πολιτικές (Στρατηγάκη, 2008: 27). Η ιστορική διαδρομή της πολιτικής ισότητας των φύλων χωρίζεται, για τις ανάγκες της επισκόπησης, σε πέντε περιόδους, οι οποίες αποτυπώνουν διαφορετικές πολιτικές συγκυρίες και αντιστοιχούν σε διαφορετικούς στόχους και εργαλεία. Στις πέντε αυτές περιόδους διακρίνουμε τις εξής επί μέρους προσεγγίσεις σε σχέση με τον κεντρικό στόχο της ισότητας:

1. Ίση μεταχείριση
2. Θετικές δράσεις υπέρ των γυναικών
3. Ένταξη της ισότητας των φύλων σε όλες τις πολιτικές (gender mainstreaming)
4. «Υπαγωγή» της ισότητας των φύλων στην ισότητα για όλους.

Θα πρέπει να σημειωθεί ότι οι πολιτικές και νομοθετικές πρωτοβουλίες πλαισιώθηκαν από ένα ευρύ φάσμα θεωρητικών και πολιτικών επεξεργασιών. Κύριος παράγοντας αυτών των εξελίξεων υπήρξε βεβαίως το φεμινιστικό κίνημα και οι δυναμικές διεκδικήσεις του στη Δυτική Ευρώπη στη δεκαετία του 1960 και πέρα (δεύτερο κύμα του φεμινισμού, ιδιαίτερα μετά το 1968). Στην Ελλάδα, η δυναμική εμφάνιση φεμινιστικών διεκδικήσεων, η οποία και προκάλεσε αντίστοιχες κρατικές πολιτικές, καταγράφεται μετά την πτώση της δικτατορίας το 1974 (Αθανασάτου, 1996).

Οι κυριότεροι σταθμοί

Σύμφωνα με την προσέγγιση την οποία υιοθετούμε (Στρατηγάκη, 2008: 29-64), η ένταξη της διάστασης του φύλου στις δημόσιες ευρωπαϊκές πολιτικές, η οποία αποτελεί τμήμα του κοινοτικού κεκτημένου, διακρίνεται στις ακόλουθες πέντε περιόδους:

α. Πρώτη περίοδος (1957-1982): Ίση Μεταχείριση Ανδρών Γυναικών στην Αγορά Εργασίας

Το ιδρυτικό άρθρο των πολιτικών ισότητας στην Ευρωπαϊκή Ένωση αποτέλεσε, όπως προαναφέρθηκε, το άρθρο 119 της *Συνθήκης της Ρώμης* (1957). Σύμφωνα με αυτό, οριζόταν «ίση αμοιβή για άνδρες και γυναίκες για εργασία ίσης αξίας». Ενείχε μεγάλη σημασία το

γεγονός ότι το συγκεκριμένο άρθρο περιελήφθη στο τμήμα της κοινωνικής πολιτικής μαζί με τα άρθρα για τις αμειβόμενες άδειες (άρθρο 120) και το Ευρωπαϊκό Κοινωνικό Ταμείο (άρθρα 123-128). Όμως στη Συνθήκη δεν περιελήφθη ρητή διάταξη η οποία να προβλέπει ότι το άρθρο είναι άμεσα εφαρμοστέο στην εσωτερική έννομη τάξη των Κρατών Μελών. Χρειάστηκε να φτάσει σχετική υπόθεση στο Δικαστήριο των Ευρωπαϊκών Κοινοτήτων (ΔΕΚ) και να εκδοθεί απόφασή του, η οποία καθιέρωνε **την υποχρέωση των Κρατών Μελών** για την εφαρμογή της αρχής της ίσης αμοιβής σε γυναίκες και άνδρες για εργασία ίσης αξίας.

Έπειτα από αυτήν την ιστορική δικαστική απόφαση (αξίζει να αναφερθεί η σημαντική συμβολή της φεμινίστριας δικηγόρου Eliane Vogel Polsky), ακολούθησε το **1975** η πρώτη κοινοτική **Οδηγία (75/117/ΕΟΚ)** για την εφαρμογή της ίσης αμοιβής για άνδρες και γυναίκες. Θα πρέπει να σημειωθεί ότι οι Οδηγίες είναι δεσμευτικά νομικά κείμενα, σε αντίθεση με τα Ψηφίσματα και τις Εκθέσεις της Επιτροπής, τα οποία έχουν συμβουλευτικό χαρακτήρα και παροτρύνουν τα Κράτη Μέλη προς κάποιες κατευθύνσεις. Όπως επισημαίνει η Στρατηγάκη (2008: 31), το άρθρο 119 παρέμεινε **το μόνο άρθρο** για την ισότητα των φύλων στη Συνθήκη της ΕΕ από το 1957 μέχρι την αναθεώρησή της στο Άμστερνταμ το 1997. Λειτουργήσε έτσι επί σειρά ετών με μεγάλη επιτυχία **ως νομική βάση της πολιτικής έμφυλης ισότητας** και σε άλλους τομείς που δεν περιλαμβάνονταν στο αρχικό πεδίο δέσμευσης, όπως της προώθησης των γυναικών στα κέντρα λήψης αποφάσεων και της εφαρμογής θετικών μέτρων υπέρ των γυναικών. Ακολούθησαν άλλες τέσσερις κοινοτικές Οδηγίες, οι οποίες κάλυψαν ένα ευρύ φάσμα ανισοτήτων στο πεδίο της αγοράς εργασίας, όπως: τα ειδικότερα θέματα της αμοιβής και της πρόσβασης στην απασχόληση, στην επαγγελματική κατάρτιση και στην κοινωνική ασφάλιση.

Οδηγία 75/117/ΕΟΚ	Για την εφαρμογή της αρχής της ισότητας των αμοιβών μεταξύ εργαζομένων ανδρών και γυναικών.
Οδηγία 76/207/ΕΟΚ	Για την εφαρμογή της αρχής της ίσης μεταχείρισης ανδρών και γυναικών, όσον αφορά την πρόσβαση στην απασχόληση, την επαγγελματική εκπαίδευση και προώθηση και τις συνθήκες εργασίας.
Οδηγία 79/7/ΕΟΚ	Για την εφαρμογή της αρχής της ίσης μεταχείρισης μεταξύ ανδρών και γυναικών σε θέματα κοινωνικής ασφάλισης.
Οδηγία 86/378/ΕΟΚ	Για την εφαρμογή της αρχής της ίσης μεταχείρισης ανδρών και γυναικών στα επαγγελματικά συστήματα κοινωνικής ασφάλισης.
Οδηγία 86/613/ΕΟΚ	Για την εφαρμογή της αρχής της ίσης μεταχείρισης ανδρών και γυναικών που ασκούν ανεξάρτητη δραστηριότητα, συμπεριλαμβανομένης της γεωργικής, καθώς και για την προστασία της μητρότητας.

Είναι αξιοσημείωτο ότι στα πρώτα εκείνα στάδια της εφαρμογής των πολιτικών ισότητας ελήφθησαν όλα τα αναγκαία μέτρα σε ευρωπαϊκό επίπεδο για την κατά το δυνατόν **καλύτερη εφαρμογή των νομοθετικών προβλέψεων στην πράξη**. Συγκροτήθηκε Ομάδα Εμπειρογνο-

μόνων από τα Κράτη Μέλη, συντάχθηκαν μελέτες, εκδόθηκαν νομικά εγχειρίδια και αναλύθηκαν οι σχετικές αποφάσεις του Ευρωπαϊκού Δικαστηρίου.

Οι ευρωπαϊκές αυτές Οδηγίες αποτέλεσαν και το πλαίσιο βάσει του οποίου θεσπίστηκαν τα πρώτα νομοθετήματα ισότητας **στην ελληνική έννομη τάξη**, μετά την πλήρη ένταξη της χώρας το 1981 στην Ευρωπαϊκή Κοινότητα. Η εναρμόνιση της ελληνικής νομοθεσίας με το ισχύον τότε κοινοτικό κεκτημένο, λειτούργησε προωθητικά για την ψήφιση των Νόμων **1414/84** «Εφαρμογή της αρχής της ισότητας των φύλων στις εργασιακές σχέσεις» και **1483/84** «Προστασία και διευκόλυνση των εργαζομένων με οικογενειακές υποχρεώσεις-τροποποιήσεις και βελτιώσεις εργατικών νόμων» (βλ. αναλυτικά και: Κουκούλη-Σπλιτωποπούλου, 1998: 13 κ.ε., Γιαννακούρου, 2008: 15 κ.ε.).

Η μεταφορά κατευθύνσεων και πολιτικών από την ευρωπαϊκή στην εσωτερική έννομη τάξη στο πλαίσιο και των διεθνών υποχρεώσεων της χώρας, έθεσε και το γενικότερο πρόβλημα αν το γυναικείο κίνημα έπρεπε να διεκδικήσει, να στηρίξει και να επιδιώξει την εφαρμογή νόμων σε μία κοινωνία, όπως η ελληνική, όπου η καθημερινή πραγματικότητα έτεινε να περιορίσει τις γυναίκες σε status ζωής υποδεέστερο από τις ισχύουσες νομικές ρυθμίσεις. (Αθανασάτου, 1987: 26). Στις απαντήσεις που έδωσε η ιστορική εμπειρία σε αυτά τα ερωτήματα, θα έχουμε τη ευκαιρία να επανέλθουμε σε μεταγενέστερα στάδια της μελέτης μας.

β. Δεύτερη περίοδος (1982-1990): Καθιέρωση Θετικών Δράσεων υπέρ των Γυναικών

Τη δεκαετία του 1980, η διαδικασία της ευρωπαϊκής ολοκλήρωσης συνδέθηκε με το όραμα της Κοινωνικής Ευρώπης. Η Ευρώπη της Ενιαίας Ευρωπαϊκής Αγοράς και της Κοινωνικής Συνοχής περιελάμβανε την άρση των ανισοτήτων μεταξύ ανδρών και γυναικών. Η σύγκλιση πολιτικών παραγόντων και ειδικότερα η ύπαρξη Ευρωπαίων ηγετών με ισχυρό όραμα, όπως ο Πρόεδρος της Ευρωπαϊκής Επιτροπής Ζακ Ντελόρ, αλλά και η τροφοδοσία και έμπνευση που αντλήθηκε από τα αιτήματα ενός ακμαίου γυναικείου κινήματος της προηγούμενης δεκαετίας, συνετέλεσε στην ανάπτυξη Προγραμμάτων Δράσης και μηχανισμών προώθησης της ισότητας. Έτσι προχώρησαν, πέρα από τις νομοθετικές προβλέψεις, στα πρώτα *Μεσοπρόθεσμα Προγράμματα Δράσης για την Ισότητα Ευκαιριών μεταξύ Γυναικών και Ανδρών*. Ειδικότερα, τη δεύτερη αυτήν περίοδο, ο στόχος της έμφυλης ισότητας υπηρετείται σε επίπεδο Ευρωπαϊκής Ένωσης από:

- το Πρώτο Μεσοπρόθεσμο Κοινοτικό Πρόγραμμα για την προώθηση της **Ισότητας Ευκαιριών** για τις γυναίκες (1982-1985). Στόχος του ήταν η μείωση του κατά φύλο επαγγελματικού διαχωρισμού της αγοράς εργασίας.
- το Δεύτερο Μεσοπρόθεσμο Κοινοτικό Πρόγραμμα για τον **συνδυασμό/συμφιλίωση επαγγελματικών και οικογενειακών υποχρεώσεων** για άνδρες και γυναίκες (1986-1990).

Για την επίτευξη των παραπάνω στόχων διατέθηκαν σημαντικοί ανθρώπινοι και οικονομικοί πόροι, αφού κατευθύνθηκαν σε αυτά σημαντικές χρηματοδοτήσεις του Ευρωπαϊκού Κοινωνικού Ταμείου (ΕΚΤ) κατά το Α΄ και Β΄ Κοινοτικό Πλαίσιο Στήριξης (Στρατηγάκη, 2008: 34).

Η συνειδητοποίηση των εμποδίων τα οποία συναντούν οι γυναίκες στην πρόσβαση στην αγορά εργασίας και στην περαιτέρω επαγγελματική εξέλιξη και την επίτευξη της ουσιαστικής ισότητας, οδήγησε στην ανάδειξη μιας σειράς κατευθύνσεων, προς τις οποίες προσανατολίστηκαν οι δράσεις αυτής της περιόδου για την *καταπολέμηση του κατά φύλο διαχωρισμού στην αγορά εργασίας*. Κυριότεροι άξονες υπήρξαν τα εξής:

- Εκπαίδευση και κατάρτιση των γυναικών στις Νέες Τεχνολογίες.
- Ανάπτυξη Θετικών Δράσεων υπέρ των γυναικών στις επιχειρήσεις.
- Ενίσχυση γυναικείας επιχειρηματικότητας.
- Αξιοποίηση της Κοινωνίας της Πληροφορίας.

Οι σχετικές δράσεις ενισχύθηκαν από εκδηλώσεις ευαισθητοποίησης της κοινής γνώμης και συνεργασίες τόσο με τα Κράτη Μέλη, όσο και με μία σειρά από φορείς της οικονομίας, Μη Κυβερνητικές Οργανώσεις και τους Κοινωνικούς Εταίρους.

Η αναγνώριση του φεμινιστικού επιχειρήματος αφενός για την οικονομική αξία της απλήρωτης οικιακής εργασίας με την οποία επιβαρύνονταν κυρίως οι γυναίκες αναπληρώνοντας την έλλειψη υποδομών φροντίδας για τα παιδιά και τα άλλα εξαρτώμενα μέλη της οικογένειας και αφετέρου για το γεγονός ότι αυτή η επιβάρυνση δημιουργεί ένα εγγενές εμπόδιο για την είσοδο και την επαγγελματική σταδιοδρομία των γυναικών στην αγορά εργασίας, οδήγησε στην υιοθέτηση των *μέτρων συμφιλίωσης οικογένειας και εργασίας και για τα δύο φύλα*.

Πράγματι, ο στόχος της ισοτιμίας ανδρών και γυναικών στον χώρο της εργασίας ήταν πρακτικά ανέφικτος όσο δεν εξασφαλιζονταν εκείνες οι υποδομές και οι ρυθμίσεις, βάσει των οποίων θα καλύπτονταν οι ανάγκες φροντίδας του οίκου, των παιδιών και των ηλικιωμένων. Ορόσημο στις σχετικές εξαγγελίες αποτέλεσε η Σύσταση του Συμβουλίου για τη Φύλαξη των παιδιών (92/241/ΕΟΚ), η οποία σηματοδοτεί και την παρέμβαση της Ευρωπαϊκής Ένωσης από τον δημόσιο χώρο της εργασίας στον ιδιωτικό χώρο της οικογένειας (Στρατηγάκη, 2008: 36).

Εξαιτίας του γεγονότος ότι, παρόλο που η κάλυψη αυτών των αναγκών προϋπέθετε την κατεύθυνση ικανών χρηματικών πόρων προς τη δημιουργία *κοινωνικών υποδομών φροντίδας*, οι σχετικές κοινωνικές δαπάνες σταδιακά περιορίστηκαν, η *υλοποίηση των μέτρων συμφιλίωσης εργασίας και οικογένειας* προσανατολίστηκε περισσότερο στην ευέλικτη ρύθμιση του κόστους εργασίας, παρά στην κατ' εφοχόν αναγκαία ανάπτυξη κοινωνικών υποδομών φροντίδας. Όπως εύστοχα παρατηρεί η Στρατηγάκη (2008: 37), οι λεγόμενες ευέλικτες ρυθμίσεις (μειωμένο ωράριο, μεγάλες γονικές άδειες, δυνατότητα μερικής απασχόλησης), παρότι υποτίθεται ότι αφορούσαν και τα δύο φύλα, στην πραγματικότητα απευθύνονταν στις γυναίκες. Η χρήση των σχετικών διατάξεων από τις γυναίκες αναπαρήγαγε τελικά τις διακρίσεις και τον διαχωρισμό λόγω φύλου στην αγορά εργασίας και δεν άμβλυσε την ανισότητα λόγω φύλου στο πεδίο της απασχόλησης.

Σημαντικό συμβολικό βάρος είχε πάντως η πρώτη ειδική αναφορά για θέματα ισότητας των φύλων σε κείμενο ευρωπαϊκής κοινωνικής πολιτικής. Πρόκειται για το ειδικό άρθρο για την ίση μεταχείριση ανδρών γυναικών το οποίο περιελήφθη στον *Κοινοτικό Χάρτη των Θεμελιωδών Κοινωνικών Δικαιωμάτων των Εργαζομένων* το 1989, ο οποίος αποτύπωσε την κοινωνική συμφωνία μεταξύ της ευρωπαϊκής ηγεσίας σε ανώτατο επίπεδο (Ζακ Ντελόρ) και της Συνομοσπονδίας Ευρωπαϊκών Συνδικάτων.

γ. Τρίτη περίοδος (1991-2000): Προώθηση των Γυναικών στα Κέντρα Λήψης Αποφάσεων και η Ένταξη της Ισότητας σε όλες τις Πολιτικές

Στις αρχές της δεκαετίας του 1990, μία σειρά από παράγοντες συντελούν στη μετατόπιση του πολιτικού ενδιαφέροντος της Ευρωπαϊκής Ένωσης από το πεδίο της απασχόλησης σε εκείνο της πολιτικής συμμετοχής των γυναικών, αλλά και όλων των τομέων οικονομικής και κοινωνικής ζωής. Νέες οικονομικές προτεραιότητες (ΟΝΕ), διεύρυνση της ΕΕ προς Ανατολάς

μετά την κατάρρευση των καθεστώτων του υπαρκτού σοσιαλισμού, ενίσχυση του ρόλου των Κοινωνικών Εταιρών και πίεση προς τα θεσμικά όργανα οργανώσεων, όπως το Ευρωπαϊκό Λόμπυ Γυναικών, επέβαλαν τις νέες εξελίξεις σε επίπεδο ευρωπαϊκών πολιτικών και τη διεύρυνση του πεδίου εφαρμογής της πολιτικής ισότητας των φύλων. Δύο νέα βασικά πεδία αποτέλεσαν το κέντρο ενδιαφέροντος των ευρωπαϊκών πολιτικών για το φύλο:

- Η προώθηση των γυναικών στα κέντρα λήψης αποφάσεων με την υιοθέτηση θετικών δράσεων.
- Η οριζόντια ένταξη της ισότητας/οπτικής του φύλου σε όλες τις πτυχές των δημόσιων πολιτικών (gender mainstreaming).

Όπως παρατηρούν ερευνήτριες (Hubert και Στρατηγάκη, 2000: 207-214), η διάσταση του φύλου στην Κοινωνική Ευρώπη και η ισότιμη συμμετοχή ανδρών και γυναικών στο πολιτικό γίνεσθαι της Ευρωπαϊκής Ένωσης, θεωρήθηκαν σε αυτήν τη φάση ως *παράγοντες επιτυχίας της πολιτικής ολοκλήρωσης*. Κυριότερες θεσμικές πρωτοβουλίες αυτής της περιόδου αποτέλεσαν οι ακόλουθες Οδηγίες:

- Οδηγία 97/80/ΕΚ (αφορά το βάρος της απόδειξης σε περιπτώσεις διακριτικής μεταχείρισης λόγω φύλου).
- Οδηγία 96/34/ΕΚ (αφορά τη γονική άδεια).

Η ένταξη των βασικών στόχων προώθησης των γυναικών στα κέντρα λήψης αποφάσεων και του gender mainstreaming πραγματοποιήθηκε στο πλαίσιο του Τρίτου Μεσοπρόθεσμου Προγράμματος Κοινοτικής Δράσης για την Ισότητα Ευκαιριών μεταξύ ανδρών και γυναικών (1991-1995) και του Τέταρτου Μεσοπρόθεσμου Προγράμματος (1996-2000).

Ειδικότερα σε ότι αφορά το πρώτο πεδίο της **προώθησης των γυναικών στα κέντρα λήψης αποφάσεων**, θα πρέπει να σημειώσουμε ότι δημιουργήθηκε την περίοδο αυτή μία πολύ ενδιαφέρουσα δυναμική από τις συντονισμένες ενέργειες εμπειρογνομόνων, ενεργών φεμινιστριών πολιτικών, επιστημόνων και συνδικαλιστριών. Οι συντονισμένες ενέργειες των παραπάνω στόχευαν στην *αύξηση της συμμετοχής των γυναικών σε όλα τα οικονομικά, κοινωνικά και πολιτικά κέντρα αποφάσεων* και την εγγραφή του στόχου αυτού ως προτεραιότητας στο Τρίτο Μεσοπρόθεσμο Πρόγραμμα Δράσης (1991-1995). Αξίζει να σημειώσουμε ότι η επίσημη έναρξη αυτής της πολιτικής έγινε επί ελληνικού εδάφους και συγκεκριμένα στην Αθήνα, το 1992, στο Ευρωπαϊκό Συνέδριο «Οι Γυναίκες στην Αθήνα». Ως τελική πράξη αυτής της πορείας καταγράφεται η υπογραφή **Σύστασης του Συμβουλίου Υπουργών το 1996 (96/694/ΕΚ)** για την ισόρροπη συμμετοχή γυναικών και ανδρών στη διαδικασία λήψης αποφάσεων.

Δύο μορφές *θετικών δράσεων* προκρίθηκαν για την υποστήριξη της πολιτικής συμμετοχής των γυναικών: οι *ποσοτώσεις* και η *ισάριθμη αντιπροσώπευση* (parité). Παρότι δεν υπήρξαν συγκεκριμένες ενιαίες θεσμικές ρυθμίσεις σε ευρωπαϊκό επίπεδο, ο απόηχος των παραπάνω διεργασιών ήταν τόσο ισχυρός, ώστε σε ορισμένα Κράτη Μέλη ψηφίστηκαν νόμοι που καθιέρωσαν τις ποσοτώσεις στις υποψηφιότητες για τις εκλογές.

Η πλέον κατηγορηματική περίπτωση κατοχύρωσης είναι η **Γαλλία**, όπου, αφού προηγήθηκε η απαραίτητη συνταγματική αλλαγή, στη συνέχεια προχώρησαν σε τολμηρή νομοθετική μεταβολή, σύμφωνα με την οποία προβλέπεται η **ισάριθμη συμμετοχή γυναικών και ανδρών στα ψηφοδέλτια όλων των εκλογών**, ευρωπαϊκών, εθνικών, νομαρχιακών και τοπικών. Σύμφωνα με την αναλυτική παρουσίαση και τον σχολιασμό της αρχής της ισάριθμης αντιπροσώπευσης από την Ελένη Βαρίκα (2000: 308-351), *«το να επωφεληθούμε από μία τέτοια συγκυρία για να αναπτύξουμε μια στρατηγική ενάντια στον πολιτικό αποκλεισμό των γυναικών*

είναι μια στάση θεμιτή και αναγκαία». Αναπτύσσοντας μία φεμινιστική κριτική για τον επαναπροσδιορισμό της δημοκρατίας, η Βαρίκα θέτει μία σειρά από ερωτήματα, όπως:

- Η υποαντιπροσώπωση είναι το σύμπτωμα ή η αιτία της περιθωριοποίησης των γυναικών στην πολιτεία;
- Σε ποιο βαθμό και κάτω από ποιες συνθήκες μία μαζική παρουσία γυναικών στα εκλεγμένα όργανα της πολιτείας μπορεί να τροποποιήσει το υπάρχον σύστημα σχέσεων ανάμεσα στα φύλα;
- Πώς συνδέεται το αίτημα για την ισάριθμη αντιπροσώπωση των φύλων με τις αρχές της αντιπροσωπευτικής δημοκρατίας;

Η πολύ ενδιαφέρουσα προβληματική την οποία προτείνει η Βαρίκα για τη θεώρηση του μέτρου της ισάριθμης αντιπροσώπωσης, λαμβάνει υπόψη τις τις θεμελιακές φεμινιστικές επεξεργασίες της Anne Philips και της Iris Marion Young, σύμφωνα με τις οποίες το ζήτημα του μακρόχρονου πολιτικού αποκλεισμού των γυναικών μπορεί να ενσωματωθεί στο πλαίσιο ενός επαναπροσδιορισμού της δημοκρατίας (Phillips, *Engendering Democracy*, 1991, Young, *Impartiality and the Civil Public*, 1987). Τονίζει επίσης ότι η θέσπιση θετικών δράσεων αποσκοπεί στην άρση της μείζονος αντίφασης του οικουμενικού πολιτικού συστήματος, «της αντίφασης η οποία συνίσταται στην εγκαθίδρυση της ισότητας υπό μορφή προνομίου», όπως αναφέρει παραπέμποντας στη μελέτη της Hannah Arendt για τους Εβραίους ως περιθωριοποιημένη πολιτική κατηγορία (Arendt, 1984). Η συγγραφέας υποστηρίζει εν τέλει ότι «η κινητοποίηση για μία δημοκρατική ιδιότητα του πολίτη μπορεί να τοποθετήσει τον αγώνα των γυναικών στην καρδιά του πολιτικού» (Βαρίκα, 2000: 349).

Στην περίπτωση της Ελλάδας έχουμε τη μερική καθιέρωση των ποσοτώσεων, με τη μορφή της υποχρεωτικής συμμετοχής κάθε φύλου τουλάχιστον κατά 1/3 στο σύνολο των υποψηφίων στις Νομαρχιακές και Δημοτικές εκλογές, με το Ν. 2190/2001. Αλλά και η πρόσφατη νομοθετική μεταβολή του «Καλλικράτη» (άρθρο 18, παρ. 3 και άρθρο 120 παρ. 3 του Ν. 3852/2010) ορίζει ότι την υποχρεωτική ποσόστωση 1/3 τουλάχιστον κατά φύλο (βλ. γυναίκες). Σημειώνουμε ακόμη και την ύπαρξη του Ν. 2893/2000 στον οποίο προβλέπεται η κάλυψη θέσεων κατά το 1/3 από κάθε φύλο τουλάχιστον σε όλα τα συλλογικά όργανα λήψης αποφάσεων της Δημόσιας Διοίκησης, είναι όμως πολύ αμφίβολο αν εφαρμόζεται. Σχετικά με τις βουλευτικές εκλογές, το άρθρο 34 του Π.Δ. 26/2012 με τίτλο: «Κωδικοποίηση σε ενιαίο κείμενο των διατάξεων της νομοθεσίας για την εκλογή βουλευτών», κωδικοποιεί την υφιστάμενη νομοθεσία περί ποσοτώσεων στον αριθμό των υποψηφίων βουλευτών κατά φύλο, και ορίζει ότι: «...Για την ανακήρυξη των εκλογικών συνδυασμών αυτοτελών Κομμάτων, συνασπισμού συνεργαζόμενων Κομμάτων και ανεξαρτήτων, ο αριθμός των υποψηφίων βουλευτών, από κάθε φύλο, πρέπει να ανέρχεται σε ποσοστό τουλάχιστον ίσο με το 1/3 του συνολικού αριθμού των υποψηφίων τους, αντιστοίχως, σε όλη την Επικράτεια. Τυχόν δεκαδικός αριθμός στρογγυλοποιείται στην επόμενη ακέραιη μονάδα, εφόσον το κλάσμα είναι ίσο με μισό της μονάδας και άνω».

Αξιολόγηση των τριών πρώτων περιόδων

Η φυσική παρουσία των γυναικών στην πολιτική δεν αρκεί ως προϋπόθεση για την αλλαγή του περιεχομένου της πολιτικής, του εγγενώς σεξιστικού χαρακτήρα της, και πολύ περισσότερο για τη ριζική μεταβολή της κοινωνικής θέσης των γυναικών. Το φεμινιστικό σχέδιο ως ανεκπλήρωτο αίτημα της νεωτερικότητας παραμένει επίκαιρο, εφόσον η ανισότητα λόγω φύλου στις διάφορες εκδοχές της δεν έχει εξαλειφθεί. Στην παρούσα φάση αναδεικνύεται η πολλαπλότητα των ταυτοτήτων των υποκειμένων (ταξική, έμφυλη, θρησκευτική, φυλετική).

Οι προοπτικές του μέλλοντος θα μπορούσαν ίσως να περιγράφονται από τη διατύπωση της Chantal Mouffe: *«χρειαζόμαστε ένα είδος κοινής ιδιότητας του πολίτη που να σέβεται την ποικιλία και να χωράει διαφορετικές μορφές ατομικότητας»* (Mouffe, 1993: 80). Το ζητούμενο είναι πώς η αρχή της οικουμενικότητας της ιδιότητας του πολίτη, σεβόμενη την κάθε υποκειμενικότητα, θα εξασφαλίσει ισότιμη πρόσβαση στην ιδιότητα αυτή, πώς θα κατοχυρώσει θεσμικά την πολλαπλότητα των ταυτοτήτων ως θεμιτή και αναμενόμενη, ώστε να προκύψει μία νέα ριζοσπαστική θεώρηση του έμφυλου αλλά μη διχοτομημένου υποκειμένου/πολίτη της δημοκρατίας (Παντελίδου Μαλούτα, 2002: 143 κ.ε.).

δ. Τέταρτη περίοδος: Η Συνθήκη του Άμστερνταμ (1997) και η Ένταξη της Ισότητας των Φύλων σε όλες τις Πολιτικές (Gender Mainstreaming)

Σαραντά ολόκληρα χρόνια μετά το άρθρο 119 της Συνθήκης της Ρώμης (1957) και ενώ είχαν προχωρήσει, όπως είδαμε, μία σειρά από θεσμικές ρυθμίσεις και δράσεις για την επίτευξη της ισότητας των φύλων στο πλαίσιο της ΕΕ, η ισότητα των φύλων ως βασική κοινοτική προτεραιότητα και η ένταξή της σε όλες τις κοινοτικές πολιτικές, εντάσσεται στη Συνθήκη του Άμστερνταμ (1997). Τα σχετικά άρθρα -άρθρο 3 παρ. 2 (ένταξη της ισότητας σε όλες τις κοινοτικές πολιτικές), άρθρο 141 παρ. 4 (θετικές δράσεις υπέρ των γυναικών), άρθρο 13 (καταπολέμηση των διακρίσεων με βάση το φύλο μέσω κοινοτικών δράσεων)- αποτελούν ιστορικούς σταθμούς στη δύσκολη πορεία της Ευρώπης προς την έμφυλη ισότητα. Το βασικό άρθρο 3 παρ. 2 της Συνθήκης ορίζει ότι: *«σε όλες τις δραστηριότητες (κοινοτικές δράσεις)...η Κοινότητα επιδιώκει να εξαλειφθούν οι ανισότητες και να προαχθεί η ισότητα μεταξύ ανδρών και γυναικών»*.

Ο αναλυτικός ορισμός του όρου «ένταξη της ισότητας σε όλες τις πολιτικές» (gender mainstreaming) περιλαμβάνει τη διαδικασία αναπροσαρμογής του σχεδιασμού, της υλοποίησης, της παρακολούθησης και της αξιολόγησης μιας δημόσιας πολιτικής, κατά τρόπο τέτοιο, ώστε ταυτόχρονα με τους στόχους της πολιτικής να προωθείται η ισότητα των φύλων (Στρατηγάκη, 2008: 43). Αξίζει να σημειώσουμε ότι η *οριζόντια ένταξη και διάχυση του φύλου σε όλες τις πολιτικές* αποτέλεσε το στίγμα των παρεμβάσεων της Ευρωπαϊκής Ένωσης στην ιστορική Παγκόσμια Διάσκεψη του Πεκίνου το 1995.

Ένα πρόβλημα που επισημαίνουν οι σχετικές αναλύσεις στην αποτίμηση αυτού του εργαλείου πολιτικής είναι ο κίνδυνος να τεθεί σε αντιπαράθεση με τις ειδικές δράσεις υπέρ των γυναικών και ιδίως τις θετικές δράσεις. Όπως επεσήμανε και σχετική Έκθεση του Συμβουλίου της Ευρώπης (Council of Europe, 1998), προκειμένου να επιτύχει η χρήση του εργαλείου gender mainstreaming θα πρέπει να συνυπάρξουν ισχυρή πολιτική βούληση, διάθεση σημαντικών τεχνικών, ανθρώπινων και οικονομικών πόρων, αλλά και παράλληλη εφαρμογή εξειδικευμένων δράσεων υπέρ των γυναικών. Σε αυτήν τη θεώρηση θα πρέπει βεβαίως να ληφθούν υπόψη οι αντιστάσεις και τα εμπόδια που προέρχονται από τις γραφειοκρατικές και ανδροκρατούμενες διοικήσεις των δημόσιων φορέων και οργανισμών.

Προκειμένου να αντιμετωπιστούν αυτοί οι κίνδυνοι, προκρίθηκε η επεξεργασία μιας διπλής στρατηγικής, σύμφωνα με την οποία *αξιοποιούνται και εφαρμόζονται παράλληλα και οι δύο στρατηγικές: gender mainstreaming και θετικές δράσεις. Οι θετικές δράσεις είναι σε μεταβατικό στάδιο χρήσιμες για την αντιμετώπιση των συσσωρευμένων ιστορικά ανισοτήτων, ενώ η διάχυση του φύλου σε όλες τις δημόσιες πολιτικές συντελεί στην άμβλυση της αναπαραγωγής της έμφυλης ανισότητας*. Στην Ελλάδα το εργαλείο της ένταξης της ισότητας/διάστασης του φύλου στις δημόσιες πολιτικές χρησιμοποιήθηκε συστηματικά στα Επιχειρησιακά Προγράμματα του Γ΄ Κοινοτικού Πλαισίου Στήριξης (2000-2006).

ε. Πέμπτη περίοδος: Από την Ισότητα των Φύλων στην Ισότητα για Όλους

Με την είσοδο στον 21^ο αιώνα, σημειώνονται ανακατατάξεις στους συσχετισμούς και τις ισορροπίες στο πλαίσιο της Ευρωπαϊκής Ένωσης, οι οποίες έχουν αντίκτυπο και στην άσκηση των πολιτικών ισότητας. Νέα κείμενα -ο Χάρτης των Θεμελιωδών Δικαιωμάτων και το Σχέδιο Συνταγματικής Συνθήκης- αποτύπωσαν τις νέες θεσμικές κατευθύνσεις στο πλαίσιο της ενωμένης Ευρώπης. Οι σχετικές όμως δράσεις συρρικνώνονται και λόγω της μειωμένης διαθεσιμότητας πόρων. Η διεύρυνση του 2004 με δέκα νέα Μέλη, αποτέλεσε έναν επιπλέον παράγοντα αλλαγής προτεραιοτήτων.

Όπως επισημαίνεται από τη Στρατηγάκη: «το φύλο αντιμετωπίζεται έκτοτε όλο και περισσότερο ως βάση διάκρισης ίδιου τύπου με αυτές λόγω φυλετικής και εθνικής καταγωγής, σεξουαλικής ακεραιότητας και σεξουαλικών προτιμήσεων, ο δε στόχος της ισότητας των φύλων υποτάσσεται σταδιακά στο στόχο της ισότητας για όλους» (2008: 46).

Το Πέμπτο Πρόγραμμα Δράσης για την Ισότητα των Φύλων (2001-2005) είναι το τελευταίο κοινοτικό Πρόγραμμα στο οποίο υπάρχουν εξειδικευμένες προτάσεις για την επίτευξη της έμφυλης ισότητας. Είναι σημαντικό ότι η προσέγγιση της ανισότητας των φύλων εντοπίζεται σε όλες τις πτυχές που αφορούν την ιδιότητα του πολίτη, δηλαδή την οικονομική, την κοινωνική, την πολιτική, την αστική και την πολιτισμική όψη της. Πρόκειται για μια *διευρυμένη προσέγγιση για την ισότητα των φύλων* (και όχι μόνον για την ισότητα των ευκαιριών), η οποία έδωσε νομιμοποιητική βάση για την άσκηση πολιτικών καταπολέμησης της βίας κατά των γυναικών.

Στην περίοδο αυτήν αναβαθμίστηκαν οι προσπάθειες αντιμετώπισης της ενδοοικογενειακής βίας και της παράνομης διακίνησης γυναικών με σκοπό τη σεξουαλική εκμετάλλευση (trafficking). Στο πλαίσιο του Πέμπτου Προγράμματος εγγράφεται και η Οδηγία 2002/73/ΕΚ, η οποία περιλαμβάνει και τη ρύθμιση για τη σεξουαλική παρενόχληση ως διάκριση λόγω φύλου στην αγορά εργασίας.

Ο Ευρωπαϊκός Χάρτης Πορείας για την Ισότητα των Φύλων (2006-2010) αποτελεί το πρόσφατο κείμενο όπου εγγράφονται οι τρέχουσες ευρωπαϊκές πολιτικές κατευθύνσεις στον τομέα της ισότητας (COM/1.3.2006).

2. Η Σημασία των Πολιτικών Ισότητας των Φύλων στην Ευρωπαϊκή Ένωση

Οι πολιτικές για την ισότητα των φύλων είναι ένας τομέας δημόσιων πολιτικών στον οποίο καταγράφεται ένας ιδιαίτερα δυναμικός χαρακτήρας της Ευρωπαϊκής Ένωσης στη συνέργειά της με τις εθνικές κυβερνήσεις. Οι διαφορές στα ποικίλα εθνικά συστήματα διακυβέρνησης των Κρατών μελών, καθώς και οι επιδράσεις της πολιτικής και οικονομικής συγκυρίας διαφοροποιούν βεβαίως τις εκάστοτε αποτιμήσεις στην πάροδο του χρόνου. Στο επόμενο Κεφάλαιο θα διατρέξουμε συνοπτικά τα σημαντικότερα σημεία που αφορούν την άσκηση και διαδρομή των ευρωπαϊκών πολιτικών. Η παρουσίαση αυτή αφορά:

- τα θεσμικά όργανα της Ευρωπαϊκής Ένωσης
- τους στόχους της πολιτικής
- τους τομείς και τα μέσα άσκησης πολιτικής
- μερικά στοιχεία και κριτήρια για την αποτίμηση της προόδου.

α. Τα Θεσμικά Όργανα της Ευρωπαϊκής Ένωσης

Το Ευρωπαϊκό Κοινοβούλιο

Το Ευρωπαϊκό Κοινοβούλιο είναι το άμεσα εκλεγμένο όργανο, το οποίο αντιπροσωπεύει τους πολίτες των Κρατών Μελών. Η Συνθήκη της Λισαβόνας (2007) αύξησε τον αριθμό των τομέων στους οποίους το Ευρωπαϊκό Κοινοβούλιο συν-νομοθετεί με το Συμβούλιο Υπουργών και έχει αυξημένες αρμοδιότητες σε θέματα προϋπολογισμού. Επίσης, εκτός από την ενίσχυση των νομοθετικών εξουσιών, δόθηκε με τη Συνθήκη αυτή μεγαλύτερος ρόλος στο Συμβούλιο για την έγκριση του προϋπολογισμού της Ευρωπαϊκής Ένωσης.

Το Ευρωπαϊκό Συμβούλιο

Το Ευρωπαϊκό Συμβούλιο αποτελείται από τους ανώτερους εκλεγμένους πολιτικούς αντιπροσώπους των Κρατών, κυρίως Πρωθυπουργούς και Προέδρους, εφόσον έχουν εκτελεστικές εξουσίες. Βάσει της Συνθήκης της Λισαβόνας, το Ευρωπαϊκό Συμβούλιο γίνεται πλήρες θεσμικό όργανο της ΕΕ, με αναβαθμισμένο και σαφή ρόλο. Δημιουργείται νέα θέση Προέδρου του Ευρωπαϊκού Συμβουλίου, ο οποίος εκλέγεται με πενταετή θητεία από τα μέλη του. Ο Πρόεδρος εκπροσωπεί την ΕΕ διεθνώς.

Το Συμβούλιο Υπουργών

Το Συμβούλιο της Ευρωπαϊκής Ένωσης αποτελείται από 27 Υπουργούς κυβερνήσεων από τους οποίους ο καθένας αντιπροσωπεύει ένα Κράτος Μέλος. Αποτελεί βασικό όργανο λήψης αποφάσεων, το οποίο καθορίζει την οικονομική πολιτική της Ένωσης και διαδραματίζει κεντρικό ρόλο στην εξωτερική πολιτική και την πολιτική ασφάλειας (Ευρωπαϊκή Επιτροπή Γενική Διεύθυνση Επικοινωνίας, 2009). Το Συμβούλιο Υπουργών ασκεί επίσης τη νομοθετική εξουσία και την εξουσία σε θέματα προϋπολογισμού από κοινού με το Ευρωπαϊκό Κοινοβούλιο. Οι αποφάσεις λαμβάνονται συχνότερα με ειδική πλειοψηφία παρά με ομοφωνία.

Η Ευρωπαϊκή Επιτροπή

Ο ρόλος της Ευρωπαϊκής Επιτροπής είναι να εκπροσωπεί ανεξάρτητα τα συμφέροντα της Ευρωπαϊκής Ένωσης ως συνόλου. Είναι το μοναδικό θεσμικό όργανο της Ένωσης που έχει τη γενική εξουσία να καταθέτει νομοθετικές προτάσεις. Η Επιτροπή εκτελεί επίσης τις πολιτικές της Ένωσης, εξασφαλίζει την εφαρμογή του προϋπολογισμού, διαχειρίζεται τα προγράμματα της ΕΕ και φροντίζει για την ορθή εφαρμογή των Συνθηκών. Η Επιτροπή αποτελείται από έναν εθνικό εκπρόσωπο από κάθε Κράτος Μέλος και λογοδοτεί στο Εθνικό Κοινοβούλιο.

β. Οι στόχοι της Πολιτικής για την Ισότητα των Φύλων

Ως προς τους στόχους της πολιτικής για την ισότητα των φύλων καταγράφονται δύο βασικές οπτικές και φιλοσοφίες (Braithwaite, 2008: 159). Σύμφωνα με την πρώτη οπτική, της οποίας εκπρόσωποι είναι οι Σκανδιναβικές χώρες και ιδίως η Σουηδία, η ισότητα των φύλων θεωρείται πρωταρχικός στόχος, στην επίτευξη του οποίου πρέπει να συμβάλλουν όλες οι πολιτικές και τα προγράμματα δράσης. Σύμφωνα με τη δεύτερη, της οποίας εκπρόσωπος είναι το Ηνωμένο Βασίλειο, ο στόχος της ισότητας των φύλων συνδέεται κυρίως με άλλους γενικούς στόχους, όπως η αύξηση της απασχόλησης και η παραγωγικότητα.

Η πλέον δυναμική περίοδος για την επεξεργασία των στόχων της πολιτικής ισότητας των φύλων υπήρξε όταν η επιρροή του διεθνούς κινήματος των Σκανδιναβικών χωρών ήταν

ισχυρή (1996). Οι πιο πρόσφατες πολιτικές της ΕΕ, π.χ. για την εκπαίδευση, την κοινωνική προστασία και την κοινωνική πολιτική, εκπονήθηκαν με διαφορετικές προτεραιότητες και φιλοσοφία, όπως αυτή του Ηνωμένου Βασιλείου.

Άλλωστε η ένταξη/ενσωμάτωση της διάστασης του φύλου σε όλες τις πολιτικές (βλ. παρακάτω ειδικότερα για το gender mainstreaming) υλοποιήθηκε κατά έναν τρόπο που αποτελεί «αμάλγαμα» των διαφορετικών προσεγγίσεων και φιλοσοφιών που προαναφέρθηκαν. Ο στόχος της πολιτικής αυτής υποτίθεται ότι είναι η αντιμετώπιση των δομικών αιτιών της ανισότητας των φύλων και η συμβολή στη μείωση των ανισοτήτων. Στην πράξη όμως είτε συναντάται ως αυτοτελής στόχος (πχ. Λειτουργικοί στόχοι της Ευρωπαϊκής Στρατηγικής-Πλαισίου για την Ισότητα των Φύλων 2001-2005), είτε χρησιμοποιείται για τη διεύρυνση της αγοράς εργασίας, την αύξηση της παραγωγικότητας κ.λπ. Οι εξελίξεις αυτές καταγράφονται στα κείμενα και τις παρεμβάσεις πολιτικών της ΕΕ (Διαρθρωτικά Ταμεία, Ευρωπαϊκή Στρατηγική για την Απασχόληση κ.λπ.).

Γενικότερα, όπως επισημαίνει και η Marry Braithwaite (2008: 167), οι «παραγωγικές» πλευρές της ισότητας των φύλων αποκτούν αυξανόμενη σημασία, τόσο στη ρητορική όσο και στις πρακτικές της ευρωπαϊκής πολιτικής.

γ. Μέσα Άσκησης Πολιτικής

Ένα από τα κυριότερα μέσα άσκησης πολιτικής για την ισότητα των φύλων σε ευρωπαϊκό και εθνικό επίπεδο είναι η **νομοθεσία κατά των διακρίσεων** στην απασχόληση και την εκπαίδευση, πεδία που καλύπτονται από τις Οδηγίες της ΕΕ (βλ. στο Κεφάλαιο: «Φύλο και Αμειβόμενη Απασχόληση» πώς οι Οδηγίες για την Ίση Μεταχείριση λειτούργησαν ως νομική βάση για την επέκταση των πολιτικών ισότητας και σε άλλους τομείς).

Σε κάποιες περιπτώσεις, οι νομοθετικές πρωτοβουλίες σε εθνικό επίπεδο προηγούνται των ευρωπαϊκών. Παράδειγμα αποτελεί η έκδοση Οδηγίας για την ισότητα των φύλων στην πρόσβαση σε αγαθά και υπηρεσίες, η οποία πραγματοποιήθηκε το 2004, αρκετά αργότερα, ακολουθώντας τις εθνικές νομοθεσίες της Ιρλανδίας και της Ισπανίας.

Ένα άλλο σημαντικό μέσο αποτέλεσε η **ενσωμάτωση των θετικών δράσεων** στις εθνικές νομοθεσίες. Στη διαδικασία αυτή προέκυψαν αρκετές φορές δυσκολίες, τεχνικά και ερμηνευτικά προβλήματα, καθώς εμπλέκεται ως παράγων και το παράγωγο δίκαιο από τις Αποφάσεις του Ευρωπαϊκού Δικαστηρίου (βλ. ειδικότερα στο Κεφάλαιο II: «Φύλο και Αμειβόμενη Απασχόληση»).

Όσον αφορά την εκπόνηση Σχεδίων Δράσης για την Ισότητα των Φύλων, σε εθνικό ή ευρωπαϊκό επίπεδο, παρατηρούμε τα εξής: Αρκετά από τα Σχέδια αυτά είναι οργανωμένα κατά Άξονες προτεραιότητας ή αρμοδιότητας κατά φορείς (υπηρεσίες της Επιτροπής ή Υπουργεία). Σε ότι αφορά τις Εθνικές Στρατηγικές - Πλαίσια για την Ισότητα των Φύλων, το παράδειγμα της Ισπανίας κρίνεται από τα πιο επιτυχημένα, λόγω της μακρόχρονης παράδοσης και εμπειρίας στα Σχέδια Ισότητας και της επαρκούς χρηματοδότησης των θεσμικών φορέων υλοποίησης (Braithwaite, 2008: 169).

Η **ανάλυση κατά φύλο και η αποτίμηση των επιπτώσεων ανάλογα με το φύλο** (gender impact assessment), αποτέλεσε ένα ακόμη βασικό στοιχείο της πολιτικής ισότητας της ΕΕ. Υλοποιήθηκε κυρίως σε χώρες όπως η Σουηδία, η Ισπανία, η Ιταλία και η Γαλλία, και εκτός ΕΕ στον Καναδά κατά τη δεκαετία του 1990.

Στο πλαίσιο της Ευρωπαϊκής Ένωσης τα βασικά θεσμικά όργανα, Ευρωπαϊκή Επιτροπή και Ευρωπαϊκό Κοινοβούλιο, ενισχύθηκαν με τη *συνεργασία των Μηχανισμών Διαβούλευσης* για την εφαρμογή της ένταξης της διάστασης του φύλου. Συμβουλευτικές Επιτροπές, Μη Κυβερνητικοί φορείς και Δίκτυα εμπειρογνομόνων δεν αναπτύχθηκαν στον απαιτούμενο βαθμό, ενώ σε κάποιες περιπτώσεις περιθωριοποιήθηκαν.

δ. Ειδικά Θεσμικά Όργανα και Φορείς

Η *Μονάδα Ίσων Ευκαιριών της Γενικής Διεύθυνσης για την Απασχόληση* αποτελεί τη βασική Μονάδα που έχει την ευθύνη για τον σχεδιασμό και την παρακολούθηση της εφαρμογής της πολιτικής για την ισότητα των φύλων σε επίπεδο ΕΕ. Δυσμενές στοιχείο αποτελεί βέβαια το γεγονός ότι η Μονάδα αυτή βρίσκεται χαμηλά στην υπηρεσιακή ιεραρχία της ΕΕ, καθώς και το γεγονός ότι στην ΕΕ δεν υπάρχει αρμόδιος Επίτροπος αυτοτελώς για την ισότητα, αλλά η θέση φέρει τον ευρύ τίτλο: «Επίτροπος για την Απασχόληση, τις Κοινωνικές Υποθέσεις και τις Ίσες Ευκαιρίες».

Σημαντικό ρόλο έχει διαδραματίσει κατά καιρούς η *Επιτροπή Δικαιωμάτων των Γυναικών του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου*, όπου έχουν εμπλακεί δυναμικές γυναίκες πολιτικοί με επιρροή σε μία σειρά από κρίσιμα θέματα.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 2

Φύλο και Αμειβόμενη Απασχόληση

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 2

Όπως είδαμε στο Εισαγωγικό Κεφάλαιο, το πεδίο της αμειβόμενης εργασίας ήταν ο πρώτος τομέας στον οποίο με τη Συνθήκη της Ρώμης το 1957 απέκτησε νομική υπόσταση το πρόταγμα της έμφυλης ισότητας. Το Άρθρο 119 που όριζε *ίση αμοιβή για άνδρες και γυναίκες για εργασία ίσης αξίας* αποτέλεσε το έναυσμα για τη θεσμική κατοχύρωση της ισότητας, η οποία αποτυπώθηκε σε δεσμευτικά νομικά κείμενα στις έννομες τάξεις των Κρατών Μελών μερικές δεκαετίες αργότερα.

Στη χώρα μας η χρονιά σταθμός είναι το 1984, όπου ψηφίζονται οι Ν. 1414/84 «Εφαρμογή της αρχής της ισότητας των φύλων στις εργασιακές σχέσεις» και Ν. 1483/84 «Προστασία και διευκόλυνση των εργαζομένων με οικογενειακές υποχρεώσεις», με τους οποίους εισάγονται στην ελληνική έννομη τάξη η αρχή της ισότητας αμοιβής και της ίσης μεταχείρισης στην απασχόληση, την επαγγελματική εκπαίδευση, τον επαγγελματικό προσανατολισμό και την κοινωνική ασφάλιση. Σύμφωνα με την αποτίμηση του Συνδέσμου για τα Δικαιώματα της Γυναίκας (1998: 193-229), **η νομική αυτή πρωτοβουλία αποτελεί την πρώτη σημαντική επίδραση της ευρωπαϊκής πολιτικής για τη ισότητα των φύλων στην Ελλάδα.** Στη σημαντική αυτή –για τη μάχη της ισότητας– ιστορική συγκυρία ψηφίζονται επίσης οι νόμοι για την αναμόρφωση του Οικογενειακού Δικαίου (Ν. 1329/83), την αυτεπάγγελτη δίωξη του βιασμού (Ν. 1419/84) και τη νομιμοποίηση των αμβλώσεων (Ν. 1609/86) ως ανταπόκριση στα αιτήματα του μαχητικού γυναικείου κινήματος της πρώτης μεταπολιτευτικής περιόδου (1975-1982). Όπως έχουμε υποστηρίξει και σε προγενέστερα άρθρα (Αθανασάτου, 1995: 295-307, Αθανασάτου, 2009: 28), στο επίπεδο της ρητορικής επρόκειτο για *μία από τις σημαντικότερες και προοδευτικότερες νομοθετικές μεταρρυθμίσεις για την ισότητα των φύλων σε ευρωπαϊκό επίπεδο.*

Το νομικό πλαίσιο συμπληρώνεται στη συνέχεια με τις Ευρωπαϊκές Οδηγίες, οι οποίες αποτελούν δεσμευτικά νομικά κείμενα στα συναφή πεδία, όπως εισήχθησαν στην ελληνική έννομη τάξη από την εξελισσόμενη ευρωπαϊκή νομοθεσία, και ειδικότερα:

- Οδηγίες 86/378 και 86/613 για την ισότητα στην κοινωνική ασφάλιση.
- Οδηγία 92/85 για τη βελτίωση της υγείας και της ασφάλειας κατά την εργασία των εγκύων και των λεχώνων.
- Οδηγία 96/34 για τη γονική άδεια.
- Οδηγία 97/80 για το βάρος απόδειξης σε περιπτώσεις διακριτικής μεταχείρισης λόγω φύλου.
- Οδηγία 97/81 για τη μερική απασχόληση.
- Οδηγία 2000/78 για τη σεξουαλική παρενόχληση.

- Οδηγία 2004/113 για την ισότητα στην πρόσβαση σε αγαθά και υπηρεσίες και την παροχή αυτών.

Η εναρμόνιση ευρωπαϊκής και ελληνικής νομοθεσίας σε επίπεδο νομοθετικών κειμένων είναι όμως **διαφορετικής τάξης πρόβλημα από την άμεση επίδραση και εφαρμογή** των σχετικών διατάξεων στην ελληνική αγορά εργασίας. Και αυτό, γιατί η ενεργοποίηση των Οδηγιών συντελείται με επίκλησή τους και προσφυγή στη Δικαιοσύνη. Όπως όμως έχει εύστοχα επισημανθεί (Στρατηγάκη, 2006: 282), οι δυνατότητες των θιγόμενων γυναικών να προσφύγουν στη δικαστική προστασία είναι στη χώρα μας αισθητά μειωμένες, λόγω της **υψηλής ανεργίας των γυναικών** σε σχέση με τους ευρωπαϊκούς μέσους όρους (βλ. και παρακάτω ενδεικτικά στοιχεία για τους δείκτες γυναικείας ανεργίας). Στον αρνητικό αυτόν παράγοντα θα πρέπει να συνεκτιμηθεί το υψηλό κόστος προσφυγής στη Δικαιοσύνη και οι χρονοβόρες διαδικασίες έκδοσης δικαστικών αποφάσεων.

Έτσι, δυστυχώς, στη χώρα μας οι προσφυγές στη Δικαιοσύνη για διακρίσεις λόγω φύλου είναι **ελάχιστες** σε σχέση με άλλες ευρωπαϊκές χώρες και ακόμη λιγότερες οι περιπτώσεις που φθάνουν στο Ευρωπαϊκό Δικαστήριο. Όπως επισημαίνεται και στην εμπειριστατωμένη νομική μελέτη για το θέμα, της Σταματίνας Γιαννακούρου, σε ότι αφορά τον ιδιωτικό τομέα, ελάχιστος αριθμός διαφορών οδηγήθηκε στη Δικαιοσύνη και μικρός αριθμός καταγγελιών για παραβίαση της αρχής της ισότητας καταγράφηκε από τον αρμόδιο ελεγκτικό μηχανισμό του Σώματος Επιθεώρησης Εργασίας (ΣΕΠΕ) (Γιαννακούρου, 2008: 7). Η αρχή της ισότητας σε αυτό το πεδίο μπορούσε δυνητικά να εφαρμοστεί ευκολότερα, τουλάχιστον μέχρι πρόσφατα, στον δημόσιο τομέα.

Στο σημείο αυτό θα πρέπει να επιμείνουμε σε μερικές επισημάνσεις σε σχέση με τη σημασία αυτής της **θεμελιώδους αρχής του ευρωπαϊκού κοινοτικού δικαίου**, ανεξάρτητα από τις δυσκολίες εφαρμογής της λόγω και της επίδρασης των παραγόντων της οικονομικής συγκυρίας.

Η νομοθετική κατοχύρωση της αρχής της ισότητας ξεκίνησε από την *αναγνώριση του χαρακτήρα της μη διάκρισης λόγω φύλου ως θεμελιώδους ανθρώπινου δικαιώματος*. Η ισχυρή αυτή νομική βάση ενισχύθηκε ακόμη περισσότερο με τη νομολογιακή γραμμή του Δικαστηρίου Ευρωπαϊκών Κοινοτήτων (ΔΕΚ), σύμφωνα με την οποία η τήρηση της αρχής της ίσης μεταχείρισης μεταξύ ανδρών και γυναικών αποτελεί *προϋπόθεση της νομιμότητας των πράξεων* που εκδίδουν τα κοινοτικά όργανα. (Ενδεικτική αναφορά στις Γνωμοδοτήσεις 2/94, της 28ης Μαρτίου 1996 και στην απόφαση Grant, υπόθεση C-249/96, παρατίθεται στο: Γιαννακούρου, 2008: 12).

Η βελτίωση του κοινοτικού κεκτημένου για την εφαρμογή της αρχής των ίσων ευκαιριών και της ίσης μεταχείρισης ανδρών και γυναικών στους τομείς εργασίας και απασχόλησης είναι μία διαρκής δυναμική διαδικασία, η οποία καθορίζεται μεταξύ άλλων από την εκάστοτε μαχητικότητα του φεμινιστικού κινήματος, την επιρροή γυναικών εμπειρογνομόνων, επιστημόνων και αξιωματούχων της ΕΕ ευαισθητοποιημένων στα θέματα φύλου, αλλά και τη νομολογιακή διάπλωση όπως προκύπτει από τις αποφάσεις του ΔΕΚ. Σύμφωνα με τη Γιαννακούρου, ο ρόλος του ΔΕΚ στην ανάπτυξη και επέκταση της αρχής της ισότητας των εργαζόμενων ανδρών και γυναικών, υπήρξε καθοριστικός. Αφενός, το Ευρωπαϊκό Δικαστήριο καθιέρωσε με σειρά Αποφάσεων του την κοινοτική προστασία μη διάκρισης λόγω φύλου ως θεμελιώδες δικαίωμα στην Ευρωπαϊκή Ένωση, και αφετέρου διεύρυνε τον χαρακτήρα του αρχικού άρθρου 119 της Συνθήκης της Ρώμης, κρίνοντας ότι δεν εξυπηρετεί μόνο σκοπούς οικονομικής λειτουργίας της Κοινότητας (εξάλειψη του ανταγωνισμού μεταξύ των χωρών)

αλλά και ευρύτερους κοινωνικούς σκοπούς. Με την ερμηνεία αυτή, το ΔΕΚ μετέτρεψε την ισότητα μεταχείρισης ανδρών γυναικών στην εργασία από οικονομικό εργαλείο ευρωπαϊκής ενοποίησης σε αναγνωρισμένο κοινωνικό στόχο της Ένωσης (Γιαννακούρου, 2008: 13-14). Η αναβάθμιση της αρχής με τη Συνθήκη του Άμστερνταμ το 1997 (βλ. Κεφάλαιο Ι: «Επισκόπηση Θεσμών και Κυριότερων Σταθμών») είναι σαφώς επηρεασμένη από τη σταθερή αυτή γραμμή του Ευρωπαϊκού Δικαστηρίου.

Είναι σημαντικό ακόμη να υπογραμμίσουμε ότι το Δίκαιο συνιστά ένα από τα πεδία -όχι βεβαίως το μοναδικό- όπου αποτυπώνονται κατευθυντήριες γραμμές για την υλοποίηση συγκεκριμένων πολιτικών. Στην περίπτωση του κοινοτικού δικαίου για την ίση μεταχείριση βρισκόμαστε μπροστά σε ένα σύνθετο πλέγμα, το οποίο περιλαμβάνει σειρά νομικών και θεσμικών κειμένων διαφόρων χρονικών περιόδων, επιπέδων και βαθμού δεσμευτικότητας, Η κατάταξη την οποία προτείνει η μελέτη της Γιαννακούρου (2008: 15) είναι ιδιαίτερα χρήσιμη για τη θεώρηση του πολύπλευρου και αντιφατικού σε κάποιες περιπτώσεις αυτού πεδίου. Σύμφωνα με αυτήν διακρίνουμε:

α. Το Πρωτογενές Κοινοτικό Δίκαιο

Το Πρωτογενές Κοινοτικό Δίκαιο, περιλαμβάνει:

- τη Συνθήκη της Ρώμης (1957)
- τη Συνθήκη του Μάαστριχτ (1991)
- τη Συνθήκη του Άμστερνταμ (1997)
- τον Χάρτη Θεμελιωδών Δικαιωμάτων (1999)
- το Σχέδιο Ευρωπαϊκού Συντάγματος (2003)
- τη Μεταρρυθμιστική Συνθήκη της ΕΕ (2007).

Από τα κείμενα αυτά, ιδιαίτερο συμβολικό ενδιαφέρον παρουσιάζει ο **Χάρτης των Θεμελιωδών Κοινωνικών Δικαιωμάτων των Εργαζομένων**, επονομαζόμενος και «Κοινωνικός Χάρτης», ο οποίος εγκρίθηκε το 1989 στο Ευρωπαϊκό Συμβούλιο του Στρασβούργου από 11 Κράτη Μέλη, εκτός του Ηνωμένου Βασιλείου. Πρόκειται για κείμενο πολιτικού χαρακτήρα, το οποίο δεν έχει νομική δεσμευτικότητα. Ο Χάρτης περιέχει 12 δικαιώματα, μεταξύ των οποίων περιλαμβάνεται η ίση μεταχείριση ανδρών και γυναικών (άρθρο 16). Ως προς την εφαρμογή του Χάρτη, προβλέπεται ότι η εξασφάλιση των απαραίτητων μέτρων εναπόκειται στα κράτη μέλη. Συναφής είναι και η Οδηγία 92/85 της ΕΟΚ για την προστασία των εγκύων και των λεχώνων, η οποία, όπως ήδη αναφέραμε, έχει εισαχθεί στη ελληνική έννομη τάξη. Η μελέτη του Χάρτη έχει γίνει αντικείμενο μιας σειράς εργασιών (βλ. ενδεικτικά: Κραββαρίτου 2006: 1132, Μανιατοπούλου Χίου, 1991: 99).

Σε ότι αφορά τη Συνθήκη του Μάαστριχτ του 1991, το κύριο κείμενο της Συνθήκης δεν παρουσιάζει ιδιαίτερο ενδιαφέρον για το θέμα μας, όμως το Πρωτόκολλο Κοινωνικής Πολιτικής, το οποίο προσαρτήθηκε στη Συνθήκη επέκτεινε τη νομιμοποιητική βάση για τις δυνατότητες ρυθμιστικών δράσεων της Ευρωπαϊκής Κοινότητας στο πεδίο της ισότητας των φύλων, εισάγοντας δύο σημαντικές καινοτομίες: α) Ανήγαγε τον **κοινωνικό διάλογο** και τις συμφωνίες των **κοινωνικών εταίρων** σε αυτόνομη πηγή διαμόρφωσης του Ευρωπαϊκού Εργατικού Δικαίου, και β) Επεξέτεινε **ρητά** την Κοινοτική αρμοδιότητα στη **σφαίρα των κοινωνικών θεμάτων**, στα οποία συγκαταλέγεται ασφαλώς και η ισότητα των φύλων. Μια από τις θετικές συνέπειες του Πρωτοκόλλου ήταν η παροχή δυνατότητας για ψήφιση Οδηγιών στο πλαίσιο του.

Τα πεδία αρμοδιότητας της ΕΕ σύμφωνα με αυτό ήταν: «*συνθήκες εργασίας, ενημέρωση και διαβούλευση με τους εργαζόμενους, ισότητα των φύλων, καταπολέμηση του κοινωνικού αποκλεισμού από την αγορά εργασίας, κοινωνική ασφάλιση και κοινωνική προστασία, συλλογική εκπροσώπηση και συμμετοχή στη διοίκηση των επιχειρήσεων*» (Γιαννακούρου, 2008: 23).

Με τη **Συνθήκη του Άμστερνταμ το 1997** υπήρξε μετάβαση ουσιαστικά από την έννοια της ίσης μεταχείρισης στην έννοια της **ισότητας ευκαιριών για άνδρες και γυναίκες**. Σύμφωνα με το **άρθρο 2** της Συνθήκης, η προώθηση της ισότητας μεταξύ ανδρών και γυναικών αναγορεύθηκε σε καταστατική αποστολή της Κοινότητας και τέθηκε στην ίδια βάση με την ανταγωνιστικότητα και τη σύγκλιση των οικονομικών επιδόσεων, εναρμονιζόμενη έτσι με τη γραμμή του ΔΕΚ στην αναγνώρισή της ως θεμελιώδους δικαιώματος. Στο επόμενο **άρθρο 3** καθορίζονται είκοσι μία δραστηριότητες οι οποίες αποτελούν τα μέσα για την εκπλήρωση των σκοπών του άρθρου 2. Με τη θέσπιση των δύο παραπάνω άρθρων, *η ισότητα ανδρών γυναικών αναγορεύθηκε σε καθήκον της Ένωσης και σε οριζόντιο στόχο που επηρεάζει και διαχέεται σε όλες τις πολιτικές της*. Με αυτόν τον τρόπο θεσπίστηκε **ειδική νομική βάση για την εφαρμογή του gender mainstreaming, δηλαδή της ένταξης της οπτικής του φύλου σε όλες τις πολιτικές του πρώτου πυλώνα της ΕΕ**.

Η νομική αυτή εξέλιξη ακολούθησε εδώ την πολιτική. Όπως επισημαίνεται (Γιαννακούρου, 2008: 25), από το **1996** η Ευρωπαϊκή Επιτροπή είχε εγκαινιάσει ένα **νέο εργαλείο πολιτικής**, το οποίο αποσκοπούσε στην ένταξη της οπτικής του φύλου σε όλες τις πολιτικές και δράσεις και αποδίδεται με τον αγγλικό όρο «gender mainstreaming». Πρόκειται για ένα οριζόντιο εργαλείο πολιτικής που στοχεύει στην καταπολέμηση των δομικών αιτιών της ανισότητας των φύλων μέσα στην κοινωνία και την αλλαγή των στερεότυπων αντιλήψεων και νοοτροπιών. Η υιοθέτηση του εργαλείου αυτού προϋποθέτει την **παραδοχή** μιας βασικής θέσης του φεμινιστικού κινήματος, σύμφωνα με την οποία τα αίτια της ανισότητας των φύλων είναι δομικά και αυτή η σχέση ανισότητας διαχέεται σε όλες τις πτυχές της κοινωνικής, πολιτικής και οικονομικής ζωής. Αποτελεί επομένως διαφοροποίηση σε σχέση με τις μεμονωμένες πολιτικές της ισότητας που αφορούν συγκεκριμένους τομείς, με τα θετικά και τα αρνητικά που συνεπάγεται μία τέτοια διαφοροποίηση (βλ. και Κεφάλαιο Ι: «Επισκόπηση Θεσμών και Κυριότερων Σταθμών»).

Ακόμα νωρίτερα όμως συναντούμε την έννοια του «mainstreaming» να γίνεται αντικείμενο ενδιαφέροντος και επεξεργασίας στα διεθνή κείμενα από το 1986, μετά την 3η Παγκόσμια Διάσκεψη του ΟΗΕ στο Ναϊρόμπι με θέμα τις Γυναίκες. Η έννοια αυτή εντάχθηκε στη συνέχεια στο τελικό Πρόγραμμα Δράσης της 4ης Παγκόσμιας Διάσκεψης των Ηνωμένων Εθνών στο Πεκίνο.

Ενδιαφέρον παρουσιάζει επίσης και το άρθρο 137 παρ. 1 της Συνθήκης του Άμστερνταμ, σύμφωνα με το οποίο αναγνωρίζεται συντρέχουσα αρμοδιότητα της Κοινότητας, η οποία λειτουργεί **συμπληρωματικά** ως προς τα εθνικά μέτρα στο πεδίο της εργασίας και της απασχόλησης.

Η θέσπιση νομικών διατάξεων και εργαλείων για την προώθηση της ισότητας συνδυάστηκε και με την ένταξη και ενίσχυση των πολιτικών ισότητας ανδρών και γυναικών στην **Ευρωπαϊκή Στρατηγική για την Απασχόληση (ΕΣΑ)**, εγχείρημα το οποίο αποσκοπούσε, μεταξύ άλλων, και στο συντονισμό των αντίστοιχων εθνικών πολιτικών.

Ο **Ευρωπαϊκός Χάρτης των Θεμελιωδών Δικαιωμάτων (1999)** αποτέλεσε το επόμενο σημαντικό θεσμικό κείμενο. Στην περίοδο αναζήτησης ενός κοινού ευρωπαϊκού ιδεώδους, η οποία έχει αποκληθεί και **συνταγματοποίηση** της ΕΕ (Παπαδημητρίου, 2002), το Ευρωπαϊκό

Συμβούλιο της Κολωνίας εξέφρασε μία ισχυρή πολιτική βούληση για τη συγκέντρωση των θεμελιωδών δικαιωμάτων που ίσχυαν σε επίπεδο Ένωσης σε έναν Χάρτη. Πεδία αναφοράς του Χάρτη αυτού θα ήταν οι γενικές αρχές της ΕΔΑ, όσες προέκυπταν από την κοινή συνταγματική παράδοση των Κρατών Μελών, καθώς και όσες προέκυπταν από τη νομολογία του Ευρωπαϊκού Δικαστηρίου (ΔΕΚ) και του Ευρωπαϊκού Δικαστηρίου Ανθρωπίνων Δικαιωμάτων (ΕΔΑΔ).

Η σημασία του Χάρτη αυτού έγκειται στο ότι, παρότι είχε διακηρυκτικό χαρακτήρα και δεν παρήγαγε άμεσα δεσμευτικούς κανόνες δικαίου, απέκτησε μια ιδιότυπη κανονιστική λειτουργία επηρεάζοντας άμεσα ή έμμεσα τις πολιτικές και τις δράσεις της Ευρωπαϊκής Ένωσης (Παπαδημητρίου, 2001: 521 κ.ε.). Η επίκλησή του επηρεάζει συστηματικά τις αποφάσεις του ΔΕΚ. Αναμφίβολα σε αυτό συντελεί η συνεκτικότητα της αποτύπωσης όλων των θεμελιωδών δικαιωμάτων σε ένα ενιαίο κείμενο, το οποίο αποτελεί και λειτουργεί ως **ευρωπαϊκό κοινοτικό κεκτημένο** (βλ. σχετικό προβληματισμό και στο: Σπηλιωτοπούλου, 2001: 203-211).

Ιδιαίτερα σημαντικό για το θέμα της ισότητας είναι βέβαια το άρθρο 23, το οποίο έχει τον τίτλο: «Ισότητα μεταξύ ανδρών και γυναικών». Ειδικότερα στο Κεφάλαιο «Ισότητα» προβλέπονται τα εξής:

- Το άρθρο 23 παρ. 1 αναφέρει ότι η ισότητα μεταξύ ανδρών και γυναικών πρέπει να εξασφαλίζεται σε όλους τους τομείς, συμπεριλαμβανομένων της απασχόλησης, της εργασίας και της αμοιβής.
- Το άρθρο 23 παρ. 2 υποδεικνύει ότι *«η αρχή της ισότητας δεν θα πρέπει να αποτρέπει τη διατήρηση ή την υιοθέτηση μέτρων που προβλέπουν ειδικά πλεονεκτήματα υπέρ του υποεκπροσωπούμενου φύλου»*, απελευθερώνοντας τη δυνατότητα για λήψη θετικών μέτρων (τα θετικά μέτρα νοούνται εδώ ως εξαίρεση στην αρχή της μη διάκρισης).

Στο άρθρο 33 παρ. 2 του Κεφαλαίου «Αλληλεγγύη» περιλαμβάνεται μία ακόμα ιδιαίτερη σημασίας διάταξη, η οποία αφορά το *δικαίωμα συνδυασμού της οικογενειακής και επαγγελματικής ζωής*. Σύμφωνα με τη σχετική πρόβλεψη *«κάθε πρόσωπο, προκειμένου να μπορεί να συνδυάζει την οικογενειακή με την επαγγελματική ζωή του έχει δικαίωμα προστασίας από την απόλυση για λόγους που συνδέονται με τη μητρότητα, καθώς και δικαίωμα αμειβόμενης άδειας μητρότητας και γονικής άδειας μετά τη γέννηση ή την υιοθεσία παιδιού»*.

Ορθά παρατηρεί η Γιαννακούρου (2008: 31) ότι η πρόβλεψη αυτή υπολείπεται αισθητά από τη νομολογιακή γραμμή του ΔΕΚ κατά την ερμηνεία των Οδηγιών 92/85/ΕΟΚ, 765/207/ΕΟΚ και 96/34/ΕΟΚ. Η προστασία της γυναίκας η οποία τελεί σε κατάσταση εγκυμοσύνης ή μητρότητας εκτείνεται και πέραν της απόλυσης και του δικαιώματος λήψης άδειας μητρότητας με αποδοχές, αφού έχει κριθεί από το ΔΕΚ ότι *«κάθε διάκριση λόγω εγκυμοσύνης ή μητρότητας ως προς την πρόσληψη ή τους όρους εργασίας συνιστά διάκριση λόγω φύλου»*. Επίσης έχει κατοχυρωθεί με την Οδηγία 96/34/ΕΚ το δικαίωμα επανόδου στην ίδια (ή αντίστοιχη θέση) κάθε εργαζόμενου άνδρα ή γυναίκας μετά από χρήση της γονικής άδειας.

Το **Σχέδιο της Συνθήκης για τη θέσπιση Συντάγματος της Ευρώπης** είναι γνωστό ότι παρέμεινε ένα ημιτελές εγχείρημα. Πράγματι, αρχικά είχε δρομολογηθεί μια σειρά προτάσεων που θα έβρισκαν τη θέση τους σε ένα Ευρωπαϊκό Σύνταγμα (βλ. και Συνέδριο που διοργανώθηκε στην Αθήνα τον Απρίλιο του 2003 κατά τη διάρκεια της Ελληνικής Προεδρίας με θέμα: «Κοινωνικά δικαιώματα. Μοχλός για την Ισότητα. Προτάσεις για το Ευρωπαϊκό Σύνταγμα»). Μετά όμως την καταψήφιση του κειμένου του συντάγματος στις διαδικασίες δημοψηφισμάτων ορισμένων βασικών Ευρωπαϊκών χωρών (Γαλλία, Ολλανδία), το Ευρωπαϊκό Συμβούλιο το 2004 κινήθηκε στην κατεύθυνση της υιοθέτησης μιας Μεταρρυθμιστικής Συνθήκης της ΕΕ.

Ενδιαφέρον παρουσιάζουν τα άρθρα 111-118 του Σχεδίου Συντάγματος στα οποία καταγράφεται η στροφή της ευρωπαϊκής οπτικής από την ισότητα των φύλων στην ισότητα για όλους. Ειδικότερα, ορίζονται τα εξής: *«κατά τον καθορισμό και την εφαρμογή των πολιτικών και δράσεων του παρόντος Μέρους, η Ένωση επιδιώκει να καταπολεμήσει κάθε διάκριση λόγω φύλου, φυλετικής ή εθνικής καταγωγής, θρησκείας ή πεποιθήσεων, αναπηρίας, ηλικίας ή γενετήσιου προσανατολισμού».*

Η Μεταρρυθμιστική Συνθήκη της ΕΕ η Συνθήκη της Λισσαβώνας υπογράφηκε από τα Κράτη Μέλη το **2007**, με επόμενο στάδιο τη διαδικασία κύρωσης από 27 χώρες. Σημαντικό είναι εδώ το άρθρο 1α της Συνθήκης, όπου αναφέρεται ότι: *«η Ένωση βασίζεται στις αξίες του σεβασμού της ανθρώπινης αξιοπρέπειας, της ελευθερίας, της δημοκρατίας, της ισότητας, του κράτους δικαίου, καθώς και του σεβασμού ανθρωπίνων δικαιωμάτων, συμπεριλαμβανομένων των προσώπων τα οποία ανήκουν σε μειονότητες. Οι αξίες αυτές είναι κοινές στα κράτη μέλη εντός κοινωνίας που χαρακτηρίζεται από τον πλουραλισμό, την απαγόρευση των διακρίσεων, την ανοχή, τη δικαιοσύνη, την αλληλεγγύη και την ισότητα μεταξύ γυναικών και ανδρών».*

Με επίσημο τρόπο συμπεριλαμβάνεται η ισότητα των φύλων μεταξύ των αξιών της Ένωσης, έτσι ώστε να καθίσταται κριτήριο συμμόρφωσης των Μελών, αλλά και επιλεξιμότητας των υποψηφίων προς ένταξη μελών προς το κοινοτικό κεκτημένο.

β. Το Παράγωγο Κοινοτικό Δίκαιο

Με τον όρο αυτό αναφερόμαστε κυρίως στην έκδοση των Οδηγιών, οι οποίες αποτελούν δραστηριότητα της Επιτροπής με δεσμευτικό χαρακτήρα (ήδη έχουμε αναφερθεί σε αρκετές από αυτές). Θα εστιάσουμε στη συνέχεια στο περιεχόμενο των πλέον βασικών από αυτές και στην ερμηνείας του από τη Νομολογία του ΔΕΚ.

Η Οδηγία 76/207

Η εφαρμογή της αρχής της ίσης μεταχείρισης ανδρών και γυναικών σημαίνει την απουσία κάθε διάκρισης που βασίζεται στο φύλο, είτε άμεσα είτε έμμεσα, σε συσχετισμό ιδίως με την οικογενειακή κατάσταση. Το υποκειμενικό πεδίο εφαρμογής της Οδηγίας αφορά τόσο τις έγγαμες γυναίκες όσο και άγαμες μητέρες, εργαζόμενες με μικρά παιδιά κ.λπ. Το αντικειμενικό πεδίο αφορά κάθε στάδιο της εργασιακής διαδικασίας, από τα κριτήρια επιλογής ή πρόσληψης, αγγελίες, διαφημίσεις, προκηρύξεις, επαγγελματικό προσανατολισμό, εκπαίδευση, όρους εργασίας και όρους απόλυσης.

Η προστασία της κατάστασης εγκυμοσύνης και μητρότητας αντιμετωπίζεται ως ειδική διευθέτηση της αρχής της ίσης μεταχείρισης ανδρών και γυναικών και όχι ως απόκλιση από αυτήν (Γιαννακούρου, 2008: 45). Άλλωστε το ΔΕΚ έχει δεχθεί ότι η Οδηγία θεσπίστηκε προς *όφελος της μητέρας*, προκειμένου να αντιμετωπίσει τη διαταραχή που θα επέφερε η πίεση για πρόωρη επιστροφή στην εργασία μετά τον τοκετό. Θα πρέπει εξάλλου να σημειωθεί ότι η Οδηγία 76/207 δημιουργεί αγωγή προσωπικά δικαιώματα για τον εργαζόμενο άνδρα ή την εργαζόμενη γυναίκα, την προστασία των οποίων εξασφαλίζουν τα εθνικά δικαστήρια.

Το κυριότερο σημείο της νέας Οδηγίας 2002/73/ΕΚ η οποία προήλθε από την αναθεώρηση της Οδηγίας 76/207, ήταν η αναγνώριση του δικαιώματος νομικών προσώπων να κινούν νομικές διαδικασίες στο όνομα και για την υπεράσπιση του θιγομένου από παραβίαση της αρχής της ίσης μεταχείρισης.

Η νομολογία του Δικαστηρίου των Ευρωπαϊκών Κοινοτήτων

Παρουσιάζει εξαιρετικό ενδιαφέρον ως προς τη ερμηνεία ζητημάτων που προκύπτουν από την εφαρμογή της προαναφερόμενης Οδηγίας. Όπως επισημαίνεται στη μελέτη της Γιαννακούρου (2008: 50), με την έκδοση περισσότερων από σαράντα Αποφάσεων του το Δικαστήριο των Ευρωπαϊκών Κοινοτήτων αποσαφίνισε με θετικό τρόπο μία σειρά από βασικά θέματα, διαμορφώνοντας ως θεμελιώδη αρχή του Κοινοτικού Δικαίου την αρχή της αποτελεσματικής δικαστικής προστασίας. Παραθέτουμε επιγραμματικά τα θέματα τα οποία έχει ερμηνεύσει η πάγια Νομολογία του ΔΕΚ:

- Η έννοια της έμμεσης διάκρισης.
- Το πεδίο εφαρμογής της διάταξης περί επαγγελματικών δραστηριοτήτων που μπορούν να εξαιρεθούν από το πεδίο εφαρμογής της Οδηγίας.
- Η έκταση προστασίας των γυναικών.
- Ο τρόπος αντιμετώπισης της διάκρισης λόγω εγκυμοσύνης.
- Έκταση των θετικών μέτρων.

Οι έννοιες της άμεσης και έμμεσης διάκρισης είναι κομβικής σημασίας για τη διαμόρφωση Προγραμμάτων Δράσης και Πολιτικών, γι' αυτό και κρίνουμε σκόπιμο να επιμείνουμε στο περιεχόμενό τους:

Άμεση διάκριση

Είναι αυτή που χρησιμοποιεί το κριτήριο του φύλου για να ιδρύσει μια λιγότερο ευνοϊκή μεταχείριση από αυτήν την οποία υφίσταται (ή δυνητικά μπορεί να υποστεί ή υπέστη στο παρελθόν) ένα άλλο πρόσωπο (Οδηγία 2002/73). Η άμεση διάκριση μπορεί να προέρχεται από διατάξεις νόμων, κανονιστικών πράξεων, συλλογικών συμβάσεων εργασίας, εν γένει επιχειρησιακών πρακτικών. Η έννοια της άμεσης διάκρισης αποκτά νόημα εφόσον δύο ή περισσότερα πρόσωπα βρίσκονται σε συγκρίσιμη κατάσταση.

Σύμφωνα με τη διεξοδική επισκόπηση της νομολογίας του ΔΕΚ, την οποία παραθέτει η Γιαννακούρου (2008: 55), βασικές αποφάσεις για την άμεση διάκριση λόγω φύλου είναι οι εξής:

- άρνηση πρόσληψης εγκύου (απόφαση Dekker),
- απαγόρευση απόλυσης εγκύου (απόφαση Webb),
- άρνηση ανανέωσης σύμβασης ορισμένου χρόνου εγκύου (απόφαση Melgar),
- άρνηση επανόδου μιας εργαζόμενης στη θέση που είχε πριν από τη χορήγηση άδειας εγκυμοσύνης (απόφαση Busch).

Έμμεση διάκριση

Ορίζεται ότι αυτή συντρέχει όταν μία εκ πρώτης όψεως ουδέτερη διάταξη, κριτήριο ή πρακτική θα μπορούσε να θέσει σε ιδιαίτερα μειονεκτική θέση τους εκπροσώπους του άλλου φύλου, εκτός αν η διάταξη, το κριτήριο ή η πρακτική δικαιολογείται από νόμιμο στόχο και τα μέσα για την επίτευξη αυτού του στόχου είναι πρόσφορα και αναγκαία (Οδηγίες 2000/43 και 2000/78).

Οι παραπάνω αρχές ισχύουν με αυστηρό τρόπο στο πλαίσιο του κοινοτικού δικαίου, όπου τίθενται αυστηρές προϋποθέσεις για τις επαγγελματικές δραστηριότητες που επι-

τρέπεται να εξαιρεθούν από την αρχή της ίσης μεταχείρισης. Αυτές περιορίζονται στις περιπτώσεις όπου το φύλο είναι γνήσιο επαγγελματικό προσόν για την απασχόληση προσώπου. Και πάλι όμως, σύμφωνα με τη νομολογία του ΔΕΚ, ο επιδιωκόμενος σκοπός πρέπει να είναι νόμιμος και τα ληπτέα μέτρα σύμφωνα με την *αρχή της αναλογικότητας*.

Άδειες μητρότητας και πατρότητας, συμφιλίωση επαγγελματικής και οικογενειακής ζωής

Η νομολογία του ΔΕΚ παρεμβαίνει ερμηνευτικά και στα θέματα των Οδηγιών 96/34 (οι διατάξεις της οποίας κατοχυρώνουν δικαιώματα και για τους δύο γονείς) και 2002/73 (διακριτή αναφορά σε μητρότητα και πατρότητα) και συνδέει εμμέσως την αρχή της ίσης μεταχείρισης εργαζομένων ανδρών και γυναικών με την κοινοτική αρχή της συμφιλίωσης οικογενειακής και επαγγελματικής ζωής την οποία έχει αναγάγει σε θεμελιώδη αρχή του κοινοτικού δικαίου.

Εξαιρετικά ενδιαφέρουσα στο σημείο αυτό θεωρούμε ότι είναι η *εναρμόνιση προς τη γραμμή του ΔΕΚ της πρόσφατης νομολογίας του Συμβουλίου της Επικρατείας*. Ο συνδυασμός οικογενειακής-επαγγελματικής ζωής αναγνωρίζεται πλέον ρητώς και από τα ελληνικά δικαστήρια ως γενική αρχή του κοινοτικού δικαίου (Ολομέλεια ΣτΕ 3216/2003, Γ΄ Τμήμα ΣτΕ 2/2006). Αφορά και τους δύο γονείς και καλύπτει κατά μία έννοια τη «συμφιλίωση ή εναρμόνιση» που είναι ευρύτερη από εκείνη της προστασίας της μητρότητας και της πατρότητας. Η Σοφία Σπηλιωτοπούλου (2004: 572) κάνει λόγο για *κοινοτικό και εθνικό κεκτημένο*.

Γενικότερα, στο επίπεδο των ευρωπαϊκών πολιτικών έχει γίνει πλέον αποδεκτό ότι οι πολιτικές για την οικογένεια, οι πολιτικές για την ισότητα των φύλων και οι πολιτικές για την εναρμόνιση οικογένειας και εργασίας αλληλοσυνδέονται και δεν μπορούν να δρουν αυτόνομα.

Θετικά μέτρα και επίτευξη ουσιαστικής ισότητας

Με τη νέα διατύπωση του άρθρου 2 της ΣυνθΕΚ, τα θετικά μέτρα παύουν να αντιμετωπίζονται ως διάκριση ή εξαίρεση ή απόκλιση από την αρχή της ισότητας, καθ' όσον λαμβάνονται σε εφαρμογή του άρθρου 141 παρ. 4 ΣυνθΕΚ για να *διασφαλίσουν πλήρη ισότητα στην πράξη*. Τα θετικά μέτρα αποσκοπούν δυνάμει των παραπάνω άρθρων *στην άρση των ανισοτήτων λόγω φύλου και κατά συνέπεια στην ουσιαστική ισότητα*.

Είναι χαρακτηριστικό ότι το «*Εθνικό Πρόγραμμα για την Ουσιαστική Ισότητα των φύλων 2010-2013*» έχει ενσωματώσει αυτή ακριβώς την οπτική στις δράσεις και τον τίτλο του (Βλ. Ενότητα Α4, σελ 19).

Συμπληρωματικά μέτρα χαλαρής δεσμευτικότητας

Η Οδηγία 2002/73 περιλαμβάνει μια δέσμη συμπληρωματικών μέτρων, τα οποία υλοποιούνται σύμφωνα με τις ακολουθούμενες πρακτικές που επιλέγει κάθε Κράτος Μέλος. Αυτά είναι: *α) μέτρα προώθησης κοινωνικού διαλόγου, β) ενθάρρυνση διαλόγου με Μη Κυβερνητικές Οργανώσεις, και γ) ενθάρρυνση των εργοδοτών να λαμβάνουν προληπτικά μέτρα*.

Η Ελλάδα εφαρμόζει την επιταγή της Οδηγίας να ενθαρρυνθούν οι εργοδότες να λάβουν μέτρα με τη σύναψη εταιρικών σχέσεων, μέσω Μνημονίων Συνεργασίας μεταξύ της Γενικής Γραμματείας Ισότητας των Φύλων (ΓΓΙΦ) και των μεγάλων Εργοδοτικών Οργανώσεων: ΣΕΒ, ΓΣΕΒΕΕ και ΕΣΣΕ, του ΕΒΕΑ και του Ελληνικού Δικτύου για την Εταιρική Κοινωνική Ευθύνη.

Όπως αναφέρεται μάλιστα στο «**Εθνικό Πρόγραμμα για την Ουσιαστική Ισότητα των Φύλων 2010-2013**» :

- Σύμφωνα με το ισχύον μνημόνιο Συνεργασίας της ΓΓΙΦ με το Ελληνικό Δίκτυο για την Εταιρική Κοινωνική Ευθύνη, η ΓΓΙΦ ενθαρρύνει τις επιχειρήσεις να αναπτύξουν αφενός μεν θετικές δράσεις υπέρ των γυναικών, έτσι ώστε να αναδειχθούν γυναίκες στα κέντρα λήψης αποφάσεων, και αφετέρου πολιτικές που βοηθούν στον συνδυασμό των επαγγελματικών και οικογενειακών καθηκόντων των εργαζομένων, ανδρών και γυναικών. Στο πλαίσιο του Μνημονίου έχει θεσμοθετηθεί Βραβείο Ισότητας σε επιχειρήσεις, καθώς και επιβράβευση μελών του δικτύου που εφαρμόζουν πολιτικές ισότητας των φύλων.
- Ακολουθώντας τη λογική σύμφωνα με την οποία βαρόμετρο της δημοκρατίας στις σύγχρονες ευρωπαϊκές κοινωνίες αποτελεί το επίπεδο ανάπτυξης της κοινωνίας των πολιτών, στο Πρόγραμμα περιλαμβάνεται η ενίσχυση των δράσεων των γυναικείων, φεμινιστικών και μη κυβερνητικών οργανώσεων που δραστηριοποιούνται για την ισότητα των φύλων. Στόχος είναι να αξιοποιηθεί ο πλούτος της γνώσης και της εμπειρίας των στελεχών του γυναικείου και μαζικού κινήματος και να αναβαθμιστεί η διαπραγματευτική τους ικανότητα (Ενότητα Α5, σελ. 21).

Η Οδηγία 2006/54

Τέλος, με βάση τις πρόσφατες εξελίξεις και με τη νομική τεχνική της «αναδιατύπωσης» έχει επέλθει αναθεώρηση της Οδηγίας 2002/73 με την Οδηγία **2006/54**. Όπως επισμαίνει η Γιαννακούρου (2008: 72), το παράγωγο δίκαιο ευθυγραμμίζεται προς τη νομολογία του ΔΕΚ **ως προς την υπαγωγή όλων των μορφών επαγγελματικών συντάξεων στην έννοια της αμοιβής**.

Επίσης, λαμβάνοντας υπόψη και νεότερες αντιλήψεις για τα φύλα (Butler, 1993), το πεδίο εφαρμογής της ίσης μεταχείρισης ανδρών και γυναικών **επεκτείνεται** και στις διακρίσεις που απορρέουν από την **αλλαγή φύλου ενός προσώπου**, σύμφωνα και με τη νομολογία του Ευρωπαϊκού Δικαστηρίου. Παρόλα αυτά οι περιπτώσεις αυτές παρουσιάζουν ιδιαιτερότητες, με αποτέλεσμα το συγκεκριμένο είδος να μην εντάσσεται επακριβώς στο γενικό πλαίσιο των διακρίσεων με βάση το φύλο.

Ο ιδιότυπος αυτός διάλογος μεταξύ Οδηγιών και Νομολογίας του ΔΕΚ έχει οδηγήσει και στην αποδοχή εκ μέρους της νομοθετικής πλευράς (Οδηγίες) βασικών θέσεων της Νομολογίας, όπως εκείνης που αφορά την εναρμόνιση οικογενειακής και επαγγελματικής ζωής. Έτσι, στο προοίμιο της **2006/54** αναφέρεται για πρώτη φορά η *κοινή ευθύνη των κρατών μελών και των κοινωνικών εταίρων για την αντιμετώπιση των ανισοτήτων στην αγορά εργασίας* και προκρίνονται μέσα, όπως η δημιουργία **προσβάσιμων και οικονομικά προσιτών δομών φύλαξης παιδιών και ηλικιωμένων**.

Δυστυχώς, η στενότητα πόρων οδηγεί πολλές την κατεύθυνση των πολιτικών στη διαμόρφωση των λεγόμενων ευέλικτων μορφών εργασίας, «λύση» η οποία οξύνει και δεν λύνει το πρόβλημα, καθώς οι ευέλικτες μορφές (μειωμένο ωράριο, μερική απασχόληση) φαίνεται να αφορούν πολύ περισσότερο τις γυναίκες αναπαράγοντας έτσι τον ισχύοντα άνισο καταμερισμό εργασίας μεταξύ των φύλων.

Εργασία και οικογένεια - Ο άνισος καταμερισμός εργασίας ανάμεσα στα φύλα στην Ελλάδα

Ο καταμερισμός εργασίας ανάμεσα στα φύλα για τη χώρα μας δείχνει πόσο υπαρκτός είναι αυτός ο κίνδυνος. Όπως είχα την ευκαιρία να αναφέρω σε προγενέστερη εργασία (Αθανασάτου, 2008), τα αποτελέσματα των ερευνών για τον καταμερισμό εργασίας στην οικογένεια δείχνουν ότι η παραδοσιακή κατανομή των ρόλων των δύο φύλων εξακολουθεί να είναι πολύ ισχυρή στην Ελλάδα. Σύμφωνα με έρευνα του Εθνικού Κέντρου Κοινωνικών Ερευνών (Συμεωνίδου, 2001), οι άνδρες εξακολουθούν να εργάζονται στην αγορά εργασίας σε μεγαλύτερο ποσοστό σε σχέση με τις γυναίκες. Αντίστροφα, στο νοικοκυριό η συμμετοχή τους είναι εξαιρετικά περιορισμένη. Οι γυναίκες κατά κανόνα απασχολούνται διπλάσιο χρόνο σε σύγκριση με τους άνδρες στη φροντίδα των παιδιών, και τετραπλάσιο στις εργασίες του νοικοκυριού.

Η ανισότητα στον οικιακό χώρο έχει βαθύτατη πολιτική σημασία και επιπτώσεις, δεδομένου ότι η δημοκρατία στον δημόσιο χώρο προϋποθέτει τη δημοκρατία στις διυποκειμενικές σχέσεις (Παντελίδου, 2002). Το πρόταγμα του δεύτερου κύματος του φεμινισμού «το προσωπικό είναι πολιτικό», ανέδειξε ακριβώς την πολιτικότητα των σχέσεων στον ιδιωτικό χώρο και τη στενή διασύνδεσή του με το δημόσιο.

Δείκτες στην Ελλάδα και την Ευρώπη - Παράγοντες ανισότητας

Σύμφωνα με τα στοιχεία που παρατίθενται στο «Εθνικό Πρόγραμμα για την Ουσιαστική Ισότητα των Φύλων 2010-2013» και προέρχονται από τα δεδομένα διεθνών Οργανισμών:

Η απασχόληση % ανά φύλο, ατόμων ηλικίας 25-54 ετών (στοιχεία Μαΐου 2010)

	Γυναίκες	Άνδρες
Ελλάδα	62, 2%	88, 4%
Ευρώπη	71, 7%	84, 6%

Η ανεργία % ανά φύλο ατόμων ηλικίας 15-74 ετών (στοιχεία Μαρτίου 2010)

	Γυναίκες	Άνδρες
Ελλάδα	14,8%	8,3%
Ευρώπη	9,4%	9,8%

Διαφορά αμοιβής % μεταξύ ανδρών και γυναικών

Ελλάδα	22%
Ευρώπη	17, 6%

(Πηγή Eurostat, Labour Force Survey)

Κάλυψη φροντίδας παιδιών ηλικίας 0-3 ετών και εναρμόνιση με βάση τον στόχο της Βαρκελώνης για φροντίδα τουλάχιστον του 33% των παιδιών αυτών (2005)

Ελλάδα	7,0%
Ευρώπη	24%

Κάλυψη φροντίδας παιδιών ηλικίας 3 ετών έως την ηλικία της υποχρεωτικής εκπαίδευσης και εναρμόνιση με βάση τον στόχο της Βαρκελώνης για φροντίδα τουλάχιστον του 90% των παιδιών αυτών (2005)

Ελλάδα	60%
Ευρώπη	82,4%

(Πηγή: *European Commission, Reconciliation of work and private life, comparative review of thirty European countries*)

Τα στοιχεία καταδεικνύουν ότι η έλλειψη κάλυψης των αναγκών φροντίδας των μικρών παιδιών και η διαφορά η οποία παρατηρείται μεταξύ ελληνικών και ευρωπαϊκών δεδομένων έχει άμεση επίπτωση στη διαφορά των δεικτών ανεργίας μεταξύ ανδρών και γυναικών και μεταξύ γυναικών στην Ελλάδα και την Ευρώπη.

Η αρμοδιότητα του Συνηγόρου του Πολίτη

Με το άρθρο 13 του Ν. 3488/2006 ορίζεται ο Συνήγορος του Πολίτη ως ο αρμόδιος φορέας για την παρακολούθηση της εφαρμογής της ίσης μεταχείρισης των εργαζόμενων ανδρών και γυναικών, σύμφωνα με τις επιταγές της Οδηγίας 2002/73.

Ειδικότερα, με το άρθρο 13 παρ. 2, 4 και 6 του Ν. 3488 διευρύνονται οι αρμοδιότητες του Συνηγόρου του Πολίτη, ο οποίος ορίζεται ως **φορέας παρακολούθησης της εφαρμογής** στον ιδιωτικό και δημόσιο τομέα της αρχής της ίσης μεταχείρισης των εργαζόμενων ανδρών και γυναικών κατά τον Ν. 3488. Είναι η μοναδική περίπτωση όπου η αρμοδιότητα της Ανεξάρτητης Αρχής του Συνηγόρου εκτείνεται στον ιδιωτικό τομέα, διατηρώντας πάντως το διαμεσολαβητικό του χαρακτήρα, ο οποίος στερείται οποιασδήποτε πειθαρχικής ή κυρωτικής αρμοδιότητας. Στο προκείμενο θέμα η αρμοδιότητά του για τον ιδιωτικό τομέα συντρέχει με το Σώμα Επιθεώρησης Εργασίας (ΣΕΠΕ), υπηρεσία η οποία υπάγεται απευθείας στον Υπουργό Απασχόλησης και Κοινωνικής Προστασίας, με βασικό έργο την επίβλεψη και τον έλεγχο εφαρμογής των διατάξεων της εργατικής νομοθεσίας.

Σύμφωνα με τα παραπάνω, κάθε θιγόμενο πρόσωπο μπορεί να υποβάλει καταγγελία στο ΣΕΠΕ ή αναφορά στο Συνήγορο του Πολίτη. Το πρόβλημα βεβαίως, όπως έχει ήδη αναφερθεί, έγκειται στις συνέπειες τις οποίες θα έχει η πράξη του ως προς τη συνέχιση της σχέσης εργασίας του.

Για όλα τα σχετικά θέματα θεωρούμε πολύ χρήσιμη την Ειδική Έκθεση με τίτλο «*Ιση μεταχείριση ανδρών και γυναικών στην απασχόληση και τις εργασιακές σχέσεις*», την οποία εξέδωσε τον Νοέμβριο του 2009 ο Συνήγορος του Πολίτη /Κύκλος της Ισότητας. Οι παρατηρήσεις και προτάσεις που περιέχονται στην Έκθεση θα μπορούσαν να αξιοποιηθούν από τους

εμπλεκόμενους φορείς προς όφελος της αρχής της ισότητας και του εκδημοκρατισμού της κοινωνίας.

Η σεξουαλική παρενόχληση στην ελληνική έννομη τάξη

Η σεξουαλική παρενόχληση μετά το Ν. 3488/2006 συνιστά: α) αδικοπραξία, β) παραβίαση της εργατικής νομοθεσίας, γ) προσβολή της προσωπικότητας του μισθωτού, δ) αθέτηση της υποχρέωσης πρόνοιας του εργοδότη, ε) ποινικό αδίκημα (βλ. αναλυτικά για τις δυνατότητες του θιγόμενου: Γιαννακούρου, 2008: 202).

Η αρκετά καθυστερημένη προσαρμογή της ελληνικής νομοθεσίας προς την κοινοτική πολιτική, η οποία ρύθμιζε νομοθετικά το θέμα της σεξουαλικής παρενόχλησης με την Οδηγία 2002/73/ΕΚ προσέκρουσε στο διαφορετικό σύστημα εννοιών μεταξύ της ευρωπαϊκής νομοθεσίας και του ελληνικού ποινικού Κώδικα.

Βασικό στοιχείο της έννοιας αποτελεί ο χαρακτήρας της ως *έμμεσης διάκρισης* στον χώρο εργασίας. Σεξουαλική παρενόχληση είναι όταν εκδηλώνεται οιαδήποτε μορφή ανεπιθύμητης λεκτικής, μη λεκτικής ή σωματικής συμπεριφοράς σεξουαλικού χαρακτήρα, με σκοπό ή αποτέλεσμα την προσβολή της αξιοπρέπειας ενός ατόμου, ιδίως με τη δημιουργία εκφοβιστικού, εχθρικού, εξευτελιστικού, ταπεινωτικού ή επιθετικού περιβάλλοντος.

Η ψήφιση της σχετικής διάταξης είχε προκαλέσει έντονες δημόσιες αντιπαραθέσεις, υπό το φόβο ότι ήταν ασαφές το περιεχόμενο του αδικήματος, κυρίως ως προς τα όρια, αλλά και το βάρος της απόδειξης –πώς οι εναγόμενοι δεν θα μπορούσαν να αποδείξουν την αθωότητά τους– ενώ θα υποβάλλονταν σωρεία μηνύσεων και καταγγελιών.

Το γεγονός όμως των ιεραρχικών σχέσεων μεταξύ των εργοδοτών και των εργαζόμενων γυναικών (έμφυλο και εργασιακό ιεραρχικό σύστημα σχέσεων) αποθαρρύνει τις καταγγελίες, όπως και στις περιπτώσεις άσκησης άλλων μορφών βίας.

Μέτρα πολιτικής για την απασχόληση των γυναικών

Το ιστορικό των ενεργών πολιτικών που εφαρμόστηκαν για την προώθηση της ισότητας στην αγορά εργασίας ξεκινά αμέσως μετά το 1981. Οι σχετικές πιλοτικές δράσεις χρηματοδοτήθηκαν από το Ευρωπαϊκό Κοινωνικό Ταμείο (ΕΚΤ) και τα δύο πρώτα Μεσοπρόθεσμα Κοινωνικά Προγράμματα (1982-1995 και 1986-1990).

Ακολούθησαν η Κοινοτική πρωτοβουλία NOW του Ευρωπαϊκού Κοινωνικού Ταμείου (1990) και το Α΄ Κοινοτικό Πλαίσιο Στήριξης (1989-1993). Την περίοδο αυτή αναδεικνύεται η ανάγκη της φροντίδας των παιδιών και η ανάγκη παιδικών σταθμών, η δημιουργία των οποίων απορρόφησε κοινοτικές χρηματοδοτήσεις και λειτούργησε στην πράξη ως προϋπόθεση για την ισότιμη ένταξη των γυναικών στην αγορά εργασίας. Εξάλλου, αναπτύχθηκαν και υποδομές στον τομέα του σχεδιασμού και υλοποίησης προγραμμάτων κατάρτισης και ένταξης των γυναικών στην αγορά εργασίας. Οι αυξημένοι πόροι του Β΄ Κοινοτικού Πλαισίου Στήριξης (1994-1999) κατευθύνθηκαν σε μέτρα επιδότησης της πρόσληψης και της επιχειρηματικότητας. Μάλιστα σε εφαρμογή της *αρχής των θετικών δράσεων* προβλέφθηκαν αυξημένες επιδοτήσεις των γυναικών σε σχέση με αυτές των ανδρών.

Τα Εθνικά Σχέδια Δράσης για την Απασχόληση (ΕΣΔΑ) αποτέλεσαν από το 1998 μέχρι το 2003 βασικά εργαλεία της στρατηγικής απασχόλησης, τα οποία εκπονήθηκαν σύμφωνα με τις κατευθυντήριες γραμμές της Ευρωπαϊκής Στρατηγικής για την Σπασχόληση (ΕΣΑ). Τα ΕΣΔΑ περιελάμβαναν το σύνολο των εθνικών πολιτικών απασχόλησης και όλα τα μέτρα των

ενεργών πολιτικών τα οποία έπρεπε να σχεδιαστούν σύμφωνα με την αρχή της διπλής στρατηγικής για την ισότητα (Στρατηγάκη, 2006: 146). Έπρεπε δηλαδή αφενός να ενσωματωθεί ο στόχος της ισότητας των φύλων στα μέτρα όλων των άλλων πυλώνων, και αφετέρου να προταθούν εξειδικευμένες δράσεις υπέρ των γυναικών στην αγορά εργασίας (πυλώνας για την ισότητα των φύλων).

Από το ΕΣΔΑ του 2002 αρχίζει να καταγράφεται μια αρνητική δυναμική, με την ανάδειξη της μερικής απασχόλησης ως βασικού εργαλείου για την αύξηση της απασχόλησης των γυναικών (Καραμεσίνη, 2004).

Το διάστημα 2000-2006 αναπτύσσονται παράλληλα το Γ΄ Κοινοτικό Πλαίσιο Στήριξης και η Κοινοτική Πρωτοβουλία Equal, στο πλαίσιο των οποίων αναπτύχθηκαν μέτρα και δράσεις για την προώθηση της αρχής της ισότητας.

Η αποτίμηση των πολιτικών αυτών λαμβάνει υπόψη όχι μόνον τα στοιχεία του σχεδιασμού και του ύψους των χρηματοδοτήσεων, αλλά και τις συνθήκες της συγκεκριμένης αγοράς εργασίας στην οποία εφαρμόζονται. Όπως σημειώνει η Μουρίκη (2005: 241-263), στην Ελλάδα κάθε μέτρο προώθησης της ισότητας καλείται να αντιμετωπίσει εμπόδια που σχετίζονται με το μικρό μέγεθος των επιχειρήσεων, τους ελλιπείς μηχανισμούς εφαρμογής των κρατικών πολιτικών και τη νοοτροπία σχετικά με το φύλο (για μια ολοκληρωμένη και τεκμηριωμένη αποτίμηση των πολιτικών απασχόλησης βλ. επίσης: Καραμεσίνη, 2008, στοιχεία της μελέτης αυτής θα παραθέσουμε στο τελευταίο Κεφάλαιο του παρόντος εγχειριδίου).

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 3

Μορφές Βίας κατά των Γυναικών και Πολιτικές για την Αντιμετώπισή τους

α. Η Ανάδειξη του Ζητήματος από το Φεμινιστικό Κίνημα

Η *έμφυλη βία* που ασκείται εναντίον των γυναικών λόγω του φύλου τους στο πλαίσιο των ιεραρχικών σχέσεων ανισότητας μεταξύ ανδρών και γυναικών, υπήρξε ένα από τα κεντρικά ζητήματα που ανέδειξε το δεύτερο κύμα του φεμινισμού τις δεκαετίες 1960 και 1970 στις χώρες της δυτικής Ευρώπης και τις Ηνωμένες Πολιτείες. Η προσέγγιση του *ριζοσπαστικού φεμινισμού* ιδίως ανέδειξε τον πατριαρχικό, εξουσιαστικό χαρακτήρα της βίαιης ανδρικής συμπεριφοράς εναντίον των γυναικών (συντρόφων, μελών των οικογενειών, εξαρτημένων εργαζόμενων, αγνώστων κ.λπ.). Το περίφημο αμφιλεγόμενο βιβλίο της Αμερικανίδας ριζοσπάστριας, ακτιβίστριας του αντιπολεμικού κινήματος και φεμινίστριας δημοσιογράφου Susan Brownmiller με τίτλο: *“Against our will. Men, Women and the Rape”* (1975), αποτέλεσε ορόσημο στην αλλαγή των κυρίαρχων αντιλήψεων για το έγκλημα της βίας κατά των γυναικών και την κατάρριψη των διαφόρων σχετικών μύθων της πατριαρχίας. Γράφει η Brownmiller: *«Βιασμός είναι η συνειδητή μέθοδος με την οποία όλοι οι άνδρες κρατούν όλες τις γυναίκες σε κατάσταση φόβου»*. Το απόλυτο της διατύπωσης επιδιώκει βεβαίως να τονίσει τη *συστημική δυνατότητα* όλων των ανδρών να ασκήσουν βία εναντίον όλων των γυναικών και μάλιστα το έγκλημά τους να αντιμετωπιστεί με τελείως διαφορετικό τρόπο από τα υπόλοιπα εγκλήματα (ως προς το βάρος απόδειξης, τις μαρτυρίες, την «ενοχοποίηση» των θυμάτων κ.λπ.). Παράλληλα, καταρρίπτει έναν από τους πιο διαδεδομένους μύθους της πατριαρχίας για την «προβληματική» ψυχική υγεία του βιαστή, το κοινωνικό του status κ.λπ.

Στις μεγάλες κινητοποιήσεις του μεταπολιτευτικού γυναικείου και φεμινιστικού κινήματος για τον βιασμό της δεκαετίας του 1980, κυκλοφορεί ένα φυλλάδιο από την ομάδα του αυτόνομου φεμινιστικού χώρου *Σπίτι Γυναικών Αθήνας*, με σαφείς επιρροές από τη θεώρηση του ριζοσπαστικού φεμινισμού. Εκεί αναφέρεται ότι *«ο βιασμός αποτελεί προϊόν της κοινωνικά ορισμένης σχέσης των φύλων, τμήμα της συνολικής σεξουαλικής βίας, που η ουσία του βρίσκεται στην καταπάτηση της προσωπικής μας βούλησης και στη χρήση σεξουαλικής βίας για να ελέγχονται, να τιμωρούνται και να φοβούνται οι γυναίκες»* (Σπίτι Γυναικών Αθήνας, 1982).

Η σοβαρή νομοθετική μεταβολή του νομοθετικού πλαισίου για τον βιασμό που ακολούθησε (Ν. 1419/1984, με Εισηγητή τον Υπουργό Γεώργιο Αλέξανδρο Μαγκάκη), ύστερα από μεγάλες κινητοποιήσεις των γυναικείων οργανώσεων και των φεμινιστικών ομάδων, δημόσιες συζητήσεις και διεθνείς σχετικές εξελίξεις, θεωρούμε ότι έλαβε υπόψη πολλές από τις επεξεργασίες και θέσεις του γυναικείου κινήματος. Αυτό βέβαια δεν σημαίνει ότι δεν υπήρχαν και κάποιες προβληματικές διατάξεις, που σε κάποιο βαθμό θα μπορούσαν να λειτουργήσουν ανασταλτικά στην πρόοδο των σχετικών δικών και στην τιμωρία των θυτών. Ενώ πολύ σωστά με το Ν. 1419/84 δεν απαιτείται έγκληση (μήνυση) του θύματος για την έναρξη της ποινικής δίωξης του βιασμού (η δίωξη τού αδικήματος γινόταν πλέον *αυτεπάγγελτη* όπως ζη-

τούσαν οι γυναικείες οργανώσεις), με άλλη διάταξη που περιλαμβάνόταν στο νόμο, η γυναίκα θύμα βιασμού μπορούσε να ζητήσει να μην προχωρήσει η ποινική δίκη, με δήλωσή της ότι επρόκειτο η διεξαγωγή της δίκης να της προκαλέσει ψυχικό τραυματισμό! Επρόκειτο για *αντιστροφή* των καταγγελιών του γυναικείου κινήματος ότι τα θύματα των βιασμών υφίστανται συχνά κατά τη διάρκεια της δίκης έναν δεύτερο βιασμό, εξαιτίας των ερωτήσεων της έδρας, των συνηγόρων υπεράσπισης, των ενόρκων, αλλά και της αναμόχλευσης των οδυνηρών στιγμών κατά τη διάρκεια της ακροαματικής διαδικασίας (βλ. σχετικά: Αθανασάτου, 1987: 23-26 και Αθανασάτου, 1995: 295-307).

Η γενικευμένη αυτή δυσπιστία όλων των εμπλεκόμενων –στη διαλεύκανση και δίωξη των εγκλημάτων βιασμού– παραγόντων διαφαίνεται άλλωστε με τον πλέον χαρακτηριστικό τρόπο στο παρακάτω απόσπασμα: « ... εκείνος που θα επιληφθεί της προανακρίσεως μιας πράξεως βιασμού ή εξαναγκασμού σε ασέλγεια πρέπει να έχει στο νου του ότι δεν είναι σπάνιες οι περιπτώσεις όπου η ιστορία την οποία διηγείται η παθούσα δεν είναι αληθινή, είτε στο σύνολό της, είτε τουλάχιστον σε μερικά σημεία της. Επειδή με την ιατροδικαστική εξέταση επιδιώκεται να ελεγχθούν τα λεγόμενά της, πρέπει παράλληλα με την έγκαιρη αποστολή να ενημερώνεται έγγραφα ο εξετάζων για το περιεχόμενο των ισχυρισμών της, έτσι θα δοθεί λαβή στην έκθεση που θα συνταχθεί να γίνουν πιο συγκεκριμένες οι απαντήσεις σε ορισμένα ερωτήματα...». Επρόκειτο για απόσπασμα από το επίσημο σύγγραμμα Ιατροδικαστικής που διανεμόταν στους φοιτητές (και μελλοντικούς ιατροδικαστές) κατά την περίοδο εκείνη (Αγιουτάντη, 1980: 199 κ.ε.).

β. Διεθνείς Ορισμοί, Πλατφόρμα Πεκίνου

Η βία κατά των γυναικών αναγνωρίστηκε διεθνώς ως πολύ σοβαρό κοινωνικό πρόβλημα σε όλα τα επίσημα κείμενα πολιτικής των διεθνών και ευρωπαϊκών οργανισμών. Η **αναγνώριση** αυτή, ως πολιτικό αποτέλεσμα των αγώνων του δεύτερου κύματος του φεμινισμού της δεκαετίας 1960 και 1970, έγινε υπό το φως δύο θεμελιωδών αρχών: της ισότητας των φύλων και της προστασίας των ανθρωπίνων δικαιωμάτων.

Σύμφωνα με την ανάλυση της Στρατηγάκη (2006: 155), το έγκλημα της βίας κατά των γυναικών θεωρήθηκε «*πράξη κατά της ισονομίας και της κοινωνικής ευημερίας και ανάπτυξης, επειδή στερεί από ένα μεγάλο αριθμό των πολιτών, τις γυναίκες, τη δυνατότητα να ζουν και να εργάζονται ελεύθερα, χωρίς φόβο, αξιοποιώντας πλήρως τις ευκαιρίες προσωπικής ολοκλήρωσης και ικανοποίησης*». Μία τέτοια προσέγγιση θεωρούμε ότι θέτει ευθέως ζήτημα *δημοκρατίας* στις κοινωνίες όπου δεν αντιμετωπίζεται αποτελεσματικά η βία κατά των γυναικών σε όλες τις μορφές της (Παντελίδου Μαλούτα, 2002, αναφερόμενη στο ευρύτερο θέμα των ιεραρχικών σχέσεων ανισότητας ανάμεσα στα φύλα και της δημοκρατίας).

Σταθμούς σε αυτήν την πορεία αναγνώρισης του φαινομένου αποτέλεσαν ορισμένα γεγονότα:

- Το **1979** ψηφίζεται στον ΟΗΕ η «*Διεθνής Σύμβαση για την εξάλειψη όλων των μορφών διακρίσεων κατά των γυναικών (CEDAW)*» με ισχύ νόμου σε όλες τις χώρες που την επικύρωσαν.
- Το **1993** έχουμε τη «*Διακήρυξη για τη εξάλειψη της βίας κατά των γυναικών*» στο πρώτο ειδικό κείμενο του ΟΗΕ, όπου η βία κατά των γυναικών ορίζεται ως *παραβίαση ανθρωπίνων δικαιωμάτων*.

Είναι εξαιρετικής σημασίας το γεγονός ότι, υπό το πρίσμα των τότε εξελίξεων, στην Παγκόσμια Διάσκεψη για τα ανθρώπινα δικαιώματα στη Βιέννη, υπήρξε η παραδοχή ότι παραβίαση

των ανθρωπίνων δικαιωμάτων μπορεί να συντελεστεί και στον *ιδιωτικό χώρο*. Πρόκειται βεβαίως για παραδοχή έντονα επηρεασμένη από τη θέση του φεμινιστικού κινήματος, η οποία αμφισβήτησε την περίφημη διχοτομία ιδιωτικού και δημοσίου χώρου και διακήρυξε πως «το προσωπικό είναι πολιτικό».

Μεγάλης συμβολικής σημασίας είναι άλλωστε και το γεγονός ότι ο ΟΗΕ ανακηρύσσει την 25η Νοεμβρίου ως Παγκόσμια Ημέρα Δράσης για την Εξάλειψη της Βίας κατά των Γυναικών. Ιστορική όμως εξέλιξη έχουμε κατά το έτος 1995, όπου στην περίφημη **4^η Παγκόσμια Διάσκεψη του ΟΗΕ για τις γυναίκες που έγινε στο Πεκίνο, περιλαμβάνεται στο Πρόγραμμα Δράσης/Πλατόγραμμα του Πεκίνου ένας πλήρης πολιτικός ορισμός της βίας κατά των γυναικών:**

Η βία κατά των γυναικών είναι η έκφραση της ιστορικά διαπιστωμένης ανισότητας στις σχέσεις ισχύος μεταξύ ανδρών και γυναικών, που οδήγησε στην κυριαρχία των ανδρών επί των γυναικών και στις διακρίσεις κατά των γυναικών, με αποτέλεσμα τη παρεμπόδιση της ανάπτυξής τους, και αποτελεί παραβίαση των θεμελιωδών δικαιωμάτων και ελευθεριών των γυναικών και τις εμποδίζει να απολαμβάνουν αυτά τα δικαιώματα και τις ελευθερίες.¹

Στο θεμελιώδες αυτό κείμενο το οποίο ενσωματώνει τεκμηριωμένες επιστημονικές, ιστορικές και φεμινιστικές επεξεργασίες **ορίζονται υποδειγματικά οι μορφές βίας κατά των γυναικών**, σε διάφορες ιστορικές περιόδους και σε διαφορετικά γεωγραφικά και πολιτισμικά περιβάλλοντα, ως **εγκλήματα λόγω φύλου**:

- Φυσική, σεξουαλική και ψυχολογική βία.
- Ενδοοικογενειακή βία (συζυγική κακοποίηση, αιμομιξία).
- Βιασμός.
- Επιβλαβείς πολιτισμικές και θρησκευτικές πρακτικές/ Κλειτοριδεκτομή.
- Εμπορία γυναικών.
- Πορνογραφία.
- Εγκλήματα τιμής.

Αντίθετα με τη δραστηριοποίηση του ΟΗΕ, στην Ευρωπαϊκή Ένωση **δεν αναπτύχθηκε ισχυρό νομικό πλαίσιο** στον τομέα της βίας κατά των γυναικών, παρότι, όπως έχει εύστοχα υποστηριχθεί (Παπαρρήγα Κωσταβάρα, 2005), κάτι τέτοιο θα ήταν εφικτό αφού υπήρχε η νομική βάση της **ίσης μεταχείρισης-μη διάκρισης λόγω φύλου** (βλ. Κεφάλαιο II: «Φύλο και Αμειβόμενη Απασχόληση»).

Ενώ καταγράφεται μια δραστηριοποίηση σε επίπεδο ρητορικής με την έκδοση μιας σειράς **Ψηφισμάτων** (νομικά κείμενα τα οποία δεν έχουν δεσμευτικότητα αλλά εκφράζουν κατευθύνσεις) και **Εκθέσεων** από το 1986, δεν στοιχειοθετήθηκε συγκεκριμένη αρμοδιότητα της Ευρωπαϊκής Ένωσης στον τομέα της βίας κατά των γυναικών. Μόνο μετά τη δυναμική Παγκόσμια Διάσκεψη Γυναικών του Πεκίνου, η Ευρωπαϊκή Επιτροπή σχεδίασε Προγράμματα για την ευαισθητοποίηση της κοινής γνώμης.

1. Παρατίθεται στο: Στρατηγάκη, 2006: 156, από τη μετάφραση του επίσημου κειμένου του ΟΗΕ, 1996, παρ. 118 και 112, η οποία περιέχεται στην Εισηγητική Έκθεση του Σχεδίου Νόμου για την ενδοοικογενειακή βία, το οποίο τότε δεν προχώρησε προς ψήφισον.

γ. Νομοθετικές Προβλέψεις για τις διάφορες Μορφές Βίας κατά των Γυναικών στην ελληνική Έννομη Τάξη

Οι διάφορες μορφές βίας κατά των γυναικών αντιμετωπίστηκαν στη χώρα μας με διαφορετικές νομικές διατάξεις και σε διαφορετικές χρονικές περιόδους και συγκυρίες. Έτσι, ενώ υπό την πίεση της πολιτικής συγκυρίας και του δυναμικού φεμινιστικού κινήματος υπήρξε το 1984 η νομοθετική μεταβολή για τον **βιασμό (Ν. 1419/84)**, η θέσπιση ειδικών αδικημάτων για την **ενδοοικογενειακή βία** και τη σεξουαλική παρενόχληση συνάντησε μεγάλες αντιστάσεις και καθυστέρησαν οι σχετικές νομοθετικές ρυθμίσεις.

Βιασμός

Σχετικά με την εφαρμογή του νομοθετικού πλαισίου βάσει του Ν. 1419/84, στο οποίο προαναφερθήκαμε (βλ. και Αθανασάτου, 1995: 295-307) δεν έχουμε δυστυχώς κάποια νεώτερη έρευνα η οποία να καταγράφει συστηματικά τις ενδεχόμενες μεταβολές κατά την ακροαματική διαδικασία ή τις προπαρασκευαστικές της δίκης πράξεις (τι συμβαίνει δηλαδή όταν η γυναίκα καταφεύγει στην Αστυνομία για να καταγγείλει τον βιασμό της, στη συνέχεια όταν εξετάζεται από τον Ιατροδικαστή κ.λπ.) Επίσης, δεν έχουν καταγραφεί σε κάποια έρευνα στατιστικά στοιχεία για τον αριθμό των καταγγελιών, πόσες από αυτές φθάνουν στη Δικαιοσύνη, τι ποσοστό καταδικαστικών αποφάσεων και με ποιο ποινικό χαρακτηρισμό εκδίδεται σε ετήσια βάση, καθώς και άλλα στοιχεία τα οποία θα συμβάλουν σε μία αποτίμηση της νομοθετικής πρωτοβουλίας για τον βιασμό (βλ. από πλευράς εμπειρικού υλικού τη μονογραφία της Καίτης Παπαρρήγα Κωσταβάρα, η οποία καταγράφει την εμπειρία της από τις δίκες βιασμού με την ιδιότητά της ως συνηγόρου των θυμάτων, όπου παραθέτει συγκλονιστικές περιπτώσεις).

Θα θέλαμε πάντως να τονίσουμε ότι η αντιμετώπιση του προβλήματος της έμφυλης βίας εκτείνεται σε ευρύ φάσμα πεδίων του κρατικού μηχανισμού. Τομείς ενδιαφέροντος οι οποίοι αφορούν καίρια ζητήματα δημόσιου προγραμματισμού αποτελούν ο επαρκής δημόσιος φωτισμός, η πρόβλεψη παρουσίας προσωπικού για την ασφάλεια της κυκλοφορίας των γυναικών σε όλους τους χώρους τη μέρα και τη νύχτα, η πολιτική έρευνας για την επιστημονική προσέγγιση των σχετικών φαινομένων, η ειδική εκπαίδευση όλων των εμπλεκόμενων (βελτίωση της εκπαίδευσης των αστυνομικών, η συζήτηση και ευαισθητοποίηση για το πρόβλημα σε όλες τις βαθμίδες της εκπαίδευσης), η παρακολούθηση του θέματος στις τουριστικές περιοχές κ.λπ. Γενικότερα για την ουσιαστική βελτίωση της κατάστασης απαιτούνται *υποστηρικτικές πρακτικές* της Διοίκησης σε κάθε τομέα του κρατικού μηχανισμού που εμπλέκεται με το θέμα, είτε έμμεσα είτε άμεσα (αστυνομία, ιατροδικαστικές υπηρεσίες, Νοσοκομεία, δικαστικές υπηρεσίες), και βέβαια ευαισθητοποιημένοι και επιστημονικά καταρτισμένοι δικαστές και εισαγγελείς.

Ενδοοικογενειακή βία

Στην Ελλάδα το πρόβλημα της συζυγικής κακοποίησης και γενικότερα της ενδοοικογενειακής βίας είχε καταγραφεί σε σχετικές έρευνες. Η έρευνα του ΚΕΘΙ το 2003 έδειξε ότι το 56% των γυναικών που ερωτήθηκαν, είχαν βιώσει μια μορφή βίας λεκτικής ή ψυχολογικής, το 3,6% είχαν υποστεί σωματική βία και το 3,6% είχαν εξαναγκασθεί σε σεξουαλική επαφή. Στην εκτίμηση των ποσοστών αυτών θα πρέπει πάντως να ληφθεί υπόψη ότι αρκετές γυναίκες δεν αξιολογούν ως σωματική βία ελαφρότερες σωματικές βλάβες, όπως χαστούκια, σπρωξίματα κ.λπ. (ΚΕΘΙ, 2003). Η ίδια έρευνα έδειξε χρόνιες καταστάσεις, κατά τις οποίες

τα θύματα υφίσταντο κακομεταχείριση από τους άνδρες συντρόφους τους πάνω από δέκα χρόνια σε ποσοστό 56%.

Ανησυχητικό είναι εξάλλου το γεγονός ότι στερεότυπα και συμπεριφορές που θεωρούσαμε ότι ανήκουν στο παρελθόν, βλέπουμε να αναπαράγονται και σε ζευγάρια που ανήκουν σε νεότερες γενιές, 25-30 χρόνων, όπως δείχνουν και δύο συγκλονιστικές συζυγοκτονίες το 2009 στη χώρα μας (περιπτώσεις Σαντορίνης και Φιλοθέης). Η ηλικία των δραστών μας υπενθυμίζει παλιότερη ιατρική έρευνα που έγινε στην Ελλάδα και είχε δείξει ότι οι περισσότερες περιπτώσεις κακοποίησης αφορούσαν γυναίκες ηλικίας 26 έως 35 ετών, με κακώσεις στο κεφάλι και δράστες τους συζύγους (Δρίτσας, 1992, παρατίθεται στο: Στρατηγάκη, 2006: 159).

Στα στοιχεία που περιλαμβάνονται στον Πίνακα του «Εθνικού Προγράμματος για την Ουσιαστική Ισότητα των Φύλων 2010-2013» (ΓΓΙΦ, 2010: 48) παρατίθενται τα ακόλουθα:

Θάνατοι γυναικών θυμάτων οικογενειακής βίας (ανθρωποκτονίες)	
Έτος	Γυναίκες θύματα
2007	10
2008	17
2009	13

Ούτε όμως και τα στοιχεία από άλλες ευρωπαϊκές χώρες επιτρέπουν εφησυχασμό. Είναι χαρακτηριστικό ότι στην Ευρωπαϊκή Ένωση, μία στις πέντε γυναίκες υπήρξε θύμα ξυλοδαρμού τουλάχιστον μία φορά στη ζωή της από τον νυν ή τον πρώην άνδρα σύντροφό της. Επίσης μία στις δύο γυναίκες που δολοφονούνται κάθε χρόνο είναι θύμα του άνδρα συντρόφου της. Στην Ισπανία μόνο το 2006 δολοφονήθηκαν 76 γυναίκες (στοιχεία από την Ευρωπαϊκή καμπάνια «Σπάστε τη Σιωπή» του ΚΕΘΙ το 2000 και Ανακοίνωση του Ευρωπαϊκού Λόμπι Γυναικών, 2006).

Παρά τη δυσμενή εικόνα που εκτέθηκε παραπάνω, η αντιμετώπιση του εγκλήματος της ενδοοικογενειακής βίας προσκρούει σε μία σειρά από παράγοντες. Η ύπαρξη οικονομικών και συναισθηματικών εξαρτήσεων στο πλαίσιο της οικογένειας, εγκλωβίζει τις γυναίκες στην αποδοχή και τελικά στη διαίωνιση της κατάστασης. Όπως και στον βιασμό, οι λίγες γυναίκες που φθάνουν ως την καταγγελία συναντούν αδιαφορία (τουλάχιστον) από τα εμπλεκόμενα στελέχη της διοίκησης (κίνδυνος διάλυσης του γάμου και της οικογένειας, εγκατάλειψη των παιδιών κ.λπ.).

Το ισχυρό νομοθετικό πλαίσιο και η χρηματοδότηση πολιτικών στήριξης των θυμάτων αποτελούν επομένως απαραίτητες προϋποθέσεις για την ουσιαστική αντιμετώπιση του προβλήματος. Σε ό,τι αφορά τη χρηστικότητα και τη λειτουργικότητα του σχετικά πρόσφατου Νόμου για την ενδοοικογενειακή βία **3500/2006** θα θέλαμε να υπογραμμίσουμε τα εξής:

Ο συγκεκριμένος Νόμος ψηφίστηκε πανηγυρικά, καθιερώνοντας την άσκηση βίας στο ενδοοικογενειακό πλαίσιο ως ειδικό και αυτοτελές αδίκημα και προβλέποντας αυστηρότερα όρια ποινών και ειδικές διαδικασίες. Ορθά η Εισηγητική Έκθεση του Νόμου επισημαίνει ότι «*το φαινόμενο της ενδοοικογενειακής βίας εκδηλώνεται πρωτίστως εις βάρος των γυναικών, παραβιάζοντας ευθέως την αναγνωρισμένη από το Σύνταγμα αρχή της ισότητας των δύο φύλων*». Υπάρχει μάλιστα στο άρθρο 11 του Νόμου πρόβλεψη για δημιουργία «Ειδικών συμβουλευτικών θεραπευτικών Κέντρων» σε άλλες ευρωπαϊκές χώρες. Ο θεσμός αυτός θα μπορούσε να συμβάλει στην έμπρακτη αναγνώριση του σφάλματος από τον δράστη και στην

ομαλοποίηση των βίαιων συμπεριφορών. Όσο για τα θύματα της βίας, το ιδιαίτερα αόριστο και συνοπτικό **άρθρο 21** με τον τίτλο: «Κοινωνική Συμπαράσταση», προβλέπει ότι παρέχεται υλική και ηθική συνδρομή από «Νομικά πρόσωπα δημοσίου ή ιδιωτικού δικαίου» που λειτουργούν για τους σκοπούς αυτούς υπό την εποπτεία του Υπουργείου Υγείας και από Κοινωνικές Υπηρεσίες των ΟΤΑ. Ουδέποτε όμως ενεργοποιήθηκαν οι παραπάνω δομές. Εννοείται ότι χωρίς τους σχετικούς χώρους και εξειδικευμένο προσωπικό δεν μπορούν να λειτουργήσουν.

Πέρα όμως από την εφαρμογή του συγκεκριμένου Νόμου, προτείνονται και άλλες δυνατότητες. Σημαντική θα ήταν η **συστηματική επιμόρφωση όλων των εμπλεκομένων στελεχών της Διοίκησης σε υποθέσεις έμφυλης βίας**, ώστε να χειρίζονται αυτές τις υποθέσεις σύμφωνα με τις σύγχρονες κοινωνικές αντιλήψεις και με κοινωνική ευαισθησία.

Ο θεσμός του **Οικογενειακού Συμβούλου** θα μπορούσε να προσφέρει θετικές υπηρεσίες. Ακόμη πιο σημαντική θα ήταν η δράση στο επίπεδο της **πρόληψης μέσω της Παιδείας**. Ήδη έχει καταγραφεί η θετική εμπειρία Προπτυχιακών και Μεταπτυχιακών Προγραμμάτων Φύλου και Ισότητας σε έντεκα Ελληνικά Ανώτατα Εκπαιδευτικά Ιδρύματα με χρηματοδότηση ΕΠΕΑΕΚ. Από τη Δευτεροβάθμια Εκπαίδευση, τουλάχιστον, θα μπορούσαν να εισαχθούν μαθήματα ευαισθητοποίησης και γνώσης των νέων αγοριών και κοριτσιών, ως αντίβαρα στα κατάλοιπα παραδοσιακών στερεοτύπων αλλά και στα σεξιστικά και προσβλητικά για την προσωπική αξιοπρέπεια πρότυπα που προβάλλονται συχνά από την ιδιωτική τηλεόραση.

Σεξουαλική παρενόχληση: Η συγκεκριμένη συμπεριφορά αποτελεί μορφή βίας κατά των γυναικών και μορφή διάκρισης, με την έννοια που εκθέσαμε στο Κεφάλαιο II: «Φύλο και αμειβόμενη απασχόληση», όπου και παραπέμπουμε.

Διεθνική σωματεμπορία (trafficking): Λόγω της σοβαρότητας και της έκτασης που είχε προσλάβει το φαινόμενο, το εξετάζουμε διεξοδικά σε αυτοτελές Κεφάλαιο το οποίο ακολουθεί.

Πολιτικές για την καταπολέμηση της βίας κατά των γυναικών στην Ελλάδα

Οι πολιτικές για την αντιμετώπιση της βίας κατά των γυναικών στις διάφορες μορφές στις οποίες εμφανίζεται, διακρίνονται σε δύο μεγάλες κατηγορίες: α) σε αυτές που αποσκοπούν στη δημιουργία υποδομών για την υποστήριξη των θυμάτων, και β) σε αυτές που στοχεύουν στην ευαισθητοποίηση της κοινής γνώμης για το πρόβλημα και την ενθάρρυνση των γυναικών προκειμένου να προχωρήσουν σε καταγγελίες για ότι έχουν υποστεί.

Σημαντικός μηχανισμός καταγραφής και παρακολούθησης του τοπίου της έμφυλης βίας ήταν το *Εθνικό Παρατηρητήριο για την Αντιμετώπιση της Βίας κατά των Γυναικών*, θεσμός ο οποίος προωθήθηκε σε όλες τις χώρες της ΕΕ από το Ευρωπαϊκό Λόμπυ Γυναικών. Η πρώτη ελληνική Εθνική Έκθεση συντάχθηκε το Νοέμβριο του 2004 και δημοσιεύθηκε το 2005.²

Η στήριξη των θυμάτων μέσω Κοινοτικών Προγραμμάτων τα οποία χρηματοδοτούσαν δράσεις αρωγής και στήριξης από Μη Κυβερνητικές Οργανώσεις δεν είχε πάντοτε τα αναμενόμενα αποτελέσματα. Στο Γ΄ Κοινοτικό Πλαίσιο Στήριξης δεν εντάχθηκαν άμεσα δράσεις άμεσου υποστηρικτικού χαρακτήρα, αλλά έμμεσου (προγράμματα προώθησης στην απασχόληση και στην κοινωνική ενσωμάτωση). Το βασικό Πρόγραμμα είναι το DAPHNE, με σκοπό τη σύσταση και την ενίσχυση δικτύων μεταξύ κοινοτικών ΜΚΟ που θα διευκολύνουν την ανταλ-

2. Βλ. και: www.genderpanteion.gr/gr/didaktiko-pdf/Ekthesi_Paratitirioy_Gia_Tin_Antimetopisi_Tis_Vias_Kata_Twn_Gynaikwn.pdf

λαγή σχετικών πληροφοριών και εμπειριών, την προώθηση ενημερωτικών εκστρατειών, την ενθάρρυνση πολιτικών σχεδίων και καινοτόμων μέτρων, την τόνωση της έρευνας γύρω από τη βία και την ανταλλαγή των καλών πρακτικών (Παπαρρήγα Κωσταβάρα, 2008: 134).

Η ύπαρξη των Συμβουλευτικών Κέντρων Κακοποιημένων Γυναικών της Γενικής Γραμματείας Ισότητας των Φύλων, καθώς και του Ξενώνα για Κακοποιημένες Γυναίκες του Δήμου Αθηναίων δεν επαρκούν βέβαια για την κάλυψη των αναγκών αρωγής των θυμάτων. Από τις εκστρατείες ευαισθητοποίησης ξεχωρίζουμε την ευρωπαϊκή καμπάνια «Σπάστε τη σιωπή» που υλοποίησε στην Ελλάδα το ΚΕΘΙ στο διάστημα 1999-2000.

Στο «Εθνικό Πρόγραμμα για την Ουσιαστική Ισότητα των Φύλων 2010-2013» περιλαμβάνονται τα εξής Έργα σε σχέση με την **Πρόληψη και Καταπολέμηση της Βίας κατά των Γυναικών**:

Έργο 3 - Συμβουλευτικά Κέντρα της ΓΓΙΦ³

- Δημιουργία 14 Συμβουλευτικών Κέντρων (ένα για κάθε Διοικητική Περιφέρεια και αναβάθμιση των δύο υφισταμένων).
- Επιμόρφωση των στελεχών των Συμβουλευτικών Κέντρων.
- Ενημέρωση, εξειδικευμένη πληροφόρηση και παροχή συμβουλευτικών υπηρεσιών (ψυχοκοινωνικής στήριξης και νομικής συμβουλευτικής) για την αντιμετώπιση, την καταπολέμηση της βίας και την υποστήριξη των θυμάτων έμφυλης βίας.

Έργο 4 – Τηλεφωνική Γραμμή SOS

- Άμεση συμβουλευτική στήριξη σε 24ωρη βάση 365 μέρες το χρόνο.
- Επιμόρφωση στελεχών, σύνδεση με τα Συμβουλευτικά Κέντρα και τους Ξενώνες Φιλοξενίας.
- Λειτουργία και σε άλλες γλώσσες πλην της ελληνικής.

Έργο 5 – Συμβουλευτικά Κέντρα και Ξενώνες Φιλοξενίας Γυναικών Θυμάτων Βίας σε Τοπικό Επίπεδο

- Δημιουργία Ξενώνων φιλοξενίας γυναικών-θυμάτων βίας και των παιδιών τους στις Πρωτεύουσες των Περιφερειών.
- Δημιουργία Συμβουλευτικών Κέντρων για γυναίκες-θύματα βίας σε μεγάλες πόλεις κάθε Περιφέρειας.
- Αναβάθμιση και ενίσχυση υφιστάμενων Δομών (Συμβουλευτικών Κέντρων και Ξενώνων) και υπηρεσιών, όπου αυτές υπάρχουν.
- Επιμόρφωση των στελεχών που εργάζονται στα Συμβουλευτικά Κέντρα και τους Ξενώνες.
- Πολλαπλή υποστήριξη και παροχή υπηρεσιών άμεσης αρωγής ή/και φιλοξενίας των γυναικών θυμάτων βίας και των παιδιών τους.

Έργο 6 - Ευαισθητοποίηση της κοινής γνώμης

- Ενημερωτική καμπάνια εκστρατεία σε εθνικό επίπεδο.
- Παραγωγή και διάχυση έντυπου, ηλεκτρονικού και οπτικοακουστικού Υλικού.
- Παραγωγή και σε άλλες γλώσσες πλην της Ελληνικής.

3. Το Κέντρο Ερευνών για Θέματα Ισότητας έχει την ευθύνη -ως επιμέρους δικαιούχους- της στελέχωσης και λειτουργίας των Συμβουλευτικών Κέντρων της ΓΓΙΦ.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 4

Trafficking Γυναικών

α. Η μελέτη της Οδυνηρής Κοινωνικής Πραγματικότητας

«Ήμουν μακριά από το σπίτι μου, χωρίς χρήματα, χωρίς χαρτιά και με ένα τεράστιο χρέος. Ήθελα να τηλεφωνήσω στο σπίτι και να ζητήσω βοήθεια από τους δικούς μου, αλλά τι βοήθεια θα μπορούσαν να μου προσφέρουν;» (ανώνυμη μαρτυρία γυναίκας θύματος trafficking).

Το φαινόμενο της παράνομης διακίνησης γυναικών, και ειδικότερα της διεθνικής σωματεμπορίας (transnational trafficking), με τις ιδιαίτερες διαστάσεις που έλαβε στην Ελλάδα καταγράφηκε και αναλύθηκε από σειρά επιστημόνων, νομικών, κοινωνιολόγων, εγκληματολόγων.⁴ Ο επίσημος ορισμός του trafficking αντλείται από το Διεθνές Δίκαιο, στο πλαίσιο του οποίου οριοθετείται ως παραβίαση ανθρωπίνων δικαιωμάτων. Περιλαμβάνεται επίσης στο «Πρωτόκολλο για την Αποτροπή, Καταστολή και Τιμωρία της Παράνομης Διακίνησης Προσώπων με σκοπό τη σεξουαλική και οικονομική εκμετάλλευση, ιδιαίτερα των γυναικών και των παιδιών» (2000)⁵, που συμπληρώνει τη Σύμβαση των Ηνωμένων Εθνών ενάντια στο Υπερεθνικό Οργανωμένο Έγκλημα (μαζί με το Πρωτόκολλο ενάντια στη Λαθρεμπορία των Μεταναστών μέσω Ήθρας, Αέρα και Θάλασσας).

Το άρθρο 3 του Πρωτοκόλλου για την Παράνομη Διακίνηση Προσώπων με σκοπό τη σεξουαλική-οικονομική τους εκμετάλλευση αναφέρει ότι: (α) με τον όρο «παράνομη διακίνηση προσώπων με σκοπό τη σεξουαλική-οικονομική εκμετάλλευση», θα εννοείται η στρατολόγηση, η μεταφορά, η μετακίνηση, η εγκατάσταση (στέγαση, μέριμνα για τη συνέχιση της παραμονής) ή η παραλαβή προσώπων, μέσω της απειλής ή της χρήσης βίας ή άλλων μορφών εξαναγκασμού, της απαγωγής, του δόλου, της εξαπάτησης, της κατάχρησης της δύναμης, της κατάχρησης μιας ευάλωτης ή τρωτής θέσης, της προσφοράς ή της αποδοχής οικονομικού ή άλλου οφέλους για την επίτευξη της σύμφωνης γνώμης ενός προσώπου το οποίο ασκεί

4. Βλ. ενδεικτικά: Δρούγα, Κ., & Παπαδοπούλου, Θ. (2008), *Οδηγός για συμβούλους. Trafficking- Παράνομη διακίνηση και εμπόριο γυναικών*, Αθήνα: ΚΕΘΙ, Παπαρήγα Κωσταβάρα, Κ. (2004), *Πρώτη Εθνική Έκθεση της Ελλάδας*, Εθνικό Παρατηρητήριο για την αντιμετώπιση της βίας κατά των γυναικών, Στρατηγάκη, Μ. (2006), *Το Φύλο της Κοινωνικής Πολιτικής*, Μεταίχμιο: Αθήνα, Τσιγκρός, Α. (2002), *Το σεξουαλικό εμπόριο στην Ελλάδα, μία έρευνα, στο: Ο νέος κίνδυνος από το οργανωμένο έγκλημα, Εμπόριο ανθρώπων*, Έκδοση Κέντρου Πολιτικής Έρευνας και Επικοινωνίας. Επίσης πρόσφατη επισκόπηση στο: (2010) «Αφιέρωμα: Μέσα Επικοινωνίας, πορνογραφία και παγκοσμιοποίηση», *Ζητήματα Επικοινωνίας*, τεύχος 11, Αθήνα: Εκδόσεις Καστανιώτη.

5. Η Ελλάδα υπέγραψε τη Σύμβαση και το Πρωτόκολλο για την Παράνομη Διακίνηση Προσώπων στις 13 Δεκεμβρίου 2000. Για τα πλήρη κείμενα της Σύμβασης του ΟΗΕ ενάντια στο Υπερεθνικό Οργανωμένο Έγκλημα και τα δύο Πρωτόκολλα, βλ.: www.odeep.org/crime_cicp_convention.html#final

έλεγχο ή εξουσία επί άλλου προσώπου για το σκοπό της εκμετάλλευσης. Η εκμετάλλευση θα περιλαμβάνει κατ' ελάχιστο την εκμετάλλευση της πορνείας των άλλων ή άλλες μορφές σεξουαλικής εκμετάλλευσης, την εξαναγκαστική εργασία ή παροχή υπηρεσιών, τη διαμόρφωση συνθηκών σκλαβιάς ή παρόμοιων με αυτή πρακτικών, τη διαμόρφωση συνθηκών δουλείας (δεσμευτικής παροχής υπηρεσιών) ή τη λήψη σωματικών οργάνων. Η σύμφωνη γνώμη του θύματος της παράνομης διακίνησης στη σκοπούμενη εκμετάλλευση, έτσι όπως η τελευταία διατυπώνεται στην υποπαράγραφο (α) αυτού του άρθρου, δεν θα λαμβάνεται υπ' όψιν, εφόσον για την επίτευξή της έχει χρησιμοποιηθεί οποιοδήποτε από τα μέσα που αναφέρονται στην παραπάνω υποπαράγραφο (α) ... » (Τσακλάγκανου, 1993: 1-2).

Σύμφωνα με στοιχεία του Οργανισμού Ηνωμένων Εθνών, τέσσερα περίπου εκατομμύρια άνθρωποι πέφτουν κάθε χρόνο θύματα της εμπορίας ανθρώπων, κάτι που θεωρείται η πιο επικερδής δραστηριότητα του οργανωμένου εγκλήματος μετά το εμπόριο ναρκωτικών και όπλων. Ενδεικτικά, μόνο το έτος 2000 προέκυψαν σε παγκόσμιο επίπεδο έσοδα ύψους 7,5 δισ. ευρώ από την παράνομη διακίνηση ανθρώπων (ΕΕΔΑ, 2008: 105).

Επιπλέον, η Έκθεση της Εθνικής Επιτροπής για τα Δικαιώματα του Ανθρώπου (ΕΕΔΑ) αναφέρει ότι: *«ο ροζ τζιρος στην Ευρώπη ξεπερνάει πλέον αυτόν των ναρκωτικών και των όπλων, ενώ τείνει να κυριαρχήσει ένας νέος τύπος μαστροπού-επιχειρηματία δουλεμπόρου, ο οποίος διακινεί ένα μεγάλο αριθμό γυναικών και παιδιών»* (ΕΕΔΑ, 2008: 105). Περιλαμβάνεται η εκτίμηση ότι στους 600.000 έως 800.000 ανθρώπους που διακινούνται διεθνώς κατ' έτος, το 80% των θυμάτων είναι γυναίκες και κορίτσια.⁶

Σύμφωνα με έκθεση της Διεθνούς Οργάνωσης Εργασίας το 2005, το 40% περίπου του συνόλου των θυμάτων ήταν παιδιά, ενώ το 98% των θυμάτων σεξουαλικής εκμετάλλευσης ήταν νεαρά κορίτσια (ΕΕΔΑ, 2008: 107). Το πρόβλημα εμφανίζεται να αφορά όλες τις χώρες, πλούσιες, φτωχές, ανεπτυγμένες και υπό ανάπτυξη, καθώς οι περισσότερες χώρες είναι ταυτόχρονα και χώρες προέλευσης και προορισμού των θυμάτων.

Σε ό,τι αφορά την Ελλάδα, η χώρα μας ήταν παραδοσιακά χώρα προέλευσης μεταναστών/τριών. Από τις αρχές της δεκαετίας του 1990 όμως μετατράπηκε σε χώρα προορισμού μεταναστών/τριών και στο ευρύτερο αυτό πλαίσιο έγινε και χώρα διέλευσης και προορισμού/υποδοχής.⁷ Πέρα από το οικονομικό κίνητρο επίτευξης τεράστιων κερδών που προαναφέρθηκε, η μαζική διάσταση που έχει πάρει το φαινόμενο της μετανάστευσης δεν είναι βέβαια άσχετη με τη διεύρυνση της φτώχειας σε παγκόσμιο επίπεδο ή τις εμπόλεμες συνθήκες (εμφύλιες ή εξωτερικές συρράξεις) που επικρατούν σε αρκετές περιοχές του πλανήτη. Στο πλαίσιο αυτό αναπτύχθηκε το φαινόμενο του trafficking, η έννοια του οποίου (trafficking in human beings) αναφέρεται στην ειδική εκείνη μορφή εμπορίας ανθρώπων, όπου, όπως είδαμε, κύριος στόχος είναι η σεξουαλική εκμετάλλευση. Παρόλα αυτά, η εννοιολόγηση, οι ερμηνείες, και κατά συνέπεια η νομική αξιολόγηση και κρατική αντιμετώπιση των σχετικών πράξεων, παρουσιάζουν διαφοροποιήσεις μεταξύ των εθνικών πολιτικών. Όπως εύστοχα επισημαίνει η Paola Monzini, *«για να καταλάβουμε πώς λειτουργεί σήμερα αυτή η αγορά, οι βασικοί παράγοντες που πρέπει να λάβουμε υπόψη είναι τρεις, η ζήτηση, η προσφορά και ο κοινωνικός ιστός στον οποίο οι δύο πρώτες συναντιούνται...»* (Monzini, 2007: 17). Στην αγορά της πορνείας κυρίως, οι κοινωνικοθεσμικές και πολιτιστικές απόψεις δεν μπορούν να παραβλεφθούν, οι προσδοκίες του μεταναστευτικού υποκειμένου προοδευτικά ανατρέπονται, γυναίκες που αναζητούν

6. Βλ. και: <http://www.state.gov/j/tip/rls/tiprpt/2006/>

7. Βλ. ενδεικτικά: Rovolis, A. & Tragaki, A., (2006), Ethnic Characteristics and Geographical Distribution of Immigrants in Greece, *European Urban and Regional Studies*, 13(2):99-111.

μεγαλύτερη κοινωνική και οικονομική χειραφέτηση βρίσκονται αιχμάλωτες, υποβάλλονται σε έντονη και ανυπόφορη σωματική και ψυχική βία, και όλα αυτά οδηγούν αναπόφευκτα σε αλλαγή της προσωπικότητάς τους (Monzini, 2007: 17-18).

Η μελέτη της Monzini, η οποία διετέλεσε ερευνήτρια του Ινστιτούτου Ερευνών Διαπεριφερειακών Εγκλημάτων και Δικαιοσύνης του ΟΗΕ, προσφέρει και μία ακόμη εξαιρετικά ενδιαφέρουσα ερμηνεία στο πολύπτυχο των αιτίων που οδήγησαν στην τόσο εκτεταμένη διάδοση της πορνείας: «... το να καταφεύγει κάποιος πελάτης στο αγοραίο σεξ μπορεί συχνά να ερμηνευτεί ως μία μορφή ικανοποίησης, μια επιβεβαίωση -αν και εφήμερη- της κυριαρχίας του άνδρα πάνω στη γυναίκα. Το τέλος της εποχής της υποταγής των γυναικών, η οποία δεν ανταποκρίνεται πλέον στα κλασσικά στερεότυπα, λειτουργεί ως ένα είδος απειλής» (Monzini, 2007: 26-29). Είναι ενδεικτική η δήλωση πελάτη, πτυχιούχου, διευθυντή επιχείρησης που πηγαίνει με πόρνες του δρόμου: «Πηγαίνω με αυτές τις κοπέλες γιατί αναγκάστηκα από τον εξουσιαστικό φεμινισμό που διέλυσε τις παραδοσιακές σχέσεις ανάμεσα στον άνδρα και τη γυναίκα» (Monzini, 2007: 3).

Στην ίδια μελέτη γίνεται και μία διαχρονική σύγκριση των σεξουαλικών συμπεριφορών των φύλων και εξάγεται το εξής συμπέρασμα: Κατά τη διάρκεια του 20ού αιώνα η σεξουαλική απελευθέρωση εξελίχθηκε πολύ στις ευρωπαϊκές κοινωνίες, σε τέτοιο βαθμό που σίγουρα μειώθηκε η σεξουαλική καταπίεση. Ωστόσο δε μειώθηκε ο αριθμός των ανδρών που καταφεύγουν στην πορνεία. Αντίθετα, η πορνεία σήμερα είναι πιο διαδεδομένη από ό,τι πριν το 1968 (Monzini, 2007: 35).

Ήδη από τη δεκαετία του 1970, ο Marcuse είχε εντοπίσει ότι στο πλαίσιο της καπιταλιστικής ανάπτυξης συντελείται «μεταμόρφωση εμπορευμάτων που μπορούν να αγοραστούν και να καταναλωθούν ως αντικείμενα της λίμπιντο».⁸ Ο ίδιος είχε ερμηνεύσει τη διεύρυνση της εμπορευματοποίησης του σεξ ως απόδειξη αυτού που αποκαλούσε «καταπιεστική ανοχή» της καπιταλιστικής κοινωνίας. Πρόκειται για μία ψευδεπίγραφη «ελευθερία», αφού αυτή προσφερόταν με τους όρους εμπορευματικής ανταλλαγής, στο εσωτερικό δηλαδή ενός συστήματος που παρέμενε προσκολλημένο σε ένα έντονο έλεγχο και σε ένα αυστηρό διακανονισμό (Monzini, 2007: 38). Είναι αυτονόητο ότι πραγματική ελευθερία δεν θα μπορούσε να υπάρξει στο πλαίσιο μιας κοινωνίας στην οποία οι σχέσεις των φύλων διέπονται από τη λογική του εμπορεύματος και καθορίζονται από αυστηρά στερεότυπα.

Η Monzini εντοπίζει στη διάρκεια των δεκαετιών 1980 και 1990 μία εντυπωσιακή διεύρυνση των πιο λαϊκών στρωμάτων ως πελατών στην παγκόσμια αγορά πορνείας (Monzini, 2007: 28). Σε αντίστοιχα συμπεράσματα καταλήγουν και για την ελληνική περίπτωση οι έρευνες του Γρηγόρη Λάζου, στις οποίες θα αναφερθούμε στη συνέχεια. Ένα σημείο που έχει ιδιαίτερη σημασία για την κατανόηση του φαινομένου είναι οι τρόποι απόσπασης της «συναίνεσης» της εκδιδόμενης γυναίκας θύματος trafficking. Ψύλο, απειλές, βιασμοί, εγκλεισμός, απειλή για καταγγελία στις αρχές για απέλαση, έως και φόβος μαύρης μαγείας χρησιμοποιούνται από τους εμπόρους για να καταστείλουν τις όποιες αντιρρήσεις των γυναικών (Monzini, 2007: 144). Ο ρόλος τοποτηρητή του κυκλώματος εξαναγκασμού στην πορνεία που αναλαμβάνουν γυναίκες είναι ένα άλλο μελανό σημείο. Προκαλούν αίσθηση οι επισημάνσεις της συγγραφέως που αναφέρονται στους τρόπους με τους οποίους κρατούνται

8. Marcuse, H. (1995), *Eros e cinilta*, Edizioni Mondolibri, p.34 (αναφέρεται στο: Monzini, 2007: 35).

σε καθεστώς ελέγχου οι γυναίκες από τη Νιγηρία, που ανήκουν στο πλέον πρόσφατο κύμα trafficking στη χώρα μας, μετά το 2000.⁹

Να σημειωθεί ότι βουντού, αλλά και άλλοι πρωτόγονοι τρόποι χειραγώγησης, χρησιμοποιούνται για τον εξαναγκασμό στην παροχή σεξουαλικών υπηρεσιών των εκδιδόμενων. Τα δίκτυα κινούνται από δίδυμα γυναικών, τις λεγόμενες «Μαμάν» ή «Μάμαν Λόα».¹⁰

Οι συνθήκες που περιγράφονται παραπάνω, αφήνουν ελάχιστα περιθώρια αυτονομίας στις εκδιδόμενες γυναίκες στο πλαίσιο του trafficking. Μόνο μία βαθιά αλλαγή της προσωπικότητάς τους τις βοηθάει να αντιμετωπίσουν αυτόν τον τρόπο ζωής. Ενδεικτικά, το 2001 είχαν μετακινηθεί από χώρες της Κεντρικής και Ανατολικής Ευρώπης σε χώρες της Δυτικής Ευρώπης 500.000 γυναίκες με σκοπό την εκπόρνευσή τους (Σύσταση του Συμβουλίου της Ευρώπης, Ιανουάριος 2002).

Η πιο σοβαρή και τεκμηριωμένη μελέτη που έχουμε στη διάθεσή μας για τα συνολικά μεγέθη που χαρακτήρισαν την πορνεία στην Ελλάδα κατά την περίοδο 1990-2000 είναι εκείνη που πραγματοποίησε ο Γ. Λάζος. Συνδέοντας τις επί μέρους διαστάσεις του φαινομένου, ο Λάζος εστίασε στα δύο κεντρικά πρόσωπα της βιομηχανίας του trafficking, την εκδιδόμενη (γυναίκα) και τον (άνδρα) πελάτη υπηρεσιών εκπόρνευσης (ο ερευνητής επιλέγει τη χρήση του όρου πορνοπελάτης, προκειμένου να δώσει έμφαση στην απαξίωση της συγκεκριμένης συμπεριφοράς). Μελετώντας την ανάπτυξη και τη δυναμική του φαινομένου στη δεκαετία 1990-2000, ο Λάζος εντόπισε την πρωτοφανή διεύρυνσή του στη χώρα μας κατά την περίοδο αυτή.

[...] ο πληθυσμός των εκδιδομένων γυναικών, ο πληθυσμός της πελατείας, ο αριθμός των μισθώσεων και το χρήμα που απαιτήθηκε, γνώρισαν ευρύτατη αύξηση κατά την ενδεκαετία 1990-2000. Αύξηση που, όσο είμαστε σε θέση να γνωρίζουμε, είναι χωρίς προηγούμενο στην ιστορία της πορνείας στην Ελλάδα (Λάζος, 2002: 224).

Ο συγγραφέας επισημαίνει ότι η πορνικά ικανοποιήσιμη επιθυμία, αυτή που για να πληρωθεί έχει ανάγκη την υποστήριξη του χρήματος, αντιπροσωπεύθηκε από μια διαρκώς αυξανόμενη ζήτηση υπηρεσιών, η οποία μάλιστα από το 1996 εξαπλώνεται και στην ελληνική περιφέρεια (Λάζος, 2002: 225). Οι εκτιμήσεις της έρευνας καταλήγουν ότι το 1996 οι μη εξαναγκαστικά εκδιδόμενες αποτελούσαν μόλις το ένα δέκατο των εκδιδόμενων, ενώ τα 9/10 ήταν πλέον αλλοδαπές και εξαναγκαστικά εκδιδόμενες (Λάζος, 2002: 277). Επισημαίνεται ακόμη ότι η πορνική εκμετάλλευση της εξαναγκαστικά εκδιδόμενης γυναίκας στην περιφέρεια ήταν πιο εντατική σε σύγκριση με τη μεγάλη πόλη, φθάνοντας μέχρι και το επίπεδο του χωριού. Καθ' όλη τη διάρκεια της ενδεκαετίας, το σύνολο των χρημάτων που μετα-

9. Βλ. «Οι διαδρομές από τη Δυτική Αφρική: η Νιγηρία» στο: Monzini, 2007: 140. Βλ. επίσης πρόσθετες πληροφορίες στο: «Middle East Intelligence Wire», *Africa News Service*, τεύχ. 17, Μάιος 2000

10. Όπως μας πληροφορεί η μελέτη της Monzini, «οι οργανώσεις στις οποίες αποφασίζουν να επενδύσουν τα χρήματά τους οι πλούσιοι Νιγηριανοί “σπόνσορες” αποτελούνται από ζευγάρια γυναικών επιχειρηματιών, τις λεγόμενες “Μαμάν” ή “Μάμαν Λόα”, που δουλεύουν συνήθως μαζί. Η μία από αυτές μένει μόνιμα στη Νιγηρία, αναλαμβάνοντας την ευθύνη να προσελκύσει τις υποψήφιες μετανάστριες, ενώ η άλλη ζει στην Ιταλία, όπου διευθύνει τη δουλειά των κοριτσιών» (2007: 144 κ.ε.). Για τα θέματα αυτά έγιναν εκτενείς αναφορές και στο Διεθνές Ευρωπαϊκό Συνέδριο που διοργανώθηκε από το ΚΕΘΙ το 2008 με θέμα: «Δράσεις και Πολιτικές για την αντιμετώπιση της Διεθνούς Σωματεμπορίας», βλ. *Πρακτικά Ευρωπαϊκού Συνεδρίου*, Αθήνα, 2008.

φέρθηκε στην περιφέρεια ξεπέρασε τα 845 δισ. δρχ. (2,48 δισ. ευρώ). Αντίστοιχα στην πόλη, τα έσοδα της πορνείας ξεπέρασαν το 1,6 τρισ. δρχ. (4,7 δισ. ευρώ) (Λάζος, 2002: 277).

Η έκρηξη των εσόδων της πορνείας όμως δεν αφορούσε κατά κύριο λόγο την εκδιδόμενη, η «οποία δουλεύει για λογαριασμό άλλων [...] Άλλοι της παίρνουν το χρήμα με τη βία, παρασιτώντας στη ζωή της». Σχετικά με το προφίλ του πελάτη πορνικών υπηρεσιών, η έρευνα καταλήγει στο συμπέρασμα ότι «η εξαναγκαστική πορνεία της περιόδου 1990-2000 αποτελούσε κυρίως πορνεία των μεσαίων κοινωνικών στρωμάτων της πόλης στην Ελλάδα [...] η πορνεία δεν αφορά τον σεξουαλικά διεστραμμένο άνδρα αλλά τον κύριο κανονικό» (Λάζος, 2002: 196).

β. Πολιτικές και Νομικές Ρυθμίσεις για την Αντιμετώπιση του Φαινομένου

Ο ρόλος των νομικών ρυθμίσεων αναδεικνύεται σημαντικός στην αντιμετώπιση του φαινομένου αλλά και στις δυνατότητες που οι ίδιες οι εγκλωβισμένες γυναίκες έχουν για να ξεφύγουν από το φαύλο κύκλο του οικονομικού και ψυχολογικού εκβιασμού που δέχονται με σοβαρές επιπτώσεις ακόμα και στην ίδια τη ζωή τους. Η Ελλάδα έχει ειδικό νομικό πλαίσιο για την εμπορία ανθρώπων. Το 2002, μάλιστα, ψηφίσθηκε και ο ειδικός Ν. 3064 που προέβλεψε πιο αυστηρές διατάξεις για τα σχετικά αδικήματα¹¹.

Παρόλα αυτά, το φαινόμενο όχι μόνο συνεχίσθηκε αλλά από το 2000 και μετά, με τη σταδιακή, δηλαδή, ένταξη των πρώην Ανατολικών χωρών στην Ευρωπαϊκή Ένωση, παρουσιάζεται νέα έξαρση με τις Αφρικανές γυναίκες, κυρίως από τη Νιγηρία, να γίνονται σε αυτή τη νέα φάση αντικείμενα εκμετάλλευσης. **Πρόσφατα η χώρα μας επικύρωσε με την ψήφιση νόμου (Ν. 3875/2010, ΦΕΚ αρ. 158 Α) τη Σύμβαση των Ηνωμένων Εθνών κατά του Διεθνικού Οργανωμένου Εγκλήματος και τα τρία συνοδευτικά Πρωτόκολλα.** Η σοβαρότερη από τις επιπτώσεις της εφαρμογής του νομικού αυτού πλέγματος περιλαμβάνεται στο άρθρο 6 του δεύτερου Πρωτοκόλλου και αφορά την αρωγή και προστασία των θυμάτων της παράνομης διακίνησης. Είναι προφανές ότι η εφαρμογή του νόμου είναι απαραίτητη προϋπόθεση προκειμένου κάποιες από αυτές τις γυναίκες να βρουν τη δύναμη και το θάρρος να καταγγείλουν τους διακινητές τους και να ξεφύγουν από τον φαύλο κύκλο που βρίσκονται παγιδευμένες. Ωστόσο, κοινωνικές ανισότητες -φυλετικές και ταξικές- λειτουργούν ανασταλτικά στη δράση των μηχανισμών ελέγχου του φαινομένου.

Σύμφωνα με τη μαρτυρία της Patsy Sorensen, πρώην ευρωβουλευτού και προέδρου ΜΚΟ για την αντιμετώπιση του trafficking, τα κέρδη της παράνομης επιχείρησης διακίνησης γυναικών είναι τόσο μεγάλα, ώστε είναι πολύ πιθανότερο να καταλήξουν στην απέλαση ή στη φυλακή τα θύματα που θα καταγγείλουν τα κυκλώματα που εμπλέκονται παρά τα μέλη αυτών των κυκλωμάτων –παράνομοι διακινητές και σωματέμποροι, προαγωγοί κ.λπ. Μεταφέροντας την εμπειρία του Βελγίου, υπογράμμισε τη στάση της Αστυνομίας «καθώς συνελάμβαναν πάντοτε τα κορίτσια και όχι τους σωματέμπορους ή τους προαγωγούς. Έπιαναν πάντοτε τα κορίτσια τα οποία δεν είχαν νόμιμα έγγραφα και αυτά κατέληγαν στη φυλακή» (Sorensen, 2008: 30-37). Ανέφερε μάλιστα ότι η αστυνομία προσπάθησε να συλλάβει και την ίδια και να την οδηγήσει στη φυλακή, διότι βοήθησε θύματα διεθνικής σωματεμπορίας.¹² Το κρίσιμο ζήτημα

11. Βλ. εκτενή αναφορά για το διεθνές και ελληνικό νομικό πλαίσιο στο: Συμεωνίδου-Καστανίδου, 2003: 15-50.

12. Βλ. Κέντρο Ερευνών για Θέματα Ισότητας (ΚΕΘΙ) (2008) / *Δράσεις και Πολιτικές για την Αντιμετώπιση της Διεθνούς Σωματεμπορίας, Πρακτικά Ευρωπαϊκού Συνεδρίου*, Αθήνα, σελ.30-37. Θα πρέπει να σημειώσουμε ότι εκτενείς αναφορές και στοιχεία πού αποτυπώνουν την εγχώρια και διεθνή πολιτική

είναι η δυνατότητα των θυμάτων να παραμένουν σε μία χώρα και να μπορούν να μιλήσουν χωρίς να απελαθούν ή να φυλακιστούν διότι είναι παράνομες. Όπως σημειώνει η Συμεωνίδου-Καστανίδου, είναι χαρακτηριστικό ότι σύμφωνα με μία έρευνα που πραγματοποιήθηκε στα δικαστήρια της Αθήνας, κατά την πενταετία 1991-1995, **εκδικάστηκαν κατά μέσο όρο μόνον 6 υποθέσεις σεξουαλικής εκμετάλλευσης το χρόνο** (Καστανίδου, 2003: 32, αναφορά στο: Τσιγκρής, 2002: 7 κ.ε.).

Όπως έχω επισημάνει σε προγενέστερο άρθρο (Αθανασάτου, 2009: 28), η νομοθετική πρωτοβουλία για τη μεταρρύθμιση των έμφυλων σχέσεων στο χώρο του Δικαίου κατά τα πρώτα χρόνια της δεκαετίας του 1980 στην ελληνική κοινωνία, ύστερα και από την πίεση ενός δυναμικού γυναικείου κινήματος, ήταν αναμφίβολα σε προοδευτική κατεύθυνση. Όμως η ευφορία και ο εφησυχασμός που ακολούθησαν τη θέσπιση μιας κατά γενική ομολογία προωθημένης νομοθεσίας σε ζητήματα οικογενειακού δικαίου, σεξουαλικής βίας, εργασιακών όρων, αποδείχθηκαν δυστυχώς «παγίδα» σε μια χώρα όπου ένα από τα μεγαλύτερα προβλήματα παραμένει όχι η θέσπιση αλλά η **εφαρμογή** των νόμων.

Η νέα πραγματικότητα που διαμόρφωσε στη συνέχεια η αθρόα υποδοχή μεταναστών και μεταναστριών στη χώρα μας από τη δεκαετία του '90 οδήγησε, μεταξύ άλλων, και σε επιδείνωση του προβλήματος της βίας κατά των γυναικών σε μία **νέα μορφή**: εκείνη του **σεξουαλικού δουλεμπορίου (trafficking)**. Νέες γυναίκες από τις βαλκανικές και πρώην ανατολικές χώρες, καθώς και από την Αφρική και την Ασία, γίνονται, όπως είδαμε παραπάνω, θύματα παράνομης διακίνησης και εκμετάλλευσης, χωρίς να υπάρχουν μηχανισμοί ουσιαστικού κοινωνικού ελέγχου και αποδοκιμασίας τέτοιοι που να αποθαρρύνουν δραστικά τη συνέχιση του φαινομένου. Το γεγονός αυτό επηρεάζει εκτός των άλλων **αρνητικά τον δείκτη της κοινωνικής ανοχής στην άσκηση βίας** κατά των γυναικών και την ευρύτερη νοοτροπία για τις έμφυλες σχέσεις.

Αντιλαμβανόμενη τη σοβαρότητα του προβλήματος, η Τέταρτη Παγκόσμια Διάσκεψη Γυναικών το 1995 περιέλαβε στο Πρόγραμμα Δράσης της την καταπολέμηση της διεθνούς διακίνησης γυναικών ως κεντρικό στόχο των πολιτικών ισότητας των φύλων και ένα από τα τρία ζητήματα στα οποία επικεντρώθηκε η αποτίμηση των αποτελεσμάτων ύστερα από δέκα χρόνια (UNECE, 2004).

Με αρκετή καθυστέρηση το **Συμβούλιο της Ευρώπης** υιοθέτησε το 2005 τη Σύμβαση για τη Δράση κατά της Εμπορίας και Διακίνησης Ανθρώπων (Council of Europe, 2005). Στη Σύμβαση επισημαίνεται η διάσταση της προσβολής ανθρωπίνων δικαιωμάτων, με αποτέλεσμα να θίγονται άμεσα οι αρχές της δημοκρατίας και της ελευθερίας (Στρατηγάκη, 2006: 173).

Δυστυχώς σε αντίθεση με την αντιμετώπιση της εμπορίας και διακίνησης ανθρώπων από τον ΟΗΕ και το Συμβούλιο της Ευρώπης, η Ευρωπαϊκή Ένωση την αντιμετωπίζει ως έγκλημα παράνομης μετακίνησης πληθυσμών, αναπτύσσοντας αποτρεπτικές δράσεις που στοχεύουν

κατάσταση σχετικά με το trafficking περιλαμβάνονται στο: UEHR WORKING PAPERS, University Research Institute of Environmental and Human Resources, Panteion University, Athens, Greece: Mediterranean Migration Observatory (MMO Series). MMO Working Paper no2, August 2001. Σημαντικές επίσης είναι και οι μελέτες της Donna Hugues, βλ. ιδίως: Hugues, D.M., (2000), "Men create the demand; Women are the Supply", ομιλία για τη σεξουαλική εκμετάλλευση, Queen Sofia Center, Βαλένθια, και επίσης Hugues, D.M., (2000), 'The Natasha Trade: The Tsansational Shadow Trade of Trafficking in Women', *Journal of International Affairs*, με την ειδική ονομασία "In the Shadows: Promoting Prosperity or Undermining Instability?", τόμ. 53, 2, σελ. 625-651, και ειδικά για το διαδίκτυο: Hugues, D.M., (2000), 'Welcome to the Rape Camp. Sexual Exploitation and the Internet in Cambodia', ανακοίνωση στο Rhode Island University.

στην καταστολή του φαινομένου και όχι στη διασφάλιση της προστασίας των θυμάτων. Παρά την επανειλημμένη κριτική των γυναικείων οργανώσεων, η οποία αναδεικνύει το χαρακτήρα του προβλήματος ως **παραβίασης των ανθρωπίνων δικαιωμάτων των γυναικών**, τα σχετικά μέτρα πολιτικής κινούνται στη λογική αυστηρότερων διαδικασιών για παροχή άδειας εισόδου, καλύτερης επιτήρησης των συνόρων και δίωξης όσων διευκολύνουν την είσοδο, και απόκτηση άδειας διαμονής στα θύματα της παράνομης διακίνησης ανθρώπων.

Παρακάτω παρατίθενται τα στοιχεία των σχετικών ευρωπαϊκών κειμένων:

- Απόφαση - Πλαίσιο του Συμβουλίου 2002/629/ΔΕΥ για την καταπολέμηση της παράνομης διακίνησης ανθρώπων.
- Απόφαση - Πλαίσιο του Συμβουλίου 2004/68/ΔΕΥ για την καταπολέμηση της σεξουαλικής εκμετάλλευσης των παιδιών και της παιδικής πορνογραφίας.
- Οδηγία 2004/81/ΕΚ σχετικά με τον τίτλο παραμονής που χορηγείται σε υπηκόους τρίτων χωρών θύματα εμπορίας ανθρώπων.
- Ψήφισμα του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου σχετικά με τις στρατηγικές πρόσληψης της εμπορίας γυναικών και παιδιών ευάλωτων στη σεξουαλική εκμετάλλευση.

Για την παρουσίαση και ανάδειξη του ελληνικού νομικού πλαισίου και τη μέχρι τώρα εφαρμογή του, αναφερθήκαμε παραπάνω στην εξαντλητική νομική μελέτη ομάδας νομικών την οποία επιμελήθηκε η Ελισάβετ Συμεωνίδου-Καστανίδου (*Ο Νέος Νόμος 3064/2002 για την Εμπορία Ανθρώπων*, Εκδόσεις Σάκκουλας, 2003). Συμπληρωματικές διατάξεις συμπεριελήφθησαν:

- στον **Προεδρικό Διάταγμα 233/2003**, όπου ορίζονται ο τρόπος αρωγής στα θύματα των εγκλημάτων της εμπορίας ανθρώπων, καθώς και αρμοδιότητες των κρατικών φορέων και οργανισμών με έμφαση στη εκπαίδευση και τις προϋποθέσεις αντιμετώπισης από την αστυνομία.
- στο **Ν. 3386/2005**, όπου ορίζονται οι προϋποθέσεις χορήγησης και ανανέωσης άδειας σε θύματα εμπορίας ανθρώπων εφόσον συνεργαστούν με τις δικωτικές αρχές.

Εξάλλου για την αποτελεσματικότερη εφαρμογή του διεθνούς και εγχώριου νομικού πλαισίου έχουν κατατεθεί στα αρμόδια Υπουργεία από τις εμπλεκόμενες στην αντιμετώπιση του προβλήματος ΜΚΟ, μία σειρά από προτάσεις οι οποίες καταγράφονται διεξοδικά και με ενάργεια από τη νομικό και υπεύθυνη του Εθνικού Παρατηρητηρίου για την αντιμετώπιση της Βίας κατά των Γυναικών Καίτη Παπαρρήγα Κωσταβάρα (2008: 144-148). Μεταξύ αυτών υπογραμμίζουμε:

- τη διασφάλιση ότι τα θύματα σε καμία περίπτωση δεν θα τελούν υπό κράτηση και θα διευκολύνεται η άσκηση του δικαιώματός τους να έλθουν σε επαφή με τις προξενικές αρχές,
- την ανάπτυξη προγραμμάτων εκπαίδευσης σε κυβερνητικούς αξιωματούχους, αστυνομικούς και άλλα εμπλεκόμενα υπηρεσιακά όργανα,
- την ενεργοποίηση των διατάξεων προστασίας μαρτύρων,
- την εξασφάλιση νομικής αρωγής στα θύματα μέσω συνεργασιών με δικηγορικούς συλλόγους,
- τη λειτουργία Τηλεφωνικών Γραμμών SOS σε βασικές γλώσσες προέλευσης των θυμάτων,

- την ευαισθητοποίηση της κοινής γνώμης, προκειμένου να μην αντιμετωπίζει με βάση αρνητικά στερεότυπα τα θύματα.¹³

Το «Εθνικό Πρόγραμμα για την Ουσιαστική Ισότητα των Φύλων 2010-2013» προσφέρει (Έργα 3, 4 και 5 που αφορούν τη Πρόληψη και Καταπολέμηση της Βίας κατά των γυναικών) το κατάλληλο πλαίσιο το οποίο μπορεί να αξιοποιηθεί και ειδικότερα στα θέματα που αφορούν το trafficking, προκειμένου να περιοριστεί το απαράδεκτο αυτό φαινόμενο και να βελτιωθεί η διεθνής εικόνα της χώρας.

13. Για την τελευταία αυτή παράμετρο βλ. και την πρόσφατη μελέτη (Αθανασάτου 2012: 201-235), σχετικά με τον ρόλο του σύγχρονου εναλλακτικού ελληνικού κινηματογράφου στην καταπολέμηση των σεξιστικών και ρατσιστικών προκαταλήψεων.

ΕΠΙΛΟΓΟΣ

ΑΠΟΤΙΜΗΣΗ ΚΑΙ ΣΥΓΧΡΟΝΕΣ ΠΡΟΚΛΗΣΕΙΣ

Η μακρά πορεία των ευρωπαϊκών και εθνικών πολιτικών έμφυλης ισότητας, από την πρώτη εκείνη Οδηγία για την *Ίση Μεταχείριση ανδρών και γυναικών στην Απασχόληση* μέχρι σήμερα, συνιστά ένα πολύ ενδιαφέρον πεδίο μελέτης και κριτικής αποτίμησης. Η διαδικασία διεξοδικής ανάλυσης και απολογισμού υπαγορεύεται από την ανάγκη να ληφθούν αποστάσεις τόσο από μία άκριτη ευφορία η οποία οδηγεί σε ένα αβάσιμο εφησυχασμό («το πρόβλημα ανισότητας των φύλων έχει πλέον επιλυθεί»), όσο και από μία ισοπεδωτική αντίληψη ότι η εφαρμογή των πολιτικών ισότητας δεν έχει επιφέρει σημαντικές μεταβολές στη θέση των γυναικών και στις συνθήκες διαβίωσής τους. Θα επιχειρήσουμε να προσεγγίσουμε τα ερωτήματα και τα προβλήματα που ανακύπτουν διατυπώνοντας ορισμένες υποθέσεις και λαμβάνοντας υπόψη συμπεράσματα ερευνητικών προγραμμάτων τα οποία συμπεριέλαβαν στους στόχους τους την πρόθεση αποτίμησης.

α. Διεύρυνση των Πεδίων των Πολιτικών της Έμφυλης Ισότητας

Παρακολουθώντας την πορεία γένεσης της νομικής βάσης άσκησης των πολιτικών ισότητας των φύλων στο πλαίσιο της Ευρωπαϊκής Ένωσης (βλ. αναλυτικά στο Κεφάλαιο II: «Φύλο και Αμειβόμενη Απασχόληση») είναι πραγματικά εντυπωσιακό πώς μερικές δεκαετίες αργότερα είναι **θεσμικά εφικτή και πολιτικά αποδεκτή** η άσκηση πολιτικών ισότητας των φύλων σε μία σειρά από διαφορετικά πεδία της κοινωνικής και πολιτικής ζωής. Συγκεκριμένα ο σχεδιασμός και η εφαρμογή πολιτικών ισότητας περιλαμβάνει μέχρι σήμερα μια σειρά από τομείς,¹⁴

- Οικογένεια, αναπαραγωγή, μητρότητα.
- Κοινωνικές υποδομές φροντίδας και προστασίας.
- Εργασία, απασχόληση, κοινωνική ασφάλιση.
- Συμφιλίωση/εναρμόνιση οικογενειακής και επαγγελματικής ζωής.
- Έμφυλη βία σε όλες τις μορφές της (ενδοοικογενειακή, βιασμός, trafficking).
- Προώθηση πολιτικής συμμετοχής των γυναικών.
- Δημόσιοι προϋπολογισμοί και φύλο.
- Καταπολέμηση στερεοτύπων στα ΜΜΕ και τη Διαφήμιση.¹⁵
- Μεταναστευτικές Ροές, Πολιτικές για την κοινωνική ένταξη των μεταναστών.

14. Βλ. επίσης: Στρατηγάκη, 2006

15. Βλ. αναλυτική αναφορά στο: Αθανασάτου, Ι. (2014), *Πολιτική Επικοινωνία. Ζητήματα Επικοινωνίας και Φύλου*, Αθήνα: ΚΕΘΙ.

Παρατηρείται δηλαδή το φαινόμενο της διάχυσης του ιδεώδους της ισότητας των φύλων σε τομείς οι οποίοι δεν συνδέονται αναγκαστικά και άμεσα με την *οικονομική διάσταση* και την *αγορά εργασίας*, όπου καταγράφονται οι πρώτες ρυθμίσεις της ευρωπαϊκής νομοθεσίας, οι οποίες στη συνέχεια εισήχθησαν στην έννομη τάξη των κρατών μελών και βεβαίως στην ελληνική. **Έννοια-κλειδί αναδείχθηκε η διάκριση λόγω φύλου**, η οποία χρησιμοποιήθηκε για να αποτελέσει βάση διορθωτικών πολιτικών και άρσης ανισοτήτων. Έτσι χρησιμοποιήθηκε π.χ. ως βάση για να υπάρξει Οδηγία για τη σεξουαλική παρενόχληση στους χώρους εργασίας, εφόσον θεωρήθηκε ότι μία τέτοια συμπεριφορά αποτελεί δυσμενή διακριτική μεταχείριση της εργαζόμενης γυναίκας λόγω του φύλου της και καθιστά μειονεκτική τη θέση της.

Το κοινοτικό αυτό κεκτημένο είναι ισχυρό στο βαθμό που παρότι η Ευρωπαϊκή Ένωση δεν προχώρησε τελικά σε Οδηγία για την καταπολέμηση των άλλων σοβαρών μορφών βίας, προχώρησε σε άλλες πολιτικές και μέτρα για την αντιμετώπισή της (βλ. και στο Κεφάλαιο III: «Μορφές Βίας κατά των Γυναικών και Πολιτικές για την Αντιμετώπισή τους»).

Σημαντική καμπή για αυτήν τη **διεύρυνση** των τομέων άσκησης των πολιτικών ισότητας υπήρξε η ενσωμάτωση της διάστασης του φύλου οριζόντια σε όλες τις πολιτικές (**gender mainstreaming**), με πτυχές της οποίας ασχοληθήκαμε διεξοδικά στα προηγούμενα Κεφάλαια. Στο σημείο αυτό θα θέλαμε να συνοψίσουμε τα κυριότερα σημεία της δημόσιας συζήτησης σχετικά με τον ρόλο αυτού του εργαλείου πολιτικής:

I. Μια πρώτη σειρά επιχειρημάτων περιστρέφεται γύρω από τις **δυσκολίες εφαρμογής του gender mainstreaming**, αφού «*προϋποθέτει αλλαγές και προσαρμογές σε πολλά και διαφορετικά επίπεδα διακυβέρνησης, στις οποίες εμπλέκονται πολλαπλοί παράγοντες*» (Παντελίδου Μαλούτα, 2007: 24, Verloot, 2002). Όπως σημειώνει η Στρατηγάκη (2006: 285), «*ο οριζόντιος χαρακτήρας του εργαλείου και η ανάγκη συνεργασίας πολλών φορέων άσκησης πολιτικής δημιούργησαν προβλήματα στην εφαρμογή, ακόμη και στις λίγες περιπτώσεις που υπήρξε σχετική δέσμευση. Οι κίνδυνοι προέρχονταν κυρίως από τα συνήθη γραφειοκρατικά εμπόδια και τον ανδροκρατικό τρόπο λειτουργίας των δημόσιων φορέων, οι οποίοι «ήταν μεγαλύτεροι στην Ελλάδα από ό,τι σε άλλες ευρωπαϊκές χώρες με ισχυρότερη παράδοση στις πολιτικές ισότητας των φύλων».*

II. Παρά τα προβλήματα που αναφέρθηκαν παραπάνω, το εργαλείο του gender mainstreaming επέτρεψε τη διείσδυση της οπτικής του φύλου και σε τομείς στους οποίους μέχρι τότε δεν υπήρχαν εξειδικευμένα μέτρα για την ισότητα των φύλων. Κύριο παράδειγμα αυτής της θετικής εξέλιξης θεωρείται το **Γ΄ Κοινοτικό Πλαίσιο Στήριξης (ΚΠΣ)**, όπου για πρώτη φορά σχεδιάστηκαν δράσεις και μέτρα για την ισότητα των φύλων σε τομείς όπως: *η ανταγωνιστικότητα, η έρευνα, η εκπαίδευση, η κοινωνία της πληροφορίας, η απασχόληση και η επαγγελματική κατάρτιση.*

III. Η σύγκρουση της λογικής που ενδεχομένως εξέφραζε η πολιτική του gender mainstreaming με τις πολιτικές των θετικών δράσεων (Στρατηγάκη, 2005: 165-186), αντιμετώπιστηκε με τον σχεδιασμό των ευρωπαϊκών πολιτικών ισότητας σύμφωνα με τη *διπλή στρατηγική για την ισότητα*, η οποία περιλαμβάνει την οριζόντια ένταξη της διάστασης της ισότητας **στο σύνολο** των μέτρων και παράλληλα τον σχεδιασμό εξειδικευμένων μέτρων, που απευθύνονται μόνο σε γυναίκες καλύπτοντας όλους τους επί μέρους στόχους. Το **Γ΄ ΚΠΣ** το **1999** αποτέλεσε μια μεγάλη πρόκληση για την Ελληνική Δημόσια Διοίκηση, αφού θα έπρεπε να σχεδιάσει και να υλοποιήσει **Ολοκληρωμένες Παρεμβάσεις Υπέρ των Γυναικών** στο πλαίσιο των 24 Επιχειρησιακών Προγραμμάτων του Γ΄ ΚΠΣ στην εκπαίδευση, την αγορά εργασίας, την υγεία, την πρόνοια, την επιχειρηματικότητα, την έρευνα και την τεχνολογία.

Μέτρα όπως η επέκταση των ωρών λειτουργίας των δημόσιων σχολείων (ολοήμερο σχολείο μέχρι τις 4 μ.μ.), αύξηση του αριθμού των παιδικών σταθμών, ειδικά προγράμματα κατάρτισης για γυναίκες άνω των 40 ετών σχεδιάστηκαν και υλοποιήθηκαν στο πλαίσιο αυτό. Ειδικότερα, το Εθνικό Σχέδιο Δράσης για την Απασχόληση (ΕΣΔΑ) του 1999 ανήγγειλε τη δημιουργία ολοήμερων νηπιαγωγείων και σχολείων, Μονάδων Κοινωνικής Φροντίδας Ηλικιωμένων και νέων δημόσιων βρεφονηπιακών και παιδικών σταθμών και Κέντρων Δημοσυργικής Απασχόλησης Παιδιών (ΚΔΑΠ). Στη συνέχεια έγινε επέκταση των προαναφερθεισών δομών με πόρους του Γ΄ ΚΠΣ. Η συνολική αποτίμηση του Γ΄ ΚΠΣ κάνει λόγο για «σημαντικά και ορατά» τουλάχιστον ποσοτικά αποτελέσματα (Στρατηγάκη, 2006: 291) παρά την αναμενόμενη μη πλήρη αξιοποίηση των σχετικών δυνατοτήτων και ευκαιριών. Ειδικότερα διατυπώνεται η άποψη ότι η υλοποίηση του Γ΄ ΚΠΣ «μπορεί να αποτιμηθεί συνολικά ως θετική».

Μέσω των διαδικασιών του συγκεκριμένου Επιχειρησιακού Προγράμματος ευαισθητοποιήθηκε η κοινή γνώμη και προσφέρθηκαν στην ελληνική Δημόσια Διοίκηση τα εργαλεία άσκησης πολιτικής. Διαπιστώθηκαν οι ελλείψεις και έγινε προσπάθεια να καλυφθούν οι ανάγκες σε *υποδομές φροντίδας*, αναδεικνύοντας παράλληλα τη σημασία των δομών αυτών των οποίων οι υπηρεσίες καλύπτονταν πριν κυρίως από γυναίκες στο πλαίσιο των έμφυλων ρόλων τους. Είναι εντυπωσιακά υψηλό το ποσοστό των γυναικών που ισχυρίζονται ότι χρησιμοποιούν τις δημόσιες υπηρεσίες φροντίδας παιδιών για να διατηρήσουν ή να βελτιώσουν τη θέση εργασίας που κατέχουν (Καραμεσίνη, 2008: 315). Παρόλα αυτά, ακόμα και μετά την πρόοδο των τελευταίων είκοσι ετών, η Ελλάδα βρίσκεται στις τελευταίες θέσεις των χωρών του ΟΟΣΑ και της ΕΕ ως προς τα ποσοστά κάλυψης των παιδιών και των ηλικιωμένων από υπηρεσίες δημόσιας κοινωνικής φροντίδας (Κaramessini & Moukanou, 2006). Διαγνώστηκαν οι ανάγκες συμβουλευτικής και ψυχοκοινωνικής στήριξης σε ευάλωτες ομάδες γυναικών, όπως οι κακοποιημένες γυναίκες και οι μετανάστριες. Δημιουργήθηκε εξάλλου μία παρακαταθήκη νέων εξειδικευμένων γνώσεων που αφορούν το φύλο, την ισότητα και την έμφυλη διάσταση των δημόσιων πολιτικών (Στρατηγάκη, 2006: 293).

Αλλά και συνολικά το τοπίο των **κοινωνικών αντιλήψεων και η βελτίωση των συνθηκών διαβίωσης** συγκεκριμένων κατηγοριών γυναικών αποτέλεσαν **θετική εξέλιξη** για το σύστημα των έμφυλων σχέσεων (Παντελίδου Μαλούτα, 2007: 22). Σύμφωνα με εκτιμήσεις οι οποίες προέκυψαν στο πλαίσιο του Ερευνητικού Προγράμματος του Πανεπιστημίου Αθηνών Πυθαγόρας II με συγχρηματοδότηση του Ευρωπαϊκού Κοινωνικού Ταμείου (ΕΚΤ) και τίτλο: «Έμφυλες διαφορές στα πρότυπα πολιτικότητας: διερεύνηση της εξέλιξης των διαφορών στην ιδεολογική τοποθέτηση και πολιτική συμπεριφορά ανάλογα με το φύλο στις νέες κοινωνικοπολιτικές συνθήκες (2005)».

Μέσω της υλοποίησης των πολιτικών ισότητας συντελέστηκε **αύξηση των κοινωνικών παροχών** αλλά και **της γυναικείας απασχόλησης** ιδιαίτερα στον τριτογενή τομέα, η οποία συνδέεται με την ανάπτυξη του κράτους πρόνοιας. Ειδικότερα, με βάση τα στοιχεία της ΕΣΥΕ στις έρευνες εργατικού δυναμικού τη δεκαετία 1981-1991, καταδεικνύεται *«αύξηση της απασχόλησης των γυναικών και της συμμετοχής τους στο εργατικό δυναμικό, όλο και μεγαλύτερη συμμετοχή τους στον τριτογενή τομέα, βελτίωση του επιπέδου εκπαίδευσής τους»*. Άλλοι δείκτες όμως δεν βελτιώνονται, καθώς παρατηρείται μεγάλη αύξηση στην εγγεγραμμένη ανεργία και συνεχιζόμενη υποαντιπροσώπευσή τους στις διευθυντικές και ανώτερες διοικητικές θέσεις (Παντελίδου Μαλούτα, 2007: 22).

Σύμφωνα εξάλλου με τα στοιχεία τα οποία παραθέτει η Καραμεσίνη στην ειδική έρευνά της για την Ισότητα των Φύλων στην απασχόληση (2008: 297), κατά την περίοδο ισχύος Γ΄

ΚΠΣ το μερίδιο των γυναικών που επωφελήθηκαν από το Πρόγραμμα δημιουργίας νέων θέσεων εργασίας για τους **ανέργους που ανήκουν στις ευάλωτες ομάδες** εμφανίζεται **πολύ υψηλό (76,6%)** λόγω και της **υψηλότερης επιδότησης των θέσεων εργασίας** σε αυτήν την περίπτωση.

Ικανοποιητικά αποτελέσματα προέκυψαν επίσης από τα διαθέσιμα στοιχεία και για άλλες προγράμματα **κατάρτισης** σε νέους τομείς ενδιαφέροντος, όπως το Επιχειρησιακό Πρόγραμμα «Κοινωνία της πληροφορίας», στο οποίο ίσχυσε ποσόστωση για γυναίκες και το γυναικείο ποσοστό καταρτισθέντων ανήλθε σε **70%** σε βασικές δεξιότητες πληροφορικής (Καραμεσίνη, 2008: 298). Στο πλαίσιο της ίδιας έρευνας καταγράφηκε εξάλλου ότι το **73% των θέσεων μερικής απασχόλησης** που δημιουργήθηκαν στο δημόσιο τομέα από το 2004 καλύφθηκαν από γυναίκες, με ό,τι αυτό συνεπάγεται για τη διαιώνιση της αναπαραγωγής των έμφυλων ρόλων.

Όπως διαφαίνεται από τα στοιχεία της εν λόγω έρευνας, η ταχύτερη επέκταση της μερικής απασχόλησης στις γυναίκες από ό,τι στους άνδρες τα τελευταία χρόνια έχει ενδεχομένως μειώσει το χάσμα μεταξύ των δύο φύλων ως προς το ποσοστό απασχόλησης και το έχει διευρύνει ως προς την ποιότητα της απασχόλησης. Θεωρώ απολύτως εύλογο το ερώτημα που τίθεται (Καραμεσίνη, 2008: 320), εάν και σε ποιο βαθμό η μείωση της διαφοράς μεταξύ ανδρικού και γυναικείου ποσοστού απασχόλησης θα μπορούσε να έχει επιτευχθεί παρέχοντας στις αντίστοιχες γυναίκες ευκαιρίες πλήρους απασχόλησης ή εάν αυτές θα επέλεγαν ούτως ή άλλως τη μερική απασχόληση.

Τα στοιχεία αυτά θα πρέπει βεβαίως να συνδυασθούν και με άλλα τα οποία καταδεικνύουν ότι οι επωφελούμενες γυναίκες συνεχίζουν σε χαμηλότερο ποσοστό την επιχειρηματική τους δράση από ό,τι οι άνδρες (Καραμεσίνη, 2008: 300). Γενικότερα μία ολοκληρωμένη αξιολόγηση **θα πρέπει να στηρίζεται σε αξιόπιστες μελέτες των στοιχείων από τη σκοπιά του φύλου.**

Παρατηρείται πάντως το φαινόμενο, ενώ οι γυναίκες επωφελούνται και παρακολουθούν σε μεγάλα ποσοστά προγράμματα κατάρτισης, το γεγονός αυτό να συμβάλλει στην προσωπική ανάπτυξή τους αλλά να μη «μεταφράζεται» σε σύνδεση με το αντικείμενο εργασίας τους ούτε με ανάληψη διευθυντικών θέσεων ως συνέπεια των δράσεων που έχουν εφαρμοστεί. (Καραμεσίνη, 2008: 309).

Γενικότερη θέση της εν λόγω έρευνας είναι ότι παρά τη συνετελεσθείσα πρόοδο στην αγορά εργασίας με τη **μείωση των διαφορών φύλου στην απασχόληση (όχι όμως και στην ανεργία)**, ο σκληρός πυρήνας των ανισοτήτων παρουσιάζει μεγάλη ανθεκτικότητα, η οποία οφείλεται στο πλέγμα συντηρητικών αντιλήψεων και στερεοτύπων που επικρατούν στην κοινωνία για τους ρόλους των φύλων, αλλά και τον παραδοσιακό καταμερισμό εργασίας ανάμεσα στα φύλα μέσα στην οικογένεια.

β. Νέες Προκλήσεις

Αξιοσημείωτη είναι επίσης η πρόσφατη αξιοποίηση της οπτικής του φύλου και σε ορισμένα νέα πεδία διακυβέρνησης *για να ανταποκριθούν σε υποχρεώσεις των κρατών μελών που απορρέουν από την ισότητα στη κατανομή, πρόσβαση και απολαβή δημοσίων πόρων και στην εξάλειψη όλων των μορφών διακρίσεων εις βάρος των γυναικών (Σύμβαση CEDAW)*. Ένα χαρακτηριστικό παράδειγμα είναι το **gender budgeting**, όρος που αντιστοιχεί στα «δημόσια οικονομικά που περιλαμβάνουν τη διάσταση του φύλου» και ειδικότερα στη διαμόρφωση δη-

μοσίων προϋπολογισμών που λαμβάνουν υπόψη τους τη διάσταση του φύλου. Στόχος των σχετικών διαδικασιών και εργαλείων είναι ο σχεδιασμός κι η αξιολόγηση των δημοσίων οικονομικών με όρους φύλου (Villagomez, 2008: 96). Πρόκειται για μία πτυχή των πολιτικών ισότητας η οποία δεν έχει εισαχθεί επισήμως μέχρι στιγμής στη χώρα μας, παρότι υπάρχει σημαντική εμπειρία χρήσης της από διεθνείς οργανισμούς και συγκεκριμένα το Ταμείο Ανάπτυξης των Ηνωμένων Εθνών για τις Γυναίκες (UNIFEM), τη Γραμματεία της Κοινοπολιτείας, το Διεθνές Κέντρο Έρευνας για την ανάπτυξη του Καναδά και άλλους φορείς. Τα δημόσια οικονομικά που περιλαμβάνουν τη διάσταση του φύλου, αντανακλούν τις *προσπάθειες να διαχωριστεί ο γενικός προϋπολογισμός του κράτους βάσει των επιπτώσεών του στους άνδρες και τις γυναίκες και να λάβει υπόψη του το σύστημα σχέσεων των φύλων και τις ανισότητες που παράγει*. Με δεδομένη τη σπουδαιότητα του προϋπολογισμού ως βασικού εργαλείου άσκησης μακροοικονομικής πολιτικής τόσο τα έξοδα όσο και τα έσοδα (δημοσιονομική πολιτική) καθώς και τα εργαλεία που χρησιμοποιούνται για καθένα συνδέονται με την εισαγωγή της οπτικής του φύλου στον προϋπολογισμό (π.χ. αποτιμήσεις συντάξεων, οικογενειακών επιδομάτων, φόρων, δημόσιων αγαθών κ.λπ. κατά φύλο).

Σύμφωνα με την Sharp (2002), όλες οι πολιτικές που απεικονίζονται ή μπορούν να απεικονιστούν με όρους χρηματοδότησης και επηρεάζουν τις ανισότητες των φύλων ως προς τη χρήση και την πρόσβαση σε πόρους, μπορούν να εξεταστούν υπό το πρίσμα του φύλου. Δαπάνες που αφορούν την εκπαίδευση, την υγεία, την απασχόληση, τις καινοτομίες, τα μέσα μεταφοράς, τον αγροτικό τομέα, το εμπόριο κ.λπ. υπόκεινται στα δημόσια οικονομικά που περιλαμβάνουν τη διάσταση του φύλου, *αφού μπορούν να καταγράφονται αυτοτελώς τα σχετικά στοιχεία ανά φύλο και να εκτιμηθούν στη συνέχεια οι επιπτώσεις ανάλογα με το φύλο*. Η **απουσία αυτής της πληροφορίας μπορεί να δείχνει τη μακροοικονομική πολιτική ουδέτερη ως προς το φύλο (gender neutral)**, ενώ στην ουσία είναι τυφλή ως προς το φύλο (**gender blind**) (Villagomez, 2008: 102).

Ένας άλλος πολύ σημαντικός τομέας που έχει «παραμείνει στο σκοτάδι» για μεγάλο διάστημα είναι ο ρόλος της **«μη αμειβόμενης οικονομίας»**, ειδικότερα των απλήρωτων δραστηριοτήτων φροντίδας που παρέχουν συνήθως οι γυναίκες και συνεισφέρουν σημαντικά στην κοινωνική αναπαραγωγή. Η πληροφόρηση για τη **χρήση του χρόνου** από γυναίκες και άνδρες καθίσταται πολύ σημαντική για να εκτιμηθούν οι επιπτώσεις των πολιτικών που θεωρούν ότι τα νοικοκυριά (δηλαδή οι γυναίκες) θα αναλάβουν το βάρος των περικοπών των δημόσιων κοινωνικών υπηρεσιών η πόρων. Ιδιαίτερα επίκαιρα ζητήματα και μάλιστα στην περίοδο *οικονομικής κρίσης*.

Υπάρχουν παραδείγματα, όπως π.χ. αυτό των περικοπών στα δημόσια μέσα συγκοινωνίας στην Ιταλία, τα οποία συνδέονται λιγότερο εμφανώς με το φύλο, προκαλούν όμως αύξηση των ανισοτήτων με βάση τις διαφορετικές ανάγκες ανδρών και γυναικών -αποτιμώμενες στατιστικά και όχι ουσιοκρατικά- τις οποίες εν τέλει πλήττουν περισσότερο.

Οι *δημοσιονομικές μεταρρυθμίσεις* που βρίσκονται αυτή τη στιγμή σε εξέλιξη σε χώρες της Ευρώπης και στην Ελλάδα και αφορούν την παροχή βασικών δημοσίων υπηρεσιών, όπως η ύδρευση και ο ηλεκτρισμός, η υγεία, η εκπαίδευση, ο πολιτισμός και η επιστήμη, προσφέρουν ευκαιρίες αλλά και περιορισμούς στα δημόσια οικονομικά που περιλαμβάνουν τη διάσταση του φύλου. Βασικά στοιχεία που θα πρέπει να ληφθούν υπόψη είναι πώς θα επηρεάσουν ενδεχόμενες περικοπές και ιδιωτικοποιήσεις τους χρήστες των υπηρεσιών ανάλογα με τις οικονομικές τους δυνατότητες και το φύλο.

Θα πρέπει να τονίσουμε ότι η εισαγωγή του gender budgeting έχει γίνει ήδη από τον ΟΟΣΑ με επίσημο τρόπο και συγκεκριμένα με ερωτηματολόγιο της ετήσιας έρευνας για την εξέλιξη των προϋπολογισμών της Μονάδας Δημόσιας Διακυβέρνησης και Διαχείρισης του ΟΟΣΑ, το οποίο περιελάμβανε σειρά ερωτήσεων υπό τον τίτλο: «Δημόσια Οικονομικά με εστίαση στο Φύλο» (ΟΟΣΑ, 2001 στο: Villagomez 2008: 107). Μόνο η Αυστραλία, ο Καναδάς, η Γαλλία και η Σουηδία ανέφεραν ότι εισήγαγαν άμεσα την ανάλυση του φύλου στα κείμενα των δημοσίων οικονομικών. *Είναι γεγονός ότι βρισκόμαστε ακόμη μακριά από τη συστηματική αποτίμηση στη βάση του φύλου στους εθνικούς προϋπολογισμούς (gender impact assessment)*, είναι αναγκαίο όμως να το επιχειρήσουμε. αξιοποιώντας και την σχετική εμπειρία χωρών όπως το Ηνωμένο Βασίλειο, η Σουηδία, η Γαλλία, η Ισπανία, η Ιταλία και διεθνών οργανισμών.

Τα προτεινόμενα εργαλεία είναι (Villagomez, 2008: 120-121):

- Ανάλυση των επιπτώσεων των δημοσίων δαπανών κατά φύλο.
- Αποτίμηση των επωφελομένων κατά φύλο.
- Ανάλυση κατά φύλο των επιπτώσεων του προϋπολογισμού στη χρήση του χρόνου.
- Πλαίσιο μεσοπρόθεσμης μακροοικονομικής πολιτικής με οπτική του φύλου.
- Ανάλυση των επιπτώσεων των εσόδων κατά φύλο.
- Δημοσιονομικά δελτία με την οπτική του φύλου.

γ. Η Σημασία των Nonματικών Πλαισίων (Conceptual Frame Analysis)

Οι αποτιμήσεις των πολιτικών ισότητας σε διάφορες χώρες με διαφορετικά κοινωνικά και πολιτισμικά περιβάλλοντα έδειξαν ότι παρόμοιες πολιτικές είχαν διαφορετικά αποτελέσματα. Διαπιστώθηκε ότι η αποτελεσματικότητα των εφαρμοζόμενων παρεμβάσεων δεν εξαρτάται μόνο από αντικειμενικά στοιχεία, όπως τους θεσμούς και το σχεδιασμό των πολιτικών. Καθορίζεται και από τον τρόπο με τον οποίο περιγράφεται/αναπαρίσταται και γίνεται αντιληπτή/προσλαμβάνεται η πραγματικότητα από τους φορείς και τα εμπλεκόμενα πρόσωπα (Παντελίδου Μαλούτα, 2005: 149-168, Παντελίδου Μαλούτα 2007: 25-27, Στρατηγάκη, 2008: 50-54).

Η Carol Lee Bacchi εισήγαγε το φύλο στην ανάλυση του νοηματικού πλαισίου των δημοσίων πολιτικών, διερευνώντας ποιο θεωρείται να είναι το πρόβλημα της ανισότητας των γυναικών, ποια όψη του αναπαρίσταται στο λόγο και ποια παραμένει στην αφάνεια (Bacchi 1999: 11). Η μελέτη της έλαβε υπόψη τις διαφορετικές αναγνώσεις των κειμένων και του πολιτικού λόγου, οι οποίες παράγουν διαφορετικές πολιτικές αντιλήψεις. Η ίδια μελέτησε διεξοδικά πώς αναπαρίστανται από τον δημόσιο λόγο ορισμένα βασικά ζητήματα πολιτικών φύλου, που συνδέονται με την ισότητα αμοιβών, τις διακρίσεις σε βάρος των γυναικών, την ισότητα στην εκπαίδευση, τη φροντίδα των παιδιών, την οικογενειακή βία και τη σεξουαλική παρενόχληση. Όπως εύστοχα υπογραμμίζει η Παντελίδου Μαλούτα σε σχετική αναφορά, έχει μεγάλη πολιτική σημασία για την υλοποίηση των πολιτικών ισότητας ποιες αντιλήψεις και υφιστάμενα νοηματικά πλαίσια υπάρχουν για το *τι είναι έμφυλη ισότητα, γιατί υπάρχει η ανισότητα, γιατί πρέπει να καταπολεμηθεί, τι σημαίνει φύλο* (Παντελίδου Μαλούτα, 2007: 25). Όπως αναφέρει σε σχετικό παράδειγμα, αν στις πολιτικές για τη σεξουαλικότητα υφέρπει η αντίληψη ότι οι άνδρες είναι σεξουαλικά όντα με ισχυρές ορμές, ενώ οι γυναίκες υπάρχουν μόνο για να τους προσφέρουν ικανοποίηση (αντίληψη για την παθητική γυναικεία σεξουαλικότητα), *ο πολιτικός λόγος για τα μέτρα εναντίον του βιασμού και της πορνείας θα είναι διαφορετικός*.

Στο πρόγραμμα MAGEEQ (www.mageeq.net), διακρατική ευρωπαϊκή έρευνα σε επιλεγμένους τομείς των δημοσίων πολιτικών που έγινε και στη χώρα μας, αποτέλεσαν αντικείμενο

της ανάλυσης λόγου κείμενα πολιτικής σχετικά με τη συζυγική βία και τη σωματεμπορία γυναικών (Hadjijanni & Kamoutsi, 2005: 189-220).

Οι γυναίκες στα κέντρα λήψης αποφάσεων

Παρά την έλλειψη δεσμευτικής Οδηγίας της Ευρωπαϊκής Ένωσης για την προώθηση των γυναικών στα κέντρα λήψης πολιτικών αποφάσεων, μία σειρά από δράσεις που περιλαμβάνουν μελέτες, στατιστικές, ευρωπαϊκά συνέδρια, ενημερωτικές εκστρατείες, ενεργοποίηση δικτύων εμπειρογνομώνων κατευθύνθηκαν δυναμικά προς το στόχο της άρσης του μακρόχρονου αποκλεισμού των γυναικών από την πολιτική εξουσία. Το Συμβούλιο Υπουργών της ΕΕ αρκέστηκε στη έκδοση **Σύστασης** για την ισόρροπη συμμετοχή ανδρών και γυναικών στη διαδικασία λήψης αποφάσεων (96/694/ΕΚ), ωστόσο οι προβλέψεις των εθνικών νομοθεσιών, η ευαισθητοποίηση της κοινής γνώμης και η αλλαγή της νοοτροπίας των ίδιων των γυναικών έκαναν ορατά τα αποτελέσματα αυτής της προσπάθειας.

Στη χώρα μας οι πρόσφατες νομοθετικές μεταβολές στο θέμα των ποσοτώσεων φύλου περιλαμβάνουν τα εξής:

- Το άρθρο 18 παρ. 3 και 120 παρ. 3 του «Καλλικράτη» (Ν. 3852/10) προβλέπει ότι η ποσόστωση του 1/3 τουλάχιστον των υποψηφίων κατά φύλο (βλ. γυναίκες) θα υπολογίζεται όχι πλέον επί του αριθμού των υποψηφίων δημοτικών συμβούλων, όπως όριζε το άρθρο 75 Ν. 2910/2001 και το άρθρο 34 του Κώδικα Δήμων και Κοινοτήτων (Ν. 3463/2006), **αλλά επί του αριθμού των μελών του δημοτικού συμβουλίου**. Το γεγονός προκάλεσε τη διαμαρτυρία πολλών γυναικείων οργανώσεων, ωστόσο η διάταξη παραμένει σε ισχύ.
- Το άρθρο 34 του π.δ. 26/12 «Κωδικοποίηση σε ενιαίο κείμενο των διατάξεων νομοθεσίας για εκλογή βουλευτών» ορίζει ότι ο αριθμός των υποψηφίων βουλευτών από κάθε φύλο πρέπει να ανέρχεται σε ποσοστό τουλάχιστον του 1/3 του συνολικού αριθμού των υποψηφίων αντιστοίχως σε όλη την επικράτεια.

Κλείνοντας θα θέλαμε να τονίσουμε ότι η συμμετοχή των γυναικών στην πολιτική αποτελεί ένα πραγματικά κρίσιμο πεδίο παρεμβάσεων και άρθρωσης πολιτικού λόγου.

Πηγές για Περαιτέρω Εμβάθυνση

Council of Europe, *Gender Mainstreaming. Conceptual framework, methodology and presentation of good practice*, Strasbourg/Council of Europe EC-S-MS (98). www.coe.int

Εθνικές πολιτικές για την ισότητα των φύλων στην απασχόληση, ΚΕΘΙ, Αθήνα, 2005

Εθνικό πρόγραμμα για την ουσιαστική ισότητα των φύλων 2010-2013, ΓΓΙΦ/ΥΠΕΣ, Αθήνα, 2010

Ετήσιο Πρόγραμμα Εργασίας, Ευρωπαϊκό Ινστιτούτο για την Ισότητα των Φύλων, 2012

Ίση αμοιβή. Προσοχή στο Κενό. Μελέτες - Έρευνες, Αθήνα: ΚΕΘΙ, 2003

Οδηγός Εφαρμογής της Ευρωπαϊκής Χάρτας για την Ισότητα, Κείμενα: Ειρήνη Μάρη, Δημήτρης Μπίρμπας, Αθήνα, 2011

Οδηγός Καλών Πρακτικών Εφαρμογής της Ένταξης της Διάστασης του φύλου (gender mainstreaming) στη Δημόσια Διοίκηση, Κείμενα: Βικτωρία Γκερμότση, Ελένη Σακελλαρίου, ΚΕΘΙ, Αθήνα, 2009

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

- Αθανασάτου, Γ. (1995), «Η επανεμφάνιση φεμινιστικών διεκδικήσεων στη μεταδιδακτορική Ελλάδα και η άσκηση πολιτικών του κράτους», στο: Σπανού, Κ. (επιμ.), *Κοινωνικές διεκδικήσεις και κρατικές πολιτικές*, Αθήνα: Σάκκουλας, σελ. 295-307.
- Αθανασάτου, Γ. (2007), «Ένα αδίκημα εκσυγχρονίζεται», περιοδικό *Δίλη*, Αφιέρωμα «Βία-Βιασμοί», 2, σελ. 23-27.
- Αθανασάτου, Γ. (2009), «Βία κατά των γυναικών. Ένα έγκλημα πού επιστρέφει και πολιτικές για την αντιμετώπισή του», *Βήμα, Ένθετο Βήμα Ιδεών*, σελ. 28.
- Αθανασάτου, Ι. (2012), «Trafficking γυναικών», στο: Σαδικάκη, Κ., Τσαλίκη, Λ. (επιμ.), *Μέσα Επικοινωνίας, Λαϊκή Κουλτούρα και η Βιομηχανία του Σέξ*, Αθήνα: Εκδόσεις Παπαζήση, σελ. 201-237.
- Bacchi, C.L. (1999), *Women, policy and politics. The construction of policy problems*, London: Sage.
- Βαρίκα, Ε. (2000), *Με διαφορετικό πρόσωπο. Φύλο, διαφορά και οικουμενικότητα*, Αθήνα: Κατάρτι.
- Bourdieu, P. (1996), *Η ανδρική κυριαρχία*, επιμ.- επίλογος: Νίκος Παναγιωτόπουλος, Αθήνα: Δελφίνοι.
- Bryson, V. (2014), *Φεμινιστική πολιτική θεωρία*, μτφρ: Ελεάνα Πανάγου, Αθήνα: Μεταίχμιο.
- Γιαννακούρου, Στ. (2008), *Η ίση μεταχείριση ανδρών και γυναικών κατά το Κοινωνικό και Ελληνικό Εργατικό Δίκαιο*, Αθήνα: Εκδόσεις.
- Δίλη φεμινιστικό περιοδικό (1987), *Αφιέρωμα «Βία-Βιασμοί*», τχ. 2.
- Δίλη φεμινιστικό περιοδικό (1988), *Αφιέρωμα «Φεμινισμός-Πολιτική Α΄*», τχ. 3.
- Espring-Andersen, G. (2006), «Ένα νέο συμβόλαιο μεταξύ των φύλων», στο: G. Espring-Andersen, G., Gallie, D., Hermerijck, A. & Myles, I. (επιμ.), *Γιατί χρειαζόμαστε ένα νέο κοινωνικό κράτος*, μτφρ: Χ. Οικονόμου, Αθήνα: Διόνικος.
- Εμφυλες διαφορές στα πρότυπα πολιτικότητας: διερεύνηση της εξέλιξης των διαφορών στην ιδεολογική τοποθέτηση και πολιτική συμπεριφορά ανάλογα με το φύλο στις νέες κοινωνικοπολιτικές συνθήκες*, Κείμενα εργασίας, Εργαστήριο Ελληνικής Πολιτικής, Τμήμα Πολιτικής Επιστήμης και Δημόσιας Διοίκησης (παρουσίαση έρευνας ΠΥΘΑΓΟΡΑΣ II)
- Πρόγραμμα Σπουδών για θέματα Φύλου και Ισότητας του Πανεπιστημίου Αθηνών (2008), *Το φύλο, το σώμα και η έμφυλη διαφορά. Η συνάντηση δικαίου και κοινωνικής προβληματικής*, ΘΕ.ΦΥ.ΛΙΣ Αθήνα.
- Feree, M.M. (2007), "Framing Equality. The Politics of Race, Class, Gender in the United States, Germany, and the Expanding European Union", στο: Παπαγεωργίου, Γ. (επιμ.), *Εμφυλοι μετασχηματισμοί*, Ρέθυμνο: Πανεπιστήμιο Κρήτης, σελ. 283-301.
- Githens, M., Norris, P., & Lovenduski, J. (1994), *Different roles, different voices: Women and politics in the United States and Europe*. New York: HarperCollinsCollege.
- Hadjijyanni A., Kamoutsis F. (2005), Dimensions of Public Debate on Sexual Violence against Women: A Comparison of Greek and EU policy frames, in: Verloo, M. & Pantelidou-Maloutas, M. (eds), Differences in the framing of gender inequality as a policy problem across Europe (Special issue), *The Greek Review of social research*, 117: 189-220.
- Καρακιουλάφη, Χρ. (2007) «Βία και Παρενόχληση στους χώρους εργασίας», στο Παπαγεωργίου, Γ. (επιμ.), *Εμφυλοι μετασχηματισμοί*, Ρέθυμνο: Πανεπιστήμιο Κρήτης, σελ. 235-248.

- Καραμάνου, Α. (2002), *Κοινωνική ασφάλιση και ισότητα των φύλων*, Κοινοβουλευτική Ομάδα του Ευρωπαϊκού Σοσιαλιστικού Κόμματος, Αθήνα.
- Καραμεσίνη, Μ. & Κουζής, Γ. (επιμ.) (2005), *Πολιτική Απασχόλησης. Πεδίο σύζευξης οικονομικής και κοινωνικής πολιτικής*, Αθήνα: Gutenberg.
- Καραμεσίνη, Μ. (2008), «Η Ισότητα των φύλων στην απασχόληση. Επισκόπηση και αποτίμηση των πολιτικών της τελευταίας δεκαετίας στην Ελλάδα», στο: Στρατηγάκη, Μ. (επιμ.), *Πολιτικές Ισότητας των φύλων. Ευρωπαϊκές κατευθύνσεις και εθνικές πρακτικές*, Αθήνα: Gutenberg, σελ. 279-328.
- Κέντρο Ερευνών για Θέματα Ισότητας (2003), *1ση αμοιβή. Προσοχή στο Κενό. Μελέτες-Ερευνες*, Αθήνα: ΚΕΘΙ.
- Κέντρο Ερευνών για Θέματα Ισότητας (2003), *Ευαισθητοποίηση Εκπαιδευτικών και Παρεμβατικά Προγράμματα για την Προώθηση της Ισότητας των φύλων*, Εκπαιδευτικό Υλικό, Αθήνα: ΚΕΘΙ.
- Κογκίδου, Δ. (1995), *Μονογονεϊκές οικογένειες. Πραγματικότητα, προοπτικές, κοινωνική πολιτική*, Αθήνα: Λιβάνης.
- Κουκούλη-Σπηλιωτοπούλου, Σ. (1998), «Ισότητα των φύλων στην Απασχόληση και την κοινωνική Ασφάλιση», *Εργασία, συνδικαλισμός και ισότητα των φύλων*, Αθήνα: Σύνδεσμος για τα Δικαιώματα της Γυναίκας, Οδυσσέας, σελ. 193-229 .
- Κραββαρίτου, Γ. (1996), *Φύλο και Δίκαιο. Η προβληματική της βαρύτητας των νομικών ρυθμίσεων στις έμφυλες κοινωνικές σχέσεις*, Αθήνα: Παπαζήσης.
- Λάζος, Γρ. (2002), *Πορνεία και διεθνική σωματεμπορία στη σύγχρονη Ελλάδα* (τόμοι 1 και 2), Αθήνα: Καστανιώτης.
- Leibfried, St. & Pierson, P. (ed) (1995), *European social policy between fragmentation and intergration*, Washington DC: The Brooking Institution.
- Μαραβέγιας, Ν. & Σακελλαρόπουλος, Θ. (επιμ.) (2006), *Ευρωπαϊκή ολοκλήρωση και Ελλάδα. Οικονομία, κοινωνία, πολιτικές*, Αθήνα: Διόνικος.
- Μαράτου Αλιμπράντη, Λ. (επιμ.) (2002), *Οικογένεια και κράτος πρόνοιας στην Ευρώπη. Τάσεις και προκλήσεις τον εικοστό πρώτο αιώνα*, Αθήνα: Gutenberg.
- Μουρίκη, Α. (2005), «Η ισότητα των φύλων στις πολιτικές απασχόλησης», στο: Καραμεσίνη, Μ. & Κουζής, Γ. (επιμ.), *Πολιτική Απασχόλησης. Πεδίο σύζευξης οικονομικής και κοινωνικής πολιτικής*, Αθήνα: Gutenberg.
- Μουρίκη, Α. (2005), «Έμφυλες διαστάσεις της φτώχειας και του κοινωνικού αποκλεισμού» στο: *Φτώχεια, αποκλεισμός και κοινωνικές ανισότητες*, Συνέδριο, Αθήνα: Εθνικό Κέντρο Κοινωνικών Ερευνών (ΕΚΚΕ).
- Μουρίκη, Α. (2006), *Πολιτικές προτεραιότητες και σημαντικά ζητήματα που αναδύονται σε σχέση με τη συμφιλίωση οικογενειακής και επαγγελματικής ζωής*, Αθήνα: Εθνικό Κέντρο Κοινωνικών Ερευνών (ΕΚΚΕ).
- Okin, S.M. (1989), *Justice, gender and the family*, New York: Basic Books.
- Okin, S.M.(1999), *Is multiculturalism bad for women*, Princeton: Princeton University Press.
- Παντελίδου Μαλούτα, Μ. (2002), *Το Φύλο της Δημοκρατίας. Ιδιότητα του πολίτη και έμφυλα υποκείμενα*, Αθήνα: Εκδόσεις Σαββάλα.
- Pantelidou Maloutas, M. (2005), "Comparing frames, framing comparisons: Greece/ EU Frames on gender equality in politics", in: *The Greek Review of Social Research*, 117B, σελ. 149-168.
- Παντελίδου Μαλούτα, Μ. (2007), «Κρατικός φεμινισμός, πολιτικές για την έμφυλη ισότητα και κοινωνικές αντιλήψεις», *Ελληνική Επιθεώρηση Πολιτικής Επιστήμης*, 29, σελ. 5-39.
- Παντελίδου Μαλούτα, Μ. (2006), *Μισός αιώνας γυναικείας ψήφου, Μισός αιώνας γυναίκες στη Βουλή*, Αθήνα: Ίδρυμα της Βουλής των Ελλήνων.
- Παπαγεωργίου, Γ. (επιμ.) (2007), *Έμφυλοι μετασχηματισμοί*, Ρέθυμνο: Πανεπιστήμιο Κρήτης.
- Παπαρρήγα Κωσταβάρα, Κ. (2004), *Πρώτη Εθνική Έκθεση της Ελλάδας του Εθνικού Παρατηρητηρίου για την αντιμετώπιση της βίας κατά των γυναικών*, Αθήνα.

- Παπαρρήγα Κωσταβάρα, Κ. (2007), *Βιασμός. Το έγκλημα, η δίκη, ο νόμος και οι κοινωνικές αντιλήψεις*, Αθήνα: Μεταίχμιο.
- Phillips, A. (1991), *Engendering Democracy*, Cambridge: Polity Press, 1991.
- Rees, T. (1998), *Mainstreaming equality in the European Union. Education, training and labour market policies*, London - New York: Routledge.
- Ruiz-Jimenez, A. (2007), "Conservative Parties and the Political Decision-Making Participation of Women in Southern European Countries", στο: Παπαγεωργίου, Γ. (επιμ), *Εμφυλιο μετασχηματισμοί*, Ρέθυμνο: Πανεπιστήμιο Κρήτης, σελ. 302-316.
- Quin, S. (2009), *Η Κατάρτιση Δημόσιων Προϋπολογισμών με την Οπτική του φύλου, (gender budgeting), Πρακτική Εφαρμογή*, Συμβούλιο της Ευρώπης (ελληνική έκδοση ΓΓΙΦ).
- Στρατηγάκη, Μ. (2006), *Το Φύλο της Κοινωνικής Πολιτικής*, Αθήνα: Μεταίχμιο.
- Στρατηγάκη, Μ. (επιμ.) (2009), *Πολιτικές Ισότητας των φύλων. Ευρωπαϊκές κατευθύνσεις και Εθνικές πολιτικές*, Αθήνα: Gutenberg.
- Συμεωνίδου, Χ. (2000), *Επιθυμητό και Πραγματικό μέγεθος οικογένειας. Γεγονότα του κύκλου ζωής. Μία διαχρονική προσέγγιση 1983-1997*, Αθήνα: Εθνικό Κέντρο Κοινωνικών Ερευνών (ΕΚΚΕ).
- Συνήγορος του Πολίτη, *Κύκλος Ισότητας των Φύλων (Νοέμβριος 2009), 1ση Μεταχείριση Ανδρών και Γυναικών στην Απασχόληση και τις Εργασιακές Σχέσεις*, Αθήνα.
- Sharp, R. (2002), "Moving Forward. Multiple Strategies and Guiding Goals" in: *Gender Budget Initiatives: Strategies, Concepts and experiences*, New York: UNIFEM.

ΚΕΝΤΡΟ ΕΡΕΥΝΩΝ ΓΙΑ ΘΕΜΑΤΑ ΙΣΟΤΗΤΑΣ (ΚΕΘΙ)

Χαρ. Τρικούπη 51 & Βαλτετσίου, 106 81 Αθήνα

Τηλ.: 210 3898000, Fax: 210 3898058

E-mail: kethi@kethi.gr, kethi@gynaikes-politiki.gr

www.kethi.gr, www.gynaikes-politiki.gr

ISBN: 978-960-6737-33-6

ΥΠΟΥΡΓΕΙΟ ΕΣΩΤΕΡΙΚΩΝ

ΓΕΝΙΚΗ ΓΡΑΜΜΑΤΕΙΑ
ΙΣΟΤΗΤΑΣ ΤΩΝ ΦΥΛΩΝ

Με τη συγχρηματοδότηση της Ελλάδας και της Ευρωπαϊκής Ένωσης